

Bangor University

DOETHUR MEWN ATHRONIAETH

Golygiad ac astudiaeth destunol o'r llyfr cyfraith yn LIGC, llawysgrif Peniarth 164 (H), ynghyd a'r copiau ohoni yn llawysgrifau Peniarth 278 a Llanstephan 121

Elias, Gwenno Angharad

Award date:
2007

Awarding institution:
University of Wales, Bangor

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

ATODIAD 1: LLAWYSGRIF LIGC, PENIARTH 164

Cyflwynir yma gopi o'r darnau darllenadwy o Ben 164 er mwyn dangos orgraff wreiddiol y testun. Ni olygwyd y testun ac ni lanwyd y bylchau yn ormodol. Mae'r tanlinellu yn cyfateb i'r tanlinellu yn y testun. Byrfoddau wedi eu hestyn yw'r llythrennau sydd wedi eu hitaleiddio.

[t. 24=f. 63v] a lliw a da ac o chollant y tir o diffyc hyny neb a ballo a dyly ynill y'r neb a'e collo. Ny dyly yr 6n hagen dalu y da dros y gilyd, o gyuyrderw allann ny dyly neb rann6 a'e gilyd na chadw tir gan y gilyd. Ny dyly nei ap kyfyrderw na (nei ap brawt) atran o kyfreith Hywel. Ny cheiff neb dir kyuyrderw y dat yr y o6yn o blegyt y dyn a 6uassei 6arw, sef yw hynny, yr y 6ot yn han6ot o'e waet ef. O mynn ef y tir go6ynnet ef . . . heb etiued o'e gorff ne6 gytt etiued o'e 6rodyr ne6 o'e geu[yn]derw ne6 gyfyrderw ac na bo dieithyr keiuyn o'r tir idaw yr arglwyd a 6yd etiued . . . w . . . hwnnw, kany dyly neb dir o gyfyrderw allan. Hwnnw a elwir teir y lletaf y geynyoc o kyfreith (. . .). O gwerth arglwyd ryw tir (hwnnw) y 6ab a'e dat yn 6yw o byd [m]arw y mab heb etiued o'e gorff ehun y 6rodyr ne6 y geuynderw ne6 (y) gyfyrderw a'e keiff, ac wynt a dlyant dalu y abediw a'e dat yn 6yw, a llyna (6n) lle y telir o kyfreith ony byd idaw 6rodyr na chefynderw na neb a'e dlyo o kyfreith. Nys keiff y dat y tir kanyt ymch[wel] . . . Etiued y brawt hynaf a dyly kystadl6, ac etiued yr jeuaf a dyly dewissaw mal y dlyer yr jeuaf pei byw, ac 6elly o hynaf y hynaf ual petynt yn 6yw y brodyr. Kyuyrderw a dyly kymeinyaw pawb a'e gilyd ac o hynny allan ny dyly neb kymeinyaw a'e gilyd eithyr trigo pawb ar y syd yn y law y rann honno a 6yd ar dir gwelyawc, sef yw hynny, tir y dlyo pawb dref y dat ehun. Ar dir kyllidus ha . . . al tref kyfrif maer a chyngellawr a [rin]gyll a dyly rann6 . . . odi y b . . . b g . . . au gilyd.

[t. 25=f. 64r] [Tri pet]h ny dyly kytiryogyon e6 rann6: derwgoet, d[owy] wern, a cherrie. Tri adeilat ny rennir: melin, a fferllan, a choret. Llyma mal yr holir tir o gyfran: Kyntaf yr holir o ran. Dyuot a dylu mab ar yr arglwyd, ac er6yn idaw y dlyet yn y lle a'r lle, ae o wir a[e] o gyfreith, a dywedut y 6ot y 6rodyr yn y atal racdaw; yna y dyly yr arglwyd y dy6ynn6 oll ar y tir; a menegi y hawl; yna y dyly yr hawlwr ar y tir menegi wedy yr eisteder arnaw yn gyfreithyawl y 6ot yn briodawr dyledoc ar y tir hwnnw, ac yn 6ab y'w dat teilwng, ac ar bob tir y'w dat fford y may dlyet y'w dat ympob tref, ac na chauas ef gyfrann gan y 6rodyr ne6 gan y 6rawt or tir rackwnn; ac

osit a ame6o y 6ot yn briodawr, 6ot digawn idaw a gatwo y briodolder ganthaw; ac ot oes a dyweto ry gael ohonaw rann o'r tir gynt, bot idaw a'e gwyr nas kauas dim o rann, ot adefir y 6ot ef yn briodawr ne6 yn dyledoc y gael kyfrann yawn yw kyfrann ac ef. Os gwedir yawn yw mwynha6 gwybydyeit a cheitweit yr hawlwr. Os yr amdiffynnwr a dyweit: 'Dyoer,' heb ef, 'ny wadaf i dy 6ot yn briodawr ac yn brawt ym, eissyoed t6 a thal a geueist, a rann a geueist ti am y lle yma, ac a gymereist o 6od a hwnnw y syd gennyt (yn y lle a'r lle); ac os gwedy may ym digawn a'e gwyr; ac ar y *kyfreith* y dodaf inne6, kanys keueist dy gwbyl na dily dithe6 ym(a) rann bellach. Ot adef yr hawlwr, bit ar [a] gauas. Os gwatta, mwynhaer gwybydyeit yr amdiffynnwr. Os ef a dyweit ynte6: 'Dyoer,' heb ef, 'dechre6 holi a wnaeth6m i, a dywetut 6y mot yn dyledoc yma, ac na cheueis rann yrmoet; ac osit a ame6o 6y yn dyledoc, bot ym digawn¹ a gatwo 6ympr[i]odolder am dylet gennyf; ac o byd a ameheuo ym, na cheueis rann o'r tir, bot ym a wyr nas keuais, a hynny y syd digawn yn y *kyfreith* y wybot hyny; [t. 26=f. 64v] ac nyt 6y mot yn briodawr a dodeis i ympenn gwybydyeit, namyn 6y mot heb rann o'r tir hwn. Sef achaws yw 6y mot heb rann, am na cheueis yrmoet, ac ny rywedeist tithe6 6y mot i yn briodawr; ac ar y *kyfreith* y dodaf inne6, nat llesteir arnaf yr ardelw a wnaethost y 6wynha6 6yn tystyon am keitweit. *Kyfreith* a dyweit yn yd holo dyn p[et]h drwy dystyon a cheitweit, o chwbyl wed[ir] yn y erbynn, dily6 mwynha6 y dystyon, o byd hawl y dilyer dod[i] tystyon ne6 keidweit (arney). Ot adefir yr ymadrawd a cheissyaw diua yr hawl drwy ardelw *kyfreithyaul* arall ouer yw y tystyon yna, kanys ydiw y dyn e hun yn adef yr hynn a ddodet araw. Ac wrth hynny nyt reit praw araw namyn na wadws yr amdiffynnwr yr hynn a dodes yr hawlwr araw. Sef yw hynny, y 6ot yn wr priodawr gynt. Nyt adefws ynte6 namyn y 6ot yn briodawr gynt. Ac am hynny y dywedwn ni nat cwbyl addef hynny a dly6 o'r hawlwr mwynha6 y dystyon; ac o ffynna e6 tystyolaeth dly6 rann6 ac ef yr ymrysson. A ffe tystyeu yr hawlwr na wadwyt yr hynn a dywawt, ac erchi brawt am hynny, nyt oed reit idaw wrth dystyon ereill namyn am na wadwyt a dywawt rac bronny yr ynat, rann6 ac ef a dlyit . . . y dyn . . . Ny ellir lludyas idaw kyfran nac egoret 6o yr amsser na chayat. Ny dily brawt kymryt tir kynnif (na thir anilis) yn lle tref (tat) os kollir ny dlyir y . . . [i]daw kan kym[ryt] . . . h anilis yn lle dilis . . . Hawl atran. 6al hyn y may holi tir atrann ne6 gyfrann: Keuynndyrw a dily holi tir o atrann. Dwedet yr hawlwr (wedi cyweriaw pleidia6) y 6ot yn briodawr ar y tir o'r kyf a dly6 honaw rann6 ac ef

¹ Rhwng 'digawn' ac 'a' ceir bwlech lle mae'r awdur wedi dileu ychydig o eiriau.

(o)echaws y . . . yn geuynderw y'r llall (neu yn . . .) o'r tir 6al y dyly rann ac o b[yd] a ameh[euo] . . .

[t. 27=f. 65r- annarllenadwy]

[t. 28=f. 65v] . . . rann y gan y gar. Dywedet gael o'e dat neb ohonaw ehun dechre6 rann ac y dyly gael rann gwbyl o'r tir, kany dryllia *kyfreith* dlyet a neb, a bot idaw ynte6 digawn a wyr kael dechre6 rann ohonaw, ac a gatwo priodolder ganthaw a'e dlyet. 'Dyoer,' heb yr amdiffynnwr, 'ny dlyaf i attep o'r hawl honno. Sef echos [y]w, rann6 a wneuthum a thydi kyn no hynn, ne6 yn tade6 ne6 yn rieni a'th ran dithe6 a'e rann wynte6 y'th law ettonn. Os ti a wedy hyny mi a'e roddaf ympenn y rannwyr a 6u ryngom . . . thi gynt os addef gennyt hynny byd ar a geueist.' Os ynte6 a wata y rannwyr ranner ac ef o newyd. Sef echos, kany dodes yr amdiffynnwr ympenn gwybydyeit, kany eill rannwyr 6ot yn wybydyeit, kany eill neb 6ot yn wybydyat ar a wnel ehun a bot yr amdiffynnwr yn dywedut wneuthur ohonunt rann y ryngthaw a'r hawlwr, ac yn rodi yn y penn eh6nein y wneuthur hynn ny allant dwyn tystiolaeth arnaw. Pe ynte6 a dywedei wneuthur rann ryngthunt gynt, ac adaw gwybydyeit o ereill ar hynny, ar 6ot y rann o rei a'e gwelsei ac a'e gwydyat da y dywedassei a kyfreithyawl . . . hawl diaspat ach annwuynd . . . O geilw dyn [am dir mewn] tref g[y]frif, ac na bo tir gwac yndi, ef a dyly pob 6[n o'r tref rodi] peth y ganthaw, a thiryaw y dyn 6elly 6al y [bo] idaw kymeint ae holo ae gael, ae haner, ae d[wy]. [M]al hyn y may am hawl cyhyt: dyuot ar arglwyd a manegi y han6ot ef o'r dref honn, ac a erchi yr Duw idaw beri yawnder idaw o'e dlyet, ac yna y dyly ef y beri, a fferi dy6y [t. 29=f. 66r] nnu y dref gyfrif y dyweyd dweto 6ot y dlet yndo, a ffan delir (y l . . .) y'r maes y dyly yr hawlwr ymrwymaw yn *kyfreith* a chadeiryaw pleidye6; ac yna y dyly [d]ywedut messur y hawl a'e h[a]nuot o'r dref honno, ac o'r kyff hwnn a hwnn, a'e 6ot ynte6 yn 6ab y'r gwr hwnn a hwnn, ac y may ynte6 yn erchi y diryaw yn y dref. Y dref a dyly rodi y hatep ympenn 6n a ch[olli] caffel a gwneuthur kyngaws a chanllaw ac am(di)ffynwyr ac ymdywedut. Ny byd hawl gyhyt eithyr yn . . . kany pob 6n a dyly kyhyd6 a'e gilyd mal pe brodyr ynt. Kyfreith tir kyfrif yw na bo mwy y ran 6n no'i gilyd, ac am hynnu na byd erw diffodedic yndi, kany pob 6n a'e dyly mal y gilyd. Ny dleir tal6 twng . . . kyfrif. Sef p[a]ham, am na dlyir kwynos ohonaw. K . . . a meirch a doureth a dlyir ohonaw ac . . . ny ny d . . . lwyd borthy(a)nt ou dir kyfrif ac yno ny dyly neb b . . . y 6ab y gilyd. Yno y dyly mab dir a'e dat yn . . . na paham nyt mwy y rann y 6rawt dir ac ef no'r eithaf yn y dref; [ac] yno ny thal y meibyon abediw eu tat . . . namyn yr ieuaf a'e tal, kany arnaw ef y gor6yd aros ange6

y dat am y diryaw ar llail nys har . . . t o byd idun o da y gallont ardrethu tir, ac am hynnu ni d . . . tal6 abediw eu tat m[w]y noc arall. Ny dyly . . . o dir kyfrif 6ynet o'e dydyn, o cheiff o dir yn y dref a wassanaetho yr hawlwr yn da o digawn. Ny dyly neb dalu ab[e]diw na brawt nac ewythr o dir kyfrif (eithyr . . .) ac nys tal neb ony b[yd] mab y'r . . . [Ny] ellir holi tir kyfrif eithyr pan . . . [t. 30=f. 66v] Tri amsser y byd cayat *kyfreith* am dir a dayar yw holi: y gwanwyn, a'r kynhayaf, yr amsseroed y dyweit y *kyfreith*, a dydye6 dydon. Ny dlyir attep am dir yr amsser hwnnw ony byd 6n o'r tri thir nyt reit aros yr amsser ryd: tir eglwys, a ther6yn, a thir rwng amp[ri]odawr² (a ffriodawr o byd yr amp[ri]odawr yn atal tir racdaw), a heuyt o'r kann mlyned arall allan, nyt reit y neb attep y'w gilyd am dir a daear kan kayws *kyfreith* ryngthunt, ony byd gwnaethur 6n o'r *tri* twryf kyfreithyol: ae llad kelein, ae llosgi ty, ae torri aradyr. Ae kyfreithyol y twryf llosgi ty ne6 lad celein a chyfreith yn cospi neb a'e gwnef os addef? Nac ef, kany bo kyfreithyawll llad kelein. O llad dyn hagen *gelein*, ef a aill y dyd a daw pan dyweter gayu *kyfreith* am y dir, ac na dlyer attep idaw a'e dir dwyn ar gof lad kelein ohonaw, ne6 losgi ty ne6 dorri aradyr yn lludyas medyant y'r llall ar y tir, a gwneuthur yawn ohona6 am hynny y arglwyd a chenyd, a hynny a seif idaw mal yn dystyolaeth rac kay6 *kyfreith* ryn(g)thaw a'e dlyet; o cheiff braw drwy arglwyd ne6 drwy neb a'e gweles ne6 drwy gof llys ne6 wlat. Nyt reit aros amser y rann6 tir rwng kytyryogyon a dlyoent y rann6 o bydant duhun wynt. Os tai a 6yd ar dir a ranner ac na 6ynner e6 rann6, y neb bieuffo y tei a eill 6ynet ymeith a'e dei heb gannyat *perchennoc* y tir. Torrer y pyst a'r keibre6 y ogyfuch a'r dayar ac aet ymeith a'e dy onys lludir a chroes, os kroes a rodir kyrchet ynte6 y *gyfreith*, a'r gyfreith a 6arn idaw gychwyn a'e dy ymeith, am na thorro y daear nyt eidaw; neu gwynet am gam groes yn lynu, kany kam yw kroes ny bo gwaeth dim yrd[i], kany byd gwaeth y tir . . . drostaw, am na llycrer na'r yt na gweir na chlawd . . . nit . . . neb dragy6doli tir eithyr o . . . roi yn waet tir, ac os ryd ar . . . [t. 31=f. 67r] mynet idaw 6ot yn wir ar y gyleidyr hynn a dyweto o l[edrat], ac ny ceiff oet bellach am y lw no hynny. Mach am y 6echni a dyng os ame6ir may yawn y eturyt. Mach hagen a geiff oet *tri* die6 y ymgoffa6, ay mach, ay nyt mach, ac ot adef [y] 6ot . . . oet³ (p[ythe]fnos) a gaiff y baratoi tal, os e hun a'e tal. Ygnat a geiff oet ix y ymgoffa6 am y 6rawt o byd pedrus gantha6 y bwy y barnawd hi. Nys keiff na morwyn, na leidyr, nac abat, na bugeil, nac effeiryat bellach no hyt yny allo trannoeth gan6 *efferen* yn y wisc. Llyna 6essur trefgord *kyfreithyawll* [naw] tei, ac

² Yn dilyn y gair hwn ceir y geiriau hyn gyda llinell drwyddynt: 'ar llall 6n ryw ac ef'.

³ Mae ôl dileu ar ôl y gair hwn gyda 'pythefnos' wedi ei ysgrifennu uwchben.

6n aradyr, ac 6n odynd, ac gordd, 6n gath, ac 6n keilawc, ac 6n tarw, ac 6n bugeil. May heuyt lawer o dnyon y dlyir credu e6 tystiolaeth e hunein: Rodyat am y rodi, ot ymryssonir: ‘Y mi y rodet,’ heb yr 6n, . . . , heb y llall, ‘Y my y rodet.’ Ympenn y rodyat y byd yna y bwy y rodes ef (am hynny . . .). Deylyat ysgrybyl ar yt ot ame(u)hir pa le y cat wynt . . . dyly tyng6 odiwes ollryeit a bleynyeit yr ysgrybyl a’e lw ef a gredir yna. A edling pan holer [am]obyrd y 6orwyn a dyweto ar wr dwyn treis arnei, a chaffel y gwr yn wirion: ‘Dyoer,’ heb y wreic, ‘ony dugost di dreis y arnaf inne6, morwyn wyf i ettonn, ac ny dylir amobyrd ym.’ Yna y dylir yr edling 6ynet y’w ffro6i a’e tharaw a chaly, ac os ef a’e keiff yn 6orwyn, bit 6orwyn hithe6 yr hynny etonn heb golli breint y morwyndawt; o byd hithe6 . . . o’r bl . . . et amobyrd dros yr echos kyntaf, ac nys tal dros [y] kyt a’r edling: a llyna yr edling yn d . . . Gwreic rwng y de6 6ab a aner yn [un torllwyth] . . . pwyl hynaf, pwy ieuaf, y geissyaw y tydyn [breinya]wl . . . [t. 32=f. 67v]⁴ Morwyn heuyt a dyko gwr lathlut a chyn kysg6 genthi go6[yn] ohoney y’r gwr: ‘Peth a rody di ym?’ a henwi o’r gwr peth a meynyoli y rodd a chymryt kret ohoney hithe6 ar hynny, o cheis ef anwadal6 wedy hynny nys dichawn, kanys geir yw y geir yn y lle honno am y gweryudawt, a chael hynny ohoney yn 6orwyn gynt. Esgussodwr a dyngo y greir yn kyfreithyawl a dlyir credu y lw e hun (os arglwyd a ganhyata). Raglaw a gaffo dogyn 6anac ar dyn am ledrat ny elir gwat yn y erbyn, a geir 6yd y eir yna, ac nyt reit idaw dyng6 . . . ef, sef yw amodwr, edurydwr ar yr amot mal ar dir a daear, ne6 ar beth marw (ang . . .) ar 6wynyant lwdyn ne6 . . ., ne6 arwastauot gwas ne6 weinidoc.⁵ [t. 33=f. 68r] Deuparth gweith yw y dechre6. Trioed kyfreith: O dri mod y sarheir brenin Aberffra6 heb . . . Tri meib ny cheiff y tydyn breinyawl yr y bot yn ieuaf: mab y (6renin) Aberffraw kanys yr hynaf a’e keiff; a mab grweic a gaffo tir o 6amwys; a mab a roder ar 6aeth ar 6ab eillt o ganyat arglwyd, kyt caffo ef dir ny cheiff ef y tydyn. Tri ffeth ny dyly y brenin 6ot hebdun (i. anhebkor): ynat lys, a bard teulu, ac effeiryat. Tri wrllys a dyly y 6renines: kroen bele6, a . . . an, a charllwng. Tri ffeth y syd reit y wadu pan water sarhaet: meuyll na sarhaet, na dyrchaf gossot, [n]a gwaet na gweli, nac idaw nac y’w arglwyd nac y’w genedyl. Teir sarhaet nyt ardecheuir: sarhaet brenin am dorri y nawd ne6 lad y gennat, a sarhaet a daler am ladd celein, a sarhaet altut. O chwyn dyn am ariant . . . Tri angkyfarch gwr pan ysgaro a’e wreic: (y 6arch), y arue6 oll, a thwnk y dir (mal . . . a neb). Trydyd yw y wynebwerth a del idaw am . . . arall (ny cheiff hi ran pan ysgaroent ohonunt). Tri

⁴ Mae hanner y dudalen wedi ei chroesi allan.

⁵ ‘sef.....weinidoc’ fe pe bai wedi cael ei ysgrifennu ar ben rywbeth arall.

anghyuarach grwreic pan ysgaro a'e gwr, y thri . . . : y chowyll; a'e hwynebwerth am
 bot o'e gwr gan gwreic arall [yr] amarch idi; a'e sarhaet, sef yw hynn, os maed y gwr
 hi a hi yn wirion: a llyma gam gosp o *gyfreith*. [t. 34=f. 68v] Teir gweli tauawt ny
 thelir namyn y arglwyd: dirwy anostec yn y dadle6. Eil yw torri tyllued rwng de6
 dadle6wr lle gater kyfreith ryngthunt. Trydyd ymgeinyaw o dyn a'r llall yn llys
 arglwyd wedy gossoder nawd yn 6n o'r teir gwyl arbennic. Tri dyn y telir gweli tauawt
 idunt: ynat yn medylaw am y 6rawt yn y 6rawtle; ac effeiryat yn y wenwisc yn
 darlleyn llyure6 wylle6 6che[]; trydyd yw y arglwyd pressennawl (sef a delir idunt
 wynebwerth . . .) Tri dyn y degymir idun . . . Krist y degwm, ac ygnat a geiff y decuet
 geynyoc o'r y 6arn6 arnaw eithyr lle dieithrir . . . wr a geiff obyr mana[c]. Sef yw, y
 decuet geinyoc a dalo y peth a 6anako; ny keiff ynat y decuet am dir a lladrat a gwerth
 kelein (nac ymlad) eithyr pedeir ar ug[eint]. Tri . . . : lad kelein ar y tir ymryssonedic,
 o lladd yn [lle arall] . . . ket adawo y gwr: o'e bot yn galwr, ac o'e bot yn drewedic y
 anadyl, ac or na allo bot genthi yn da. Teir gweith y keiff gwreic wynebwerth: nyt
 amgen pan gaffo y t . . . Teir . . . er genthi gyntaf ny dyly 6ynet od yno hyt [y na]wuet
 nos wrth ymgyfe6inaw a'e gwr; a ffan y ysgaro a'e gwr, ny dyly gychwyn o'r ty hyt
 ympenn y nawuet dyd ac yna mynet yn yr eidi oll; a ffan 6o marw y gwr ny dyly 6ynet
 o'r ty hyt ympenn y nawuet dyd, ac yna mynet onyt y mardelw o'e bot yn 6eichyoc, hi
 a dyly oet yna wrth y hardelw drwy rodi mach ar . . . [t. 35=f. 69r] ugeint, o ffalla y
 hardelw idi, kanys y hardewl bot yn was y beichyogi. Tri charelyn dyn: tan, a dwuyr,
 ac arglwyd. Sef echaws yw, arglwyd a dienyda y neill brawt ac a dial y llall. Eil yw tan
 a lysc y neill brawt ac a differ y llall [r]a[c] rynn ac anwyt. Trydyd yw dwuyr a 6awd y
 neill brawt ac a differ y llall o sychet ne6 o beth arall. Tri . . . llys: ynad, a medic, a
 bard (sefyll y cowyll). Teir pal6awt 6echni: kyntaf yw o ffrynn dyn peth y gan arall ac
 erchi mach ohonaw ar y da gan y neb a'e gwerthws: 'Mi a'e rodaf,' heb y dyn, a rodi
 y law ohonaw yn llaw mach, ac na del y dyn dylei kymryt mach y'w kymryt⁶ gan y
 mach, ac y rodi y law yn llaw y mach, namyn ystynn6 y law parth a'r mach, a'r mach
 parth ac ynte6, a thebyg6 bot yn digawn hynny. *Kyfreith* a dyweit nat gyrm y
 6echniaeth honno yn y dy . . . ef . . . wrthi, cany medrwyt y chymryt yn iawn. Kyt bot
 mach ef y gan y neb a'e rodes yn 6ach a(m) 6ynet y llaw yn y llall idun wy; nyt mach
 ef y'r a'e (dlei y gymryt) am nat aeth y llaw yn y llall. Eil yw o *der6yd* y dyn prynn6
 peth gan y llall, ac erchi mach ar y peth hwnnw, a dywedut o'r dyn a'e gwerthws: 'Mi

⁶ Yn wreiddiol ceir 'ch' yn lle 'k' ond rhoddwyd dotiau o dan yr 'ch' a'r llythyren 'k' uwchben.

a rodaf 6ach,' ac ystynn6 y law parth a'r mach, ac o'r mach parth ac attaw ynte6, [a] rodi o'r mach y law yn llaw y neb a'e (gwerthws) y da, na mynet yn 6ach idaw. *Kyfreith* a dyweit yna y 6ot ef yn 6ach y'r gwr a'e kymyret yn *kyfreithyawl*, ac nat mach ynte6 y gan y gwr nys rodes yn [*ankyfreithy*]awl, onyt oes le idaw y kymello y 6echni . . . go6it a del o'r . . . [t. 36=f. 69v] Trydyd yw o *der6yd* y dyn kymryt mach y arall ar beth yn y *absenn*, a dyuot rodyawdyr y mach, a rodi y 6echni yn llaw y mach, a henwi y dyn nyt ydiw yn y lle, a rodi y law yn llaw y mach ual nat ydoedd *kyfreithyawl*, a dyuet y mach a'r procurator yr *hwnn* y sydd yn lle y dyn yr henwyt y 6echni idaw, a rodi y 6echni idaw a'r llaw yn y gilyd, a'e henwi o'r mach yr *hwnn* nyt yda6 yn y lle heuyt y 6ot ef yn 6ach: *kyfreith* a dyweit na rymya y 6echni ohonno. Sef paham, kyn el y llaw yn y gilyd y bob 6n o'r *tri* y buant am y 6echni, ny henwyt hi yr procurator *hwnn* a'e kymyrth, wrth *hynny*, ny dyly ef na'r 6echni na'r hawl. Pei henwei y mach y *hwnnw* y 6echni reit 6ydei idaw e hun talu y tal y'r gwr yr henwyt idaw y 6echni, ac nat ydoed yn y lle nys dyly, cany chymyrth y 6echni o law y mach 6al y dlyei, ac am *hynny* na rymya hithe6, ac am *hynny* y gelwir wynt y teir paluawt 6echni. Sef ystyr yw, anwyt y balyf yw rwymaw y dwrn pan wrthnepper hi, a ffan dynner hi dracheuyn ellwng y rwym, ac am *hynny*, nyt diffleis y rwym hithe6, ac am *hynny* na seif y mechniaethe6 (kanys y neill *benn* yr balyf syd egoret ar llall yn rwym). Tri lle y telir tystiolaeth ar anifeil: 6n yw o *der6yd* y dyn llad ki dyn arall, a'r dyn bieuffo y ki yn dywedut y 6ot yn 6ugeilgi, a'r llall yn y ame6, reit yw y'r neb bueuffo y ki bot idaw gymydoc 6chlaw ac arall is law y gadw y 6ot yn 6ugeilgi, a'e welet y bore y mynet ymlaen yr ysgrybyl, a'r nos yn dyuot yn y hol adref. Eil yw o *der6yd* [t. 37=f. 70r] y gi wneuthur *kyflauan*, ne6 dwy, ne6 deir, a diheuraw o bob 6n o'r dwy ne6 dalu drostaw, (ac) ar y dryded holi o'r dyn y gwnaeth ef eissywet idaw, a bot y perchennoc yn keissyaw diheuraw y gi a'r hawlwr yn dywedut nas geill o'e 6ot yn gyne6odic ar 6rathu, ac yn keissyaw am *hynny* y rwymaw wrth y droet, 2 *punt* y'w lad mal yr eirch; *kyfreith* yna y dyweit o geill bro6i *hynny* y dyly. Tyryded yw o *der6yd* y dyn llad ki kyndeiryawc, a'e holi o berchennoc y ki ef, a dywedut nat oed gyndeiryawc y ki, a'r llall yn pro6i y 6ot; *kyfreith* a dyweit y geill y bro6i. Sef mal y pro6ir, y welet yn ymlad a chwn ne6 a dynyon, ne6 wedy yssu y dauot o o6it yr heint, ac os praw, ryd yw y lad. Sef byd kyndared y gi, yn y deint; y ych ne6 6uch, (ne6 berchenoc korn) yn y gorn; y 6arch yn y garn; y dyn yn y deint heuyt, a rac y go6it o'r lle honno y cnoant e6 tauode6. Teir gwaged ny dyly e6 gwyr yawn y ganthunt am [e6] godineb (os gwnant): 6n yw gwreic a dyker llathlut; ket gwnel y'r gwr arall a 6o

da ganthi, ny dyly wneuthur yawn y'r gwr a'e duc lathlut, ony chauas y hacwedi. Eil yw gwreic⁷ a gysgar genthi yn gyho(e)dawc o garadas; ked gwnel honno y'r gwr arall, ny dyly y gwr kyntaf a gysgws genthi 6n yawn. Tyrdded yw gwreic lwyn a fferth, ny dyly y gorderch y genthi 6n yawn, kyt gwnel anweirdeb a chymryt 6n arall. O mynn ynte6 y gwr kyntaf a dywedassam 6chot beidiaw a ryw wr . . . godineb, ny dyly hi 6n yawn y gan y gwr pan el ymeith; . . . eil gwr. [t. 38=f. 70v] . . . yl: dyrnawt penn hyt yr ymennyd, a . . . ff hyt yr ymysgar, a thorri 6n o'r iiii post a gw[e]rth *kyfreith* ar . . . T[ri] argae llys: drws y porth, drws y neuad, drws yr ystauell k . . . rei hynny a lesteiryai dnyon y'r llys . . . Tri ffeth a dyly mab ieuaf yn ragor rac y 6rodyr heb y tydyn b . . . awl a'r tei . . . wynt rythunt: 6n yw telyn, . . . l tawlbwrdd, trydyd cwll dyr. Tri ang . . . farch adedefig . . . dlyir e6 difwyn: . . . wy . . . w daly a'e hebawl yn llygr6 yt; a dwyn march ne6 gas . . . y rybudyaw gw . . . kyrch a llu gorwlat; a dwyn m[ar]ch ne6 gassac y geissyaw effeiryat y dyn ymperygyl . . . 6 bedyc rac y golli heb gym6n ne6 eissye6 medic. Teir buch a dyly brenin: buch a dyko kyngellawr yn attauael g . . . stua y brenin; a buch a gaffer gan dyn dr . . . rann o'r anreith orwlat; a buch luyd; a buch wyl 6o[r]. Tri gweith o byd y goff yn y wneuthur . . . deir yn y bwyll, . . . yw hynny, yn y oleuat ef a dyly wynebwerth: kyll . . . yr a thedyf bwyall a gwarthaf gant gallawr. A'r tri gweith hynny, ny dyly y gof llys y wneuthur y neb yn rat: penn gwayw, a chyll cwll dyr, a chant callawr. Tri lle rann kyfreith yn de6 hanner: kyntaf yw rwng de6 6roder kyhyt e6 gwarchadw . . . yng6 o bob 6n . . . yn iawn, yawan yw y *kyfreith* . . . ranu . . . ; a mach wedy bo marw y cynnogyn ef a . . . [t. 39=f. 73r]⁸ Treis anghynrchawl yw hwnn a dyker y ar dyn ac ny chaffer yn llaw. Sef perthyn am hwnnw, kwynaw yn *kyfreithyawl* ac ymrwymaw yn *gyfreithyawl* rac bron, a gyrr6 deirgwaith y greir y dreis y dyd a'r dyd, a'r lle a'r lle (a henwi y da); ac onys gwedir yn llym, yn yr 6n modd ac y gyrrwyd ef, tyster nas gwedawyt y'r ynat a'r gwyrda, ac yna kyfaded 6yd y dreis ar y dyn. Sef yw y gosp, y'r arglwyd teir punt a'e da y'r dyn. Os gwedir yn *kyfreithyaul* mal y gyrrer llw dec nyn a deug . . . (heb gaeth heb alltut) a 6yd [y] wadu. Os gwrthdwng yr hawlwr arnaw ac 6elly ympob lle y bo reith 6uryedic, gwrthdwng a beri y reith (. . .) *Kyfreith Hywel* a dyweit nat oes dreis onyt treis gwreic ne6 6orwyn; kanys difwyn d[ir]wy dreis yw gwialen arynat (a ffiol aur . . .); ac am dreis morwyn y telir honno. Eissyoes herwyd aruer teir punt yw difwyn dirwy dreis, a their punt yw difwyn dirwy ymlad y del gwaet. Cosp am

⁷ + 'a ysgarer a hi' gyda chroes trwyddo.

⁸ Mae f. 71 a f. 72 wedi eu camrwyddo ar ôl f. 74.

waetlydu tir arglwyd pan lader dyn yw punt. 6al hyn y may am dreis morwyn: pan y treissyer kychwyn y'r llys os dichawn (o'r pryt bugilyd) o'r lle y treissyer, a'e dillat am y ffenn, ne6 yn y llaw, dan waed a chwyn; kanys y rei hynny yw teithi treis gwreic: llef a chorn a chwyn yw teithi treis am da, a dangos arwyd y dreis os morwyn 6yd, sef yw hynny, gwaet a'y morwydyd a'e dillat, a henwi y neb a'e treissyawd a ffa dref (a fa dyd), yna y dyly yr arglwyd bot yn diogel o'r dyn. Pan del y 6orwyn rac bronn 6al hynny y dyly 6essu[ra]w y [c]hwyn: ymrwymaw yngkyfreith yn gyntaf; ac yna dywedet y ch[y]gaws (6esur) y chwyn: 'Kwynaw (a wnae[th]) honn' (a'e henwi) . . . y . . . [t. 40=f. 73v] seuyll yn y chwyn.' Messur kwyn honn rac hwnn y sydd yn seuyll yn gynyrchawl rackwnn ae henw[i], meuyll, ac amarch, a sarhaet, a gwaet, a gweli, a'e gwneuthur o 6orwyn yn wreic, a llygr6 y morwyndawt, a'e dorri y dyd a'r dyd, yn y lle a'r lle, a'r dref a'r dref, yn y kymwt a'r kymwt; ac yna ymauaelet a'e galy yn y llaw assw, a'e llaw dehe6 rodet ar y kreir, a thynget y'r kreir deir gweith y gwneuthur ohonaw ef a'r galy honno yn wreic o 6orwyn (o'e han6od), a dwyn arnai dreis; ac ony(s) gwata tystet hithe6 nas gwadws (yn kyfreithyaul). Os ynte6 a 6ynn y wadu: 'Dyoer,' heb y ch yngaws, 'ny elly di wad6 hynn yn y erbynny y (geir)⁹ hi; kanys 6n yw o'r (nawny) a gredir y thystiolaeth yw morwyn am y morwyndawt.' Gwedy kwyno yn amsserawl a chyrchu y llys mal yr eirch kyfreith ac arwyd treis arnei, dan y dangos y'r arglwydiaeth yn ir a gwir a dywett ef o kyfreith; yna y dyly hi erchi y chowyll a'e wynepwert h a'e dilysrwyd a'e sarhaet a'e hagwedi a gwialen aryant kyhyt a hyt y(ng)ene6 (yr arglwyd) pan eistedo yn y gadeir yr arglwyd, a chyfref a fferued6ys gwr, a ffiol eur (a chlawr) a anno diawt 6nweith y'r brenin pan delo o hely (yn sychedic), kyn dewet 6yd y clawr ac ewin amaeth a dalyo aradyr vii mlyned ne6 a blisgyn wy gwyd. Ony eill ef dyuot y hynny, torrer y aylode6 gwr(a)wl, sef yw hynny, dispader ef . . . dehol ynte6 os myn? Ny dyly ef . . . O byd llei hi no xii blwyd nyt reit attep idi; o byd llei y gwr no . . ., nyt atep. Sef 6yd y hacwedi: os merch brenin xxvii punt, y chowyll viii punt. Merch 6chelwr y hacwedi yw iii punt, y chowyll punt (sef yw y chowyll hynn a gaffo am gweryudawt). Merch mab eillt, y hacwedi yw punt, y chowyll trugeint, y sarhaet a delir idi wrth 6reint y that ne6 y ffenkenedyl (ne6 y brawt) dewisset. Traean a dyly hi sarhaet y brawt. Y dilystawt yw meichye6 a fferi meithrin y beichyogi o bei idi [t. 41=f. 74r] (. . .) Os treis gwreic a gwynir, kwynet o'r pryt bugilyd a chyrchet y llys dan waed a llef . . ., os geill. Gwedy y rwymer

⁹ 'llw' sydd yma'n wreiddiol ond y mae wedi ei groesi allan ac ysgrifennwyd 'gair' uwchben.

yngkyfreith dywedet y chyingaws drosti y threissyaw a'e hamerchi, a'r dyd a'r dyd, yn y lle a'r lle, a dywedet bot ohonaw genthi o'e . . . fod; ac y dreis a gyrret yn gyfreithyol y greir y dreis (deir gwieth a ymauaelet a'e galy) a'r sarhaet a'r meuyll a'r amarch, onys gwata yr amdiffynn6r y greir . . . Tystydet (y gyt ar 6n du) y chyingaws drosti, na chwbyl wadws a galwet am 6rawt. Sef a wyl y gyfreith, yna dyly6 o'r amdiffynnwr wadu y treis a decgwyr a deugeint gyt ac ef . . . Onys digawn i wadu, talet teir punt y'r arglwyd, a'e hamobyr drsoti, a'e sarhaet os gwreic 6yd wrth 6reint y gwr, ony byd wrth 6reint y brawt. Os yr amdiffynnwr a dyweit 6al hynn: 'O threissywyt tydi nyt my6i a'th dreissyawdd di namyn arall.' 'Dyoer,' heb y kyngaws y wreic, 'ragot ti y kwyneis i ac yd wyf yn seuyll ym kwyn, a thydi a dalywyt ar y weithret, a reit yw y tithe6 ac y bawb y kwyrer racdaw yn neill ae adef, a[e] gwadu, ae ardelw kyfreithyawl; nyt wyt tithe6 yn dywedut ardelw kyfreithyaul drossot, ac am hynny mi a rof ar y kyfreith y dyly dithe6 yn neill ae addef ae gwadu, a galw ydwyf am 6rawt.' Y gyfreith a dyweit y dyly ef 6n o rei hynny yn ehegyr, kanys o the6 ef dros 6essur kyfreithyaul may yn addef o kyfreith. Sef yw messur kyfreith, kyn tys[t]6 o'r hawlwr deirgweith arnaw, nat atebws. Os yr amdiffynnwr a dyweit: 'Pe ron 6ot yn wir a yrreist di arnaf ny dlywn i diygyaw ytt am y dreis. Sef echos yw, y dyd yd wyti yn haer6 arnaf dwyn treis arnat, yd oed gyt a thi wreic arall;¹⁰ ac ar y kyfreith y dodaf i na dly[af] diw[c] y treis y dwyt yn y gyrr6 arnaf, gwir a dyw[eit] o kyfreith; o gwedy di nat oed mi a brouaf (drwy wybydyeit) y bot; os adefi bit ar a geueist [t. 42=f. 74v] . . . arall yr bychanet 6o eithyr mab ac ar . . . na thalaf yawn a . . . prouaf . . . lle arall.' Ny dichawn puteyn kwynaw kwyn treis: o sarheir hi hage[n] taler y sarhaet idi wrth 6reint y brawt, o byd idi, ony byd wrth 6reint gwr a hanffo o dlyet y that, a'e galanas os lledir heuyt: na gwreic 6ut, kany dyly dyweit dly6 dim ny eill gwynaw treis. Nyt a reith yn ol daly a damdwng eithyr lle diwato dyn . . . Treis a lladrat ac anghyfarch o bydant kynyrchawl y p[er]thyn amdanun tri ardelw: ae kadw kyn coll, ae geni a meithrin, ae arwaessaf. Angyharch. Os angkynyrchawl 6ydant y gyngheusseth hon a berthyn amdanunt, onys gellir reit. 6al hyn y may am angyfarch . . . wrth arglwydiaeth, ac yn ol y kwyn pri y dy6yn6 (dyn) a dyly yr arglwyd, a dyuot y'r maes yna a dyly yr hawlwr ac ymrwymaw yngkyfreith, a chdeiryaw pleidy6 o'r ynat o byd kymeint yr hawl ac y dlyer hynny, a galw am y dda y damdwng o byd kynyrchawl y greir, a dywedut nas gwahanwyt ac ef . . . o'e dwyn yn angyfarch y ganthaw y dyd a'r dyd.

¹⁰ + 'ac a dducpwyt treis arnat' gya llinell trwy'r geiriau.

Yna y byd reit y'r amdiffynnwr keitweit y'w gadw os anifeil 6yd, ae geni a meithrin, ae kadw kyn coll, ae ardelw; o ffalla y geitweit idaw, barner y'r hawlwr y da a chamlwrw . . . g . . . wyd; os y geitweit a ffynna idaw, ffynnent; keissyet . . . yr hawlwr yn graff e6 di6wynaw, os ardelw a ryd 6al y g . . . h pwyt am ledrat a threis bit yma. Llyma . . . ang . . . Rei o'r yneit a dyweit nat oes angkyfarch o *kyfreith*, kanys o dygir da dyn yn y absenn lladrat yw; o dygir yn y wyd, treis yw: kyngeussaeth da yw honno. Eissyoës y may angyfarch o *kyfreith*. Sef yw angyfarch, peth a dyker yn absenn ac ny water y dwyn, kyt gwater yr anghyfarch, ac nyt tec am ryw da a hwnw cwynaw kwyn lladrat amdanaw. Treis yw peth a dyker yn gwyd o an6od a thaer6 may o 6od y ducpwyt. Deu ryw angyfarch (y syd) kynyrchawl ac angynyrchawl. Angyfarch angkynyrchawl yw hwnn ny odiweder yn llaw dyn pan gwyner. Gyrrer ef yr hynny teirgwei[th] . . . [t. 43=f. 71r]¹¹ Llyma pa sawl . . . a dyn y da, a . . . perthyn idaw y holi yn *kyfreithyaul*, sef yw hynny, . . . : lladrat a treis ac angyfarch, echwyn, ac atne6 a benffyc, lloc a chyfnewit, . . . , llesged, gwarchay a chwyn angkyfreithyawl, a gwystyl . . . Llyma . . . ledrat y syd: lladrat kynyrchawl i. gwyd, a lladrat a . . . awl i. absen . . . [t. 45=f. 72r] Ryw ledrat absen arall y syd ac y bydd dirwy amdanaw . . . kyhyryn kanastyr. Tri ryw gyhyryn kanastyr y syd hagen o *kyfreith*: kyntaf yw lladrat fford y del. Sef yw hynny, o dy . . . r anifeil yn lladrat a gwahan6 y groen ac ef, a chael dely y kroen gan dyn, a threulyaw y k . . . rodi yn anrec, ne6 y gadw ne6 o fford o'r byt, ne6 y werthu, eneit 6ade6 6yd y neb y k . . . kroen, ony ch[ei]ff ardelw neu geitweit. Os y perchenoc yr anifeil a gwyn rac y kynifer dyn yd aeth y kic y anifeil attaw, a'y holi yn *kyfreithyaul*, os adef a wna teir punt y'r arglwyd a daw. A dyly y kwynwr 6essur y hawl? Na dyly . . . O gwedir dyuot y kic ar dyn, llw kannwr 6yd y reith o wyr mal y kaffer wynt. Sef yw hynny, nyt reit g . . . r yr na boent (kyn nasset) 6al y dyloent talu galanas na'e rodi thalu 6yd ar y neb a wnel 6 . . . am ledrat. Affeith lladrat a chyfrann ac ef am y lladrat o eir ne6 olwc ne6 weithret. Os ynte6 a ryd peth o'r kic lladrat hwnn yn anrec ne6 y werth y arall, a hwnn y arall, ac 6elly hyt y ganuet law fford y del y kic, kyhyry[n] k[a]nastyr 6yd, . . . dirwy o godiwedir a bot cwynwr amdanaw. Eil kyhyryn abo bleid, sef yw hynny, o deruyd y dyn kael kic we[dy] dechre6 o 6leid ne6 gwn y yssu, o byd anifeil dof ne6 yng kudd, a'y gymryt heb ganyat y berchennoc, o chwyn y berchennoc fford bynnac y del hyt y ganuet law, os adefir teir punt y'r dr . . . gwedir llw *can* wyr a'y gwatta. Trydyd kyhyryn hyd br . . . y

¹¹ Ffolio wedi ei chamleoli. Rhan helaeth yn annarllenadwy.

del, o chwyn y *brenin* camlwrw; os gwedir . . . *can* wyr au . . . 6al hynn y may holi da o dreis (kynyrchawl): kwynaw y *gyfreithyawl* (drwy . . . gwaedd) ac ymrwymaw yng *kyfreith*, a chadeiryaw pleidyed ger bron . . . a damgwng y da y greir pan y gwelo, a manegi . . . o'r fordd o'r byt eithyr o dreis . . . Keissyet yr kawlwr . . . dichawn anadwynaw y keitweit o'r ford y perthyn, os geni a *meithrin* ne6 gadw kyn coll a gais ef, os arwaessaf, [k]ymeret yr arwaessaf yn y law a damdynget yr hawlwr . . . [t. 46=f. 72v] Os yr amdiffynnwr a dyweit: 'Y dreis a yrreist di arna fi, mi a'e atueris yt dracheuyn, a dygym[un] 6um a thi amdanei; ac os gwedy may ym digawn a'e gwyr (a cham yw dy gwyn . . . dlyaf ateb yt am dar . . .). Reit uyd yna y'r hawlwr ae gwadu hynny, ae ymardelw o beth a 6o gwell; os gwadu a wna, mwynhaer gwybydyeit yr amdiffynnwr, kanyt ar dreis y roes ef wybydyeit namyn ar eturyt y da dracheuyn (y'r hawlwr). Ot addef ynte6 eturyt y da, triget ar hynny. Os ynte6 a dywet yr hawlwr: 'Dyoer,' heb ef, 'ny wadaf eturyt ohonot ti ym peth o'm treis, a ffunt oed y dreis a yrreis arnat, ac ny cheueis i onyt keinyawc, ac ar y *kyfreith* y dodaf i, kanu bo onyt 6n geynyoc yn eissye6 y dlyaf i gennyt amdanei, ae g[w]at, ae addef, ae ardelw *kyfreithyawl*.' Os gwad6 a 6ynn yr amdiffynnwr, gwadet 6al hynn 6chot; os adef a wna, atueret y dreis d[r]acheuyn a dirwy y'r arglwyd. Os yr amdiffynnwr a dystya y'r ynat a'r gwyrda na wadwyt cwbyl o'r dreis, (a) bot dygymot amdanei eithyr na chaffat cwbyl o'r dygymot: 'Ac ar y *gyfreith* y dodaf inne6 nat treis hi bellach, eithyr dlyet heb gadernyt arnei, ac na daw arnaf inne6 eithyr 6y llw 6y hun y wad6, kanyt oes yn gyrr6 eithyr 6n tauawt.' Y gyfreith a dyweit am dlyet heb gedernyt heb praw arnei nat reit eithyr 6n tauawt y wadu lle ny bo onyt 6n tauawt yn gyrr6 (k . . . gw . . .). Ny byd eneit 6ade6 neb yr treis; echaws yw, sarhaet yw treis y'r neb a dreissyer ac y'r arglwyd, a herwyd y 6reint dywyker yr dyn y sarhaet . . . r arglwyd. Llyma . . . [t. 47=f. 75r] . . . yr na bo kynychawl a thyster onys gwedir . . . llw tri dyn a'e gwatta yn lle y gwedo . . . O dywet yr hawlwr dwyn y da o'e anford yn angkyarch, a bot idaw digawn a'e gwyr, a dodet ar y *gyfreith* y kychwynn a gychwynnwyt yng angyfreithyol o'e warchadw ef, a henwi y da, yna y dyly hwnnw dyuot yn *gyfreithyawl* attaw tracheuyn; ony wata y amdiffynnwr hynny doet y dadracheuyn a chamlwrw y'r arglwyd. Os gwatta, mwynhaer gwybydyeit yr hawlwr. Os amdiffynnwr a dyweit: 'Dyoer,' heb ef, 'ny dlyaf i dy ateb di am yr hawl honn. Echaws yw, y peth a dywedy di arnaf i y dwyn yn angyfarch y gennyt tithe6 a dugost hwnnw y gennyf i tracheuyn, heb o6ynn, heb ganyat, ac yn angkyfreithyaul; ac os gwedy may ym digawn a'e gwyr ac ar y *gyfreith* y dodaf i y dyly y da hwnnw dyuot attaf dracheuyn, kyn ateb ohonof

ytt amdanaw (heb dim ohonaw ge . . .'). Ony wata yr hawlwr hynny, bit yn y dewis ae eturyt y da dracheuyn y'r amdiffynnwr a holi y da pan 6ynno, ne6 o byd gwell ganthaw, catwet y da gyt ac ef a thaw[et] mwy. Os gwad6 a wna yr hawlwr, mwynhaer gwybydyeit yr amdiffynnwr. Os yr hawlwr a dyweit: 'Dyoer y da dywedy di arnaf y dwyn yn angyfarch (heb ganyat gennyt), ti a deleist ymy hwnw, ac os gwedy *mae ym digawn ae gwyr*, ac ar e *kyfreith* y dodaf i na dlyir talu gwrthawl ym am 6y hawl.' O gwata yr amdiffynnwr hynny, mwynhaer gwybydyeit yr hawlwr. Onys gwatta atuerer yr ha[w]lwr y da dracheuyn. Os ef a dyweit yr amdiffynnwr tyst6 y'r ynat ac y'r gwyrda na wadws yr hawlwr gychwyn y da yn angkyfreithyaul mal y dywedess . . . rnaw, a mynny mwynyant ohwnnw, ac erchi brawt. [t. 48=f. 75v] A dywedut (ohonaw ynte6:) 'Dyoer,' heb ef, 'nyt reit gwat tros waessaf, ardelw *kyfreithyaul* y syd genyf i yn orssauedic ynghyfreith. Sef yw hwnnw, y da a dywedeist di arnaf y dwyn arnat yn angkyfreithyaul, pan y dywedeis ynneh may da a deleist ym, dlyet arall oed hwnnw; ar y *gyfreith* y dodaf yny ballo . . . 6y ardelw, nat reit y minne6 wadu y peth yd wyf yn (ardelw ac yn weyssaf idaw'). Os ef a dewis yr amdiffynnwr barn6 brawt idaw wrth yr ardelw a wnaeth yr hawlwr, am na wadwyt yr hynn a dywetpwyt arnaf ef, yawn yw barn6 brawt idaw. Sef a dyweit y kyfreith, nat attep *kyfreithyaul* onyt 6n o dri: ae gwadu, ae adef, ae ardelw *kyfreithyaul*. Sef yw ardelw *kyfreithyol*, gorssaf *kyfreithyaul*. Sef yw gorssaf *kyfreithyaul*, peth a drosso *kyfreith* y wrth y peth y byder yn ymdywedut amdanaw, ac a dyko peth arall a 6o kystal ac ef, ne6 a 6o gwell, 6al y bo reit annoc *kyfreith* wrthaw, ne6 wrth dystyolaeth arnaf; ac wrth hynny y gelwir ardelw yn orssaf, kanys gorsseuyll a wna y *kyfreit* yna pan oeter hi, ne6 pan dyker hi y wrth beth ar beth arall; ac . . . hynny nyt reit gwat t[r]os waessaf; ac am hynny yawn yw gorthrym6 yr amdiffynnwr ac (g)adu tystyon yr hawlwr. A llyna gyngheussaeth a da ny aller y welet yn gynyrchawl. O derfyd y dyn ynte6 welet y da yn gynyrchawl, gwedy dyker yn angyfarch, yawn yw idaw dyuot uch benn y da a thyng6 may ef oed berchennoc arnaf pan y duc y dyn y ganthaw; ac o byd a[c] ameuo hynny bot *ydaw digawn ae gwyr* may ef oed berchennoc ar y da, a dywedut dwyn y da ganthaw yn gam ac yn angkyfreithyaul, a bot idaw idaw braw ar y dwyn, ac y dyly y da hwnnw dyuot attaw dracheuyn yn y . . . eint y bu gynt, a'e 6ot ynte6 . . . 6ot yn wir a dyweit. Os ef a dyweit . . . amdiffynnwr: 'Dyoer,' heb ef 'ny dly[a]f i [t. 49=f. 76r] dy dy attep di am yr hawl honno, kanys deu ardelw y syd gennyt, keitweit a gwybydyeit, ac na dlyaf attep namyn neill.' Dywedet yr hawlwr yna: 'Dyoer,' heb (ef) 'deubeth wir a dywedeis i, bot yn 6eu y da a'y dwyn y gennyf ohonot, ac ar hynny mi a dodeis deu gedernyt,

keitweit a gwybydyeit lle ymo6ynnit amdanadunt. Os ti a adef bot yn wir a dywedeis i nyt reit ym wrth yr 6n ohonunt. Os tithe6 a'e gwata mi a rodaf ar y *gyfreith* y dlyaf inne6 6yng kedernyt y bro6i y d[e]6 hynny.' *Kyfreith* a dyweit: pa le bynnac y bo reit dywedut echwyssyon yn y *gyfreith* a'e defnyd, bot yn reit pro6i yr achwyssyon 6al y defnyd ne6 nyt *kyfreithyaul* (idaw . . .) bot yn eidaw (yr) echaws *kyfreithyaul*. 'Nyt oed *kyfreithyaul* dwyn y da gennyf yn angyfarch, wrth hynny y(r) adawaf i geitweit y 6ot y da yn 6e6 (p . . . f) a gwybydeit y bro6i y dwyn.' O gwada yr amdiffynnwr (a) gwadu yr angyfarch, mwynaher praw yr hawlwr. Os adef a wna, atuerer y da dracheuyn. Os ef a dyweit yr amdiffynnwr: 'Dyoer,' heb ef 'geni a meithrin yw genyf yr anifeil hwnn (ac ardelw o geitweit *kyfreithyaul*) ac yr pan anet nyt aeth y a 6ym perchenogaeth hyt hediw; ac y may *digawn ae gwyr* bot yn wir a dywedaf.' 'Dyoer,' heb yr hawlwr 'kynt yr edeweis 6ym praw noc y dywedeist hynny, ac am hynny y mynnaf i 6wynha6 yn gyntaf 6yng kadernyt; a llyma wynt yn y maes, ac am hynny mi a 6ynnaf y mwynha6 o'r blaen.' 'Dyoer,' heb yr amdiffynnwr 'yn gwarchadw y me6 ydwyf i; ac . . . y *gyfreith* y rodaf i 6ot yn iawnach . . . gadw y me6 drwy geitweit deduawl, noc y ti (. . .) pro6i dwyn y me6 drwy wybydyeit dilusc y arnaf.' 'Dyoer,' heb yr hawlwr 'praw a edeweis i yn lle ydoed *kyfreithyaul* ym e6 hadaw, ac y *gyfreith* [t. 50=f. 76v] yn y yr adeweis praw *kyfreithyaul* yn gyntaf, (kyn atepo ohonot ti, nac adef na gw . . .) dylu6 ohonof inne6 e6 mwynha6 yn gyntaf. *Kyfreith a dyweit* yn y adawo deu dyn deu braw, 6n *kyfreithyaul* ac 6n angyfreithyol, cet addawer yr (ang)k *kyfreithyaul* yn y bla . . . , may y *kyfreithyaul* y syd ore6 ac yawnaf y 6wynha6 o'r blaen, o byd y defnydye6 yn y [m]aes; ac ony byd, mwynhaer y rei a 6u, canyt yawn annot parodrwyd wrth amarodrwyd. *Kyfreithyaul* oed hagen pob 6n o'r de6 braw hynny; ac eissooes yr ardelw *kyfreithyaul* a wnaeth yr amdiffynnwr a beris yr hawlwr bot yn reit idaw wad6; ac yna y dymchwelawd y praw gan [y]r ha(w)lwr yn eidaw yr amdiffynnwr, a honno a elwir *kyfreith atkas*. Sef yw *kyfreith atkas*. Pa le bynnac y dyko yr amdiffynnwr gan yr hawlwr, kystal yw hynny ac ymchwelut y *gyfreith* yn y gwrthwyneb, ac am hynny atkas y gelwir hi. O derfyd y dyn holi peth o angkyfarch y arall, a galw am y da y'w warchadw (o rym y gwyn) dracheuyn, ac o bei ac (a) amheuei dwyn y da en angkyfarch, ef a'e pro6ei; yna y may reit y'r amdiffynnwr wat, ne6 adef, ne6 ardelw *kyfreithyaul*. Os gwadu a wna ef, gat[er] y braw y'r hawlwr. Os ef a dyweit yr amdiffynnwr: 'Dyoer,' heb ef 'ny dlyaf i dy ateb di am yr hawl honno. Echaws yw, y da a dywedy di arnaf i y dwyn yn angyfarch, dy 6odd di [a']th ganyat a geueis yw dwyn; ac y may ym dig(a)wn a'e gwyr y 6ot yn wir, ac ar *gyfreith* y dodaf i,

y da a gychwynneis i gan dy 6od a'th gannyat, na dyly hwnnw ymchwelut y'th wa[rchadw] dracheuyn, onyt gan 6y modd inne6; ac y may . . . 6ot yn wir a dywedeis oll.' Os gwad6 a wna . . . hawlwr, gatter y braw y'r amdiffynnwr; o ffynna¹² . . . , triget y da ganthaw; ony ffynna, atuerer y da . . . uyn y'r hawlwr. Os (ef)¹³ a dyweit [t. 51=f. 77r]¹⁴ yr hawlwr: 'Y'r yneit a'e wyrda y tystyaf daly ohonot . . . essaf ohonof i o 6ot y modd am kanyat y gychwyn y da hwnn; ac ar y *gyfreith* y dodaf i, 6y mot yn wr dewis, a'e mi a sawyf ytt, . . . ; ac ar y *kyfreith* y dodaf i, na dyly tyst arwaessaf ar . . . a dywedi di y bot yn anolo; a chan wyf i gwr dewis, . . . a dewissaf ballu ytt, a moes 6yna attaf dracheuyn. A llyma 6i yn go6yn brawt yr ynat.' Os tewi a wn[a] yr amdiffynnwr yna barner y da drache . . . ar y b . . . gynt, a bot yn anolo y dystyolaeth a dywe[tpwyt] yn y herbyn. Os ef a dyweit yr amdiffynnwr: 'Y dodaf i ympenn yr ynat . . . wyrda na rodeis i ynot . . . affel, nac eturyt, nac a[da]w ohonof i dy(di) yn arwaessaf (ym), eithyr gyrru ohonof arna[t] bei drwc, bei da, gennyt bot dy 6od di a'th ganyat y gychwynn y da. A minne6 a rodaf ar y *gyfreith* lle na henwaf dydi yn arwaessaf, nat wyt arwaessaf dithe6, a chynyt wyt, erchi ydwyf mwynha6 6ym praw, kanys *kyfreithyaul* 6y ardelw, a g[a]lw am 6rawt ydwyf ar yr ynat.' Ac yna y may yawn y'r . . . gwyrda mynet ar neill d6 y gymryt e6 cof, y edrych a henwis ef yr hawl yn arwaessaf ne6 . . . is, barner idaw (6wynha6 y wybydy[eit], ar) 6ot y 6od a ganyat y gychwyn y da. O ffynna idaw, barner y warchadw heb gardychwel arnaw. Rei o'r yneit a dyweit am y ryw dadle6 a hwnnw: pa le bynnac y dalyo dyn ardelw o arall, ony seif idaw o'e 6od, na dlyir mwynha6 na tystyolaeth na ffraw yn y erbyn; [na]myn gad6 idaw a ddoter yn y benn, ne6 ynte6 [g]ad6 idaw adef o'e 6od. Y *kyfreith hagen* a . . . [t. 52=f. 77v] . . . ardelw bynnac y dot . . . kolli ne6 gaffel yn y benn, megys mach, ne6 dyst, ne6 amodwr, ne6 oruodoc, (neu dy . . .), ne6 arwaessaf y'w gadw rac drwc, ne6 ardelw a gymero drwc o'e law, (neu reith) a mynet yn ryd ohonaw ynte6 o'r drwc . . . arnaw, ne6 geitweit lle dlyo keitweit 6ot; ket pallo y ryw wyr hynny oll ny dlyir arnadunt [na]myn gad6 idunt wadu a dot[e]r arnunt; [ac] wrth hynny, pob ardelw arall y g . . . mal hynny yma . . . rrer peth arall arnaw . . . , bot bodd a chanyat y'r hawlwr y gychwyn y da y may yn y holi, ef a ellir bro6i os gwatta drwy wybydyeit deduawl. Sef 6al lyssir gwybydyeit o deir fford: [o] alanastra, a g . . . , a thir da: sef ryw alanastra 6yd, galanastra oe ryoet heb wneuthur yawn amdanei, a'r

¹² 'y da' ond fe'i cywirwyd..

¹³ 'yr amdiffynnwr' yn wreiddiol ond rhoddyd llinell trwy'r gair.

¹⁴ Mae'r ddalen hon wedi ei phwytho oherwydd rhwyg.

arglwyd a'r orssed a dlyant dwyn tystiolaeth yna o roi yn y pen a roi y llyssyant (honn) ar dyn o arall, a gwrecta pan 6o y dystiolaeth (nyt amgen no dwyn y wreic y dreis ac aruer ohonei) o byd gynt ac yna heb dim nyt llyssyant a cherennyd nes galle6 y ffro6i drwy gyt [g]arant;¹⁵ a tir dra . . . bot dadle6 am dir . . . nac alltut ar Gymro; a heuyt . . . rei o'r yneit da: dyn a dorro y broffes (mal kredyfwr), ne6 llwuyr kyneuodoc a dyngo anudon kyhoedoc (yn dyst): a llyna y tri d[yn] nyt geir eu geir o *gyfreith*. Nyt oes lys ar geitwat am y bo breinyawl ef, ne6 welet ohonaw a gatwo, ne6 y 6ot yn ad6wyn; sef yw hynny, na bo alltut, a thi a geffy [obry] mal y pro6ir pob 6n o hynny, ne6 o byd 6n o'r tri dyn nyt geir e6 geir, ne6 wreic ar wr ny eill 6ot yn geitwat [t. 53=f. 78r] . . . O byd dadle6 am dir a daear rwng de6 dyn, deu6t ar yr arglwyd ac archet yr Duw yr arglwyd y wrandaw, a dywed6t y 6ot y dyledawc ar dir a daear yn lle a'r lle, a bot hwnn a hwnn y adwyn y dlyet y [ar]naw, ac erchi yawn . . . lwyd a fferi idaw y dlyet. Paret yr arglwyd dyd yna idaw y'w wrandaw, a dyuynnet yr amdiffynnwr y lle. Messuret yr hawl[w]r yna y hawl a chyffroet hi . . . Os yr amdiffynnwr a dyweit: 'Hawl dissyuyt yw honn, ac erchi oet ydwyf;' nys dyly, kanys ardelw *kyfreithyaul* yw hwnnw. O dyweit ynte6: 'Nyt oes borth gyt a my6i na defnydye6;' ac erchi oet wrth borth (a'e defnydye6), ef a'e dyly o *gyfreith*. Yr ynat yna hagen a dyly go6yn idaw: 'Pa le mae dy borth?' Os rwng llys a llan, ix die6 y ateb, a ix die6 y rodi mach (ar g . . .), a ix die6 y rodi gwir o hawl dissyuyt. [Os] hawl yn 6n gantref, iii die6 y rodi ateb, a iii y rodi gwir, a iii y rodi mach. Os yn y kantref nesaf v y rodi ateb, a v die6 mach, a v y rodi gwir. Yn y trydyd cantref, ix die6 y rodi ateb, a ix y rodi mach, a ix die6 gwir. Os wedy hanner dyd 6[yd] hynny, pythefnos o d . . . th . . . kyfrif haner dyd yn lle dyd kwbyl; ac yna bot ar y tir ac ef a'e borth a'r llall, eithyr na dyly neb eist[e] yn *gyfreith* ar duw Sul na duw Llun. Gwedy deler yna ar y tir gwnaet yr ynat yna dwy bleit; pleit yr haw(l)wr a ffleit yr amdiffynnwr, ac eisteder yn *gyfreith* (gynyrchawl). A llyma pa delw hynny: pleit arglwyd ne6 neb a 6o yn y le a'e geuyn ar yr heul, ne6 ar yr hin, rac y bot o'e wyneb; a'r ynat llys rac y 6ronn; a hyneifyeit y kymwt a'e gore6gwyr de6 pan 6o lleiaf o bob tu y'r arglwyd; ac ynat y kymwt o'r neill du y'r ynat llys; a'r ynat a 6o yn y maes o'r parth arall; [t. 54=f. 78v] a'r effeiryat ar y llaw dehe6 y'r ynat (6al y bo seith nyn ym pleit yr arglwyd yn gyntaf); a ringyll rac bronn yr ynat yn peri gostec yn y maes. Ac o dyna fford . . . eit kyfarwyneb y 6ynet y'w brawtle. Kyngaws yr haw . . . y llaw assw (. . .) y'r fford, a'r

¹⁵ Ymddengys bod llinell drwy 'charennyd . . . [g]arant'

ha[w]lwr yn nessaf idaw o'r parth a . . . , a'e ganllaw . . . y'r hawlwr. Kyngaws yr amdif . . . wr ar y llaw dehe6 y n . . . amdifynnwr ryngthaw a'e ganllaw, (6al . . . dywedut) ac w . . . o6yn y le y'r ynat kyn eisted, ac nyt . . . neb a nessao ar ynat yn nessaf [a] gallo y . . . ac ef. (Roder yna dyllued . . . maes, sef yw, iii . . . ne6 ix 6gei . . . ac yn anolo y geir a dywedeto). Ac yna y may yawn y'r ynat o6yn y'r ha[w]lwr a seif ynte6 yn y amdifynn; dywedet ynte6: 'Sa6af.' Go6ynet yr ynat idunt y bob 6n o'r neilldu a 6ynnant *gyfreith*: 'Mynnwn,' heb wynt. Go6ynnnet yr ynat yna y'r arglwyd: 'A edy dithe6 *gyfreith* ryngthunt?' 'Gadaf,' heb ef. Ac o hynny allan y may y *gyfreith* y medyant yr . . . Yna go6ynet yr ynat: 'Pwy a dyweit drossot ti yr hawlwr? A ffwy dy gyngaws a ffwy dy ganllaw?' Dywedet yna pwy. Go6yner yna y'r kyngaws a gymer arnaw 6ot drostaw (kolli . . . honn) a dywedut: 'Kymeraf,' heb ef ('yn oet y dyd hediw'). Go6yner y'r canllaw 6elly heuyt. Go6ynnnet yr ynat y gyngaws yr amdifynnwr yna a gymer arnaw seuyll y golli cael yr mae yr amdifynnwr y rodi yn y benn. 'Kymeraf,' heb ef ('hediw'). Go6ynnner 6elly y'r canllaw, a dywedet ynte6: 'Sauaf,' heb ef ('hediw'). Ac yna y may iawn y'r arglwyd herwyd rei erchi (rodi) meichye6 ar y *gyfreith*. Ereill a dyweit may kyngaws yr ha[w]lwr a dyly erchi meichye6 ar *gyfreith*. Ac yna dywedet kyngaws yr amdifynnwr na dyly rodi mach [t. 55=f. 79r]¹⁶ nny glywo 6essur y hawl, kany wy(r) ar ba beth y rodo nac [ar] ba *gyfreith* y trikei arnei, a hynny a dlyir o *gyfreith*. ('Yna,' heb yr . . . dylinat wybot pa delw a geir tra geir ae pob eilwers). Ac yna y dywedet yr ha[w]lwr y hawl a'e briodolder; ae o ach ac etrif a ffriodolder, ae hawl ymwrthrynn, ae hawl 6amwys, ae hawl der6yn, ae hawl rann, ae hawl atran, ae hawl orffenn rann, ae hawl gyhyt. Ac yna y mae yawn rodi meichye6 ar y *gyfreith*. Sef meichye6 a dylyir y kymryt, priodoryon 6n freint a'r dwy bleit. A rai hynny a dyly brenin e6 diogelu drwy garchar neu oruodogaeth nny der6yner yr haul, ac yna y rydhau; ac os wynt a ffoant o'r wl[at] nyt oes . . . wd iddunt nac yn llys . . . ac y brenin. Os 6n o'r pleid[i]e6 a geis oet am roi . . . oes oet iddaw o *kyfreith* . . . dadyl honn. Sef meint a dylyir e6 kymryt, de6 ne6 dri. Sef paham y kymerir meichye6, rac dyuot tlawt diatlam y holi tir ac y 6linaw pleit a gorsed, a ffan 6ynna tynn6 y benn ymeith o'r wlat heb gael yawn y ganthaw ac eilchwyl gwneuthur yr 6n ryw. Gwedy dar6o 6dunt y gyngheussaeth drwy arch yr ynat. Go6ynnnet yr ynat idunt ae digawn a dywedassant ac ym[w]arandawet yn graff, ac wynt a dywedent wynte6 yn 6ynych yr 6[n] peth, mal y clywo yr ynat a'r gwyrd

¹⁶ Mae twll prifyn yn y memwrn.

eu kyngheussaeth. Goŷynnet yr ynat idunt (deir . . .) a 6ynnant wella6 eu kyng[h]e6ssaeth; ac os mynnant, (gater idun.) Kymeret yr ynat a dwy gyngheussaeth a datkanet wynt yn llwyr ger bron*n*. Ac wedy ys datkano, aet ef a'r yn[eit] y'w br[aw]tle, a'r effeiryad, a'r ringyll gyt ac wynt e6 kadw o'e hymyl rac dyuot neb atuntt, ac nac aet ef y'r kyngor, ac o daw neb at6ntt [t. 55=f. 79v] . . . kyngor roder iii buw camlwrw. Gwedy yr eistedent yn y cyngor, galwet yr effeiryad ar Duw y dangos yawn, a dywedet y bader, ac nac aent y'r kyngor yn ry bell y wrth yr orsedd. Datkanet yr ynat yna y dwy gyngheussaeth eilweith. Ac o deruyt bot yn reit geir kyuarch gollynger de6 y gyfarch, ac o byd reit y'r bleit y go6yner y geir kyuarch idi wrth gyngor, aent yn y kyngor drwy ganyat yr ynat. Sef y dlyant 6ynet, y nifer y buant yn y gyngheussaeth, heb a 6o mwy, a ringill gyt ac wynt, ac or daw neb attunt y roi kyngor idunt, talet camylwrw y'r arglwyd a bit anolo y gyngor.¹⁷ Gwedy daruo y kyngor doet y deu a aeth y gyfarch ar yr yneit a datkaner idun e6 kyfarch. O *deruyt* na bo reit geir kyuarch iawn yw gadu [y] bawb y ardelw, sef yw ardelw, y wybydyeit a'e geitweit; ac yna gyrret yr ynat de6 y o6yn pa le mae y gwybydyeit a'e geitweit. O dywedant eu bot yn y maes, mwynhaer wynt. Os yn 6n kymwt ac ef, oyt tri die6 a gaiff (os yn yr eil ix die6) os yngwlat arall oet oyt pythefnos o'r dyd hwnw (os y bore kyn*n* haner dy 6yd) a'r dyd hwnw yn dyd colli caffel idaw, ac erchi yna y bob 6n dyuot a'e defnydyeu y'r lle ganthaw. (Ny ellir kyngheussaeth ar eir kyfarch) yn y dyd hwnw coll caffel am dadyl tir a daear, nyt enuyt y gyfreith wrth (neb ryw) ardelw, neb namyn a 6o ganthaw yn y maes onyt . . . y'r ynat rodi brawt; ac os . . . , nyt oes namyn y lw ehun nas gwyr . . . [t. 57=slip]¹⁸ O *derfyd i ynat* wedy (daruo y) hawlwr holi peth ger y 6 . . . yr amdiffynnwr yn gam, ac 6elly pa . . . brenin pro6i achwyssyon . . . drostaw y omedd y gwys a chadarnh[au] . . . [t.58=slip] . . . y ynat barn kam6rawt ac eiste yn y 6r[a]wtle a dyuot o'r hawlwr ne6 amdiffynnwr ac ymwystlaw ac ef: 'Dyoer,' heb [ef] 'mi a af ym kygor y erdych peth a wnelwyf ae kymryt d[y] wystyl ae nas kymerwyf. 'Dyoer,' heb y llall 'ny dylly di kymryt kyngor am hynny kany[s] y 6rawt a 6erneist di drwy gyngor y berneist, ac ny cheffy yr eil kyngor eithyr y neill [ae] gwystyl dilusc ym erbynn ae peidyaw.' Sef a 6arn *kyfreith*, 6ot yn wir hynny, onyt aeth yr ynat o'e le a bot yn reit iaddaw ae kadar[n]ha6 y 6rawt drwy wrth wystyl, ae addef rodi kam6rawt a chymryt y gosp a 6arn *kyfreith* arnaw. [t. 59=f. 80r] Messur gobyr ynat am dir . . . , ac

¹⁷ uwchben 'cyngor' ceir croes.

¹⁸ Darn bychan o femwrn sydd heb ei gyfrif yn y daleniad arferol.

o hynny ran deuwr y'r ynat llys. O¹⁹ *derfyd* y yant barn6 da y dyn, dwyn atauel y da a dichawn y dyn a chymryt ruigyll gyt ac ef y'w dwyn (lle . . .) ac y gymell y da os lladdir. Y neb a adawo wnaethur *kyfreith* ac arall (. . .) tyster arnaw y addaw, a galwet am 6ach ar *kyfreith*, ac ny cheiff gilyaw wedy hynny, dlyet ar bawb a addawo o *kyfreith*. Am dystyolaeth ynat. Gorssed . . . l yw lle bo ynat (am 6ech . . . a gwarchae) os kyrchir ef a brawt y honn a rodo yno, mal yn y dadle6 yngwyd gwlat ar neb a di6arner rac y 6ron, di6arnedic 6yd o'e hawl. Kreir a dyly 6ot ganthaw yn wastad rac bot gwellic arnaw. Keissyaw gwneuthur yn da a dyly rwng y dwybleit; ac onys dichawn barn6 ryngthu[nt]: mechniaeth, a gwarchay, a chyfaredri, a theithi pob llwdyn, a eill ef y dosparth, ony byd kwyn 6n rac y llall de6er yna . . . Kyngaws . . . ac ynat, os di6ernir, ny dyly 6yth wedy . . . Ynat a eill bot yn 6rawdwr ac yn dyst ar yr hynn a dystyer idaw yn y 6rawtle, ac ny eill 6ot yn dyst nac wybydyat nac yn geidwat ar dim o'r a weles kynn no hynny (pan el y'w 6rawtle a thra 6o . . .) kynn kadeiryaw pleidie6 e gyt, onyt o'e 6ot yn 6rawdwr ar [y] dadle6 hwnnw. O *derfyd* y ynat bot yn angyff[re]din y[m]plith yneit ereill yn barn6 brawt a gwrthnebu o [ara]ll idaw a dywed[ut] y 6ot yn angyffredin, yawn y'r ynat ereill kyffredin edryt pwy yawnaf onadunt, a'r (an)kyffredinaf, a'r kamaf y yrr6 o'r 6rawt ymeith. O derfyd y 6n o'r dnyyon bieffo y dadle6 tebyg6 bot ynat yn angyffredin, a'e lyssu o hynn, a doddi o'r ynat ympenn y kyt yneit (a'r gwyrda) y 6ot yn wirion ef, ny dlyir y yrr6 o'r 6rawtle, ac nyt llys arnaw, onys parant wy. [t. 60=f. 80v] Kyntaf . . . fyrd y gwahenir . . . y da. Pwy bynnac a 6ynno llyssu ynat, llyset kyn kadeiriaw y pleidye6 o'r ynat ac ymgred6 amdanadunt, ac onys llyssa yna ny eill y lyssu am a wnaeth eiroet hyt yna a chynn no hynny o gam. Nyt oes lys ar ynat eithyr am a wnel o . . . ; sef yw hynny, rodi dyscy 6n o'r . . . wedy dyuot . . . ; ne6 ynte6 gymryt gobyr a gwerth ohonaw gynt yn y dadle6 (hwnnw); ne6 y 6ot yn gyngaws gynt yn y dadle6 hwnw ac yna yn ynat yn y dadle6, am hyny os tybir nat oes eithyr y lw e hun y'w wadu; ne6 o[t] ymwystlwyt ac ef gynt a goruot arnaw brynu y dauawt, a'e di6arn6 ar gyhoed drwy wyby . . . e6 drwy arglwyd y gellir pro6i hyny; ne6 o'e 6ot yn llei no xxv mlwyd, kany daw baryf arnaw hyt yna, ac nat iawn gwneuthur ynat heb 6aryf, ac na byd gwr neb yn y del baryf arnaw, kanyt tec gwelet gwas ieuank yn barn6 ar hyneifyett gwlat; ne6 onyt ystyn yr arglwyd y swyd idaw gwedy broui o'r ynat llys a'r yneit ereill, kanys ef yw y penngogyfarch a gwybot (honaw) gwbyl a berthyno y ynat wybot. O derfyd y'r ynat oedi brawt, ae am

¹⁹ Mae'r 'o' yma wedi ei llenwi â llinell a dotiau bychain.

na chaiff 6ach ar y obyr, ae am nas delei cof idaw hyt y dlyei; ac yna dyuot y'r lle, ac erchi idaw o'r arglwyd rodi brawt, ac yna nas gwyppei, ef [a] dyly yna 6ot naw ugeint o gamlwrw arnaw . . . Oet ix die6 a geiff o ryd y lw (nas gwyr) y ymgoffa6 am y 6rawt. [t. 61=f. 81r] Ny ddyly ynat oet hagen y ymgoffa6 am y brawt yn dyd colli caffel. O derfyd y dyn rac bronn ynat kyingheussaeth, a dywedut o'r neill ohonn[unt] geir colledic drwc drostaw, a thyst6 o'r llall y wyrda yn y maes, hynny heb dyst6 y'r ynat, anolo yw y dystyolaeth honno kany dyly (yr) 6n o'r dwy bleit yn y lle dywedut dim nyt ymynnwynt mwynyant ohonaw, a nys klywo yr ynat; ac ny dlyir tystu rac bron neb yny dystyer iddaw yn gyntaf, ac am hynny y may anolo y dystyolaeth ny thyster idaw. O derfyd y dyn kyingheussaeth rac bron ynat a'r gwyrda, a ffan geissyo 6wynyant o'r dystyolaeth honno, gwadu o'r ynat nas gige6 ef y dystiolaeth, yna y dyly y dyn dwyn creiry6 attaw; ac onys cwbyl wata ynat yr kreiry6 boet sauedic y dystyolaeth (. . .). O derfyd y dyn kyingheussaeth rac bron ynat ac arall, a dywedut o'r llall: 'Cwbyl wat yw gennyf i a yrry arnaf;' ac yna tyst6 o'r llall na wadws. Kyfreith a dyweit . . . digawn a dywawt ac (nat) anolo yw y dystyolaeth honno (. . .). O derfyd y dyn tystu peth rac bronn ynat . . . ardelw o dystyolaethu y yneit a gwyrda . . . gallu yneit o 6n ynat. O derfyd keissyaw llysu ynat am 6ot yn angyffredin y 6arn6 brawt, ny daw arnaw eithyr y lw e hun na bu y de6 ereill, bot yn gyngaws gynt yn y datle6 hwnnw, ne6 gymryt gobyr gwe(r)th, ef a ellir e6 p[r]ou[i] o de6 hynny drwy wybydyeit, ac o dichawn yr yna(t) y'w di6wynaw dif . . . [t. 62=f. 81v] . . . amdiffynnwr a dyly oet o kyfreith am attep (y haulwr) y dye kyntaf o geilw am oet wrth borth (o'e ben e[h]un) a defnydie6 kyn kadeiryaw pleidy6 a'e rwydaw (. . .). Os gwedy rwydaw pleidy6 y . . . gyngor . . . amdiffynnwr ac ymrwymet . . . Pwy bynnac a 6ynno dywedut . . . Eil pan ymwystlo a dyn yn gyfreithyol am y 6rawt ef a (6yd) yna yn gyngaws, ac yna y dyly yr yneit llys beri ysg[riu]enn6 y 6rawt ef, a hynn a dyweto y llall yn y erbyn, ac ef a dyly y llall henwi yr ynat a baro ef, (ar . . . bo yr ymrysson amdanaw), ac ynte6 . . . dyly ymwystlaw ac ef eithyr ar beri (ohonaw ef) ynat a 6arno brawt a 6o gwell noc a 6arnws [e]f (. . .) a henwi y 6rawt a baro ynte6 y'w barn[u] 6al y barner (a'e henwi ynte6); ac ynat llys yna a 6yd bradwr r[y]ngthynt o byd; yny byd, rodet yr arglwyd 6n yn y le; ac ny eill neb (ymwystlaw) a'r ynat llys yn y lle honno, ac ef a'e gellir eithyr yn y lle honno. O bernir ar ynat rodi kam 6rawt prynnet y dauawt y gan yr arglwyd yr kymeint a gwerth yr holl aelode6 ereill oll, ac na 6it ynat 6yth wedy, kanyt brawt y 6rawt a rodo (o) gyfreith . . . dauawt . . . [t. 63=f. 82r] Teir brawt ame6 y syd: 6n yw bot kyingheussaeth rwng hawlwr ac

amdiffynnwr am 6rawt a 6arnwyt yna; ame6 yw y brawt yny dospartho yr ynat a'e barnws hi, kany eill neb dosparth y 6rawt a 6arnws namyn e hun. Eil yw pan 6o ymwystlaw rwng hawlwr a brawdwr am y 6rawt a 6arnws y brawdwr; ame6 yw y 6rawt yny dosparther. Trydyd ame6 brawt pan 6o ymwystlaw rwng amdiffynnwr a brawdwr am y 6arn, ac am y de6 ymwystlaw hynny y byd dosparth ar awdurdawt llythrawl trwy dauode6 doethyon, kanys diledyf gyfredin 6yd awdurdawt llyfyre6 *kyfreith* (ac yna y perthyn kred6 y llyuyr gore6 a [llyfyr] yr ynat gore6). Ny ellir ymwystlaw 6yth ac ynat onyt a hwnn a 6o datkeynyat ar y 6rawt, a hynny wedy darffo y datkan mal am wybydeit wedy eturyt. Os ynat . . . Ny ellir ame6 brawt . . . O *derfyd* y dyn holi tir a daear y arall a di6a[rnu] . . . o'r hawlwr . . . o'r yneit ereill ac ef y . . . erbyn a eill ymwystlaw ac ef . . .

[t. 64=f. 82v-darnau helaeth yn annarllenadwy] Nyt oes 6odyawc yngneidaeth, sef yw hynny, ny byd kynt y 6ab . . . noc y arall ony wybyd a berthyno . . . llyma pa sawl ff . . . [t. 65=f. 83r] Trydyd lle yd a (ynat) yn gyngaws (. . .) am y da e hun yw holi, ac ny eill ef yna rodi neb drostaw yn ynat, cany dyly bot yn ynat yn y kymwt onyt ef: arglwyd hagen a dichawn rodi arall trostaw y 6arn(6) rac colli y da ohonaw; ac am hynny, ny dichawn ynat kymwt uot yn gyngaws eithyr drwy ganyat arglwyd.²⁰ Ny dyly ynat 6ot yn 6edw. Ny dyly ynat rodi brawt yn rat eithr am dir a daear pan y holer. Eil yw pan (6o) hawl o'r kantref y'r llall. Trydyd lle hyt y keinyoc, o byd llei, ny cheiff ef dim, kany cheiff yna eithyr y deguet geinyoc. Petueryd lle am abediw. Pymet lle am dremic (ch . . .) O *derfyd* bot 6n o'r dwy bleit rac bronn ynat yn anufyd y rodi mach ar y obyr y'r ynat, rodet yr ynat y 6rawt dros yr hwnn a 6o 6fyd, kany dyly *kyfreith* nys gwnef. O *derfyd* bot geir kyuarch, a gouyn yr hawlwr ne6 yr amdiffynnwr²¹ y bwy y may gwarant ef o'r deu barabyl ae y hwnn y gyngaws ae hwnn y kanllaw, a ffwy a 6ynno y 6wynha6 o bydant amrauel, a cheissyaw o'r kyngaws 6wynha6 y barabyl ef, a cheissyaw kanllaw mwynha6 y barabyl ynte6, *kyfreith* a at y newis [yr] hawlwr, os drostaw y byd; ne6 y newis y[r amddifyn]nwr os y gyngaws ne6 y ganllaw a ymr[af]aelant. O *derfyd* y gyngaws ne6 y ganll[aw] dyst6 mal hynn: 'Mi a dystyaf y'r ynat na wnaethost hynn, ne6 na dywedeist gwbyl drossot.' Anolo yw y dystyolaeth honno; kanys tystyolaeth a ellir ar ei[r] a gwiethret ac ny ellir ar 6edwl, ac nyt oes o hynny eithr medwl dyn. [t. 66=f. 83v] O byd marw kyngaws ne6 ganllaw

²⁰ Mae'n debyg fod y testun hwn ar un adeg yn dilyn f. 81v gan ei fod yn barhad o'r triawd 'Tri lle ydd a ynat yn dafodyawc'.

²¹ Mae ôl dileu rhwng 'amdiffynnwr' ac 'y'.

erbyn dyd colli caffel, ef a eill yr ynat rodi ereill yn y lle oe new[ydd]. Ef a eill yr amdiffynnwr (gwedy ymrwymaw y *gyfreith*) gynet yng kyngor drwy ganyat yr ynat, gwedy datkaner yr hawl idaw o'r blaen (a gwybo pa *kyfreith* y triker arnei). O thric ef yn le ha[gen] yn y le heb atep yn rihir . . . rac tyst6 arnaw as dy[w]edut adef a de6 . . . barawt ony cheiff yn y bedwl 6[ynet] yn gynkor, nac aet ef ot a bellach noc y[r] ai yr ynat y'w gyngor (ef . . .). Nat aet yr arglwyd o'e le tra 6o yr ynat . . . y 6ot yn orssed dywallt. Nyt reit . . . eithyr am dir a daear (a braint). Ef a ellir . . . holer o *gyfreith* ne6 . . . effeiryat, onys llyssa y bleit wynt, ef a eill ynat e6 llyss6. O mynnir e6 llyss6 llysser pan 6yder yn kadeiryaw pleidy6 pan obynno ynat: 'Pwy dy gyngaws?' O ryd kyngaws aruoll neu (g . . .) gret ne6 6ach nat elei y erbyn . . . hwnn (6yth) nac yn erbyn neb a'e kynhalyei, ef a ellir [y ly]ss6 drwy bro6i yr a[r]uoll. Ny eill bydar bot yn gyngaws. Argwyd a eill dros y alld[ut] ymrwymaw yn *gyfreith* a that [dros] 6ab llei no xiii (kanys . . . o *kyfreith* onyt . . .) ne6 berch llei no xii . . . Nyt [g]odor ar gyngaws eiste yn agos ar yr ynat. Ny dyly kyngaws adaw y le, ac os gedy, ef a gyll messur y hawl; ny byd amgen gosp arnaw eithyr drwy ganyat; ef a eill gyuodi ar benn y hunn o byd reit. Tystyei kyngaws 6al y clywo yr ynat a'r gwyrda, a galwet teirgweith am brawt, ac onys keiff, galwet ar yr arglwyd y'w peri. [t. 67=f. 84(88)r]²² Ny ddyly na chyngaws, na chanlaw, na hawlwr, nac amdiffynnwr, nac eiste, na chyuodi, na dywedut yny ganyatao yr ynat; a thewi a dlyant dan gosp [pan y] harcho ef. Ot eirch ynat (deirgweith) y hawlwr ac amdiffynnwr ymdywedut, ac nat atepo yr amdiffynnwr, ne6 na holo y llall, collasant uessur y hawl; kanys adef (dros 6essur) ry de6 a'r hawlwr a dyly bot yn barawt, ac ny dyly oet wrth borth wedy ymrwymaw yn *kyfreith* os eirch, na'r amdiffynnwr. O deruyd y dyd kyntaf y delit y'r maes, a chyffroi yr hawl am dir a daear, a dywedut o'r ha[w]lwr 6ot hwnnw yn dyd colli caffel: 'Ac os [yt] ame6ho hynn m[ae ym digawn] a'e gwyr.' Os yr amdiffynnwr a'e gwata gater y wybydeit yr hawlwr. Os yr amdiffynnwr a dyweit: 'Mi a rodaf ympenn yr ynat a'r gwyrda o'r orssed na bu hawl arnaf eiryoet hyt hediw am y tir hwnn.' Yawn yw gadu y ardelw idaw, kanys 6ch yw y gwybydeit hynny no'r rei a dyweit yr hawlwr. O deruyd y'r hawlwr keissyaw oet wrth borth yn y dyd kyntaf am nat da ganthaw y borth, nys dyly, kanys parawt y [d]lye hawlwr, 6ot ac am hynny aet yn dioet o'r maes. [t. 68=f. 84v] O deruyd y hawlwr holi tir a daear, a dywedut o'r amdiffynnwr yn ateb

²² Mae 8 llinell ar ddechrau'r ddalen wedi eu croesi allan gan yr awdur. Darn sydd wedi ei gopïo eisoes ar f. 79. 'ay o ach ac edrif a ffriodolder . . . sef meichye6 dylir meichie6 ': sydd efallai'n dangos fod yr awdur yn gweithio â deunydd ysgrifenedig o'i flaen gan iddo gopïo'r un peth ddwywaith.

bot idaw o breint na dlyo ateb (y dyd hwnw) idaw y dyd hwnw,²³ a bot idaw digawn a'e gwyr yawn, yw gadu y ardelw idaw o byd y ceitweit yn y maes; ac ony bydant ny dlyir annot parodrwyd wrth amparodrwyd, a chyt na bwynt wynte6 yn y maes ny dly[ir] oet namyn hyt tranoeth, kany messurws ef y hawl namyn yw diffc rac dyd hwnw, ony byd duw Sul ne6 duw Llun drannoeth. O deruyd y dyn holi tir a daear yn y dadle6 yn y dyd kyntaf, ac na bai y dadle6 ar y tir, ac ateb o'r amdiffynnwr y dyd hwnw, kystal yw hynny a chyt bai ar y tir yr ateb. Os ynte6 a dyweit na dyly ateb onyt ar y tir, ac nat hwnw y tir y may yr hawlwr arnaw, ac nat archo oyt wrth ateb ar y tir yr hynny; iawn yw rodi brawt na dlyo attep eithyr ar y tir, a chanyt erchis ynte6 oet y atep y bynet ynte6 yn dioet. Os ynte6 a eirch oet gyt a dywedut na dlyo ateb eithyr ar y tir, yawn yw idaw y caffel. Sef yw yr oet trannoeth, ony byd duw Sul ne6 duw Llun drannoeth. Ereill a dyweit am yr oede6 ny bo messur *kyfreithyaul* arnaw 6al yr rei hynny mae yn ewyllys yr ynat y byd e6 gossot, eithyr na allant 6ot yn hwy noc 6n dyd a ffythesnos, canys hwnw yr oet hwyaf o *gyfreith*. O deruyd y dyn holi tir a daear ac yn y dyd kyntaf adaw y maes o'r amdiffynnwr, yawn rodi camlwrw arnaw, ar arglwyd bie6 rodi oet yn y ewyllys y datle6 am y tir. Os yn eil oet y dode6 y datle6 kamlwrw heuyt arnaw. Os wedy eiste ympleidye6 a doddi colli a chaffel ympenn y gyngaws yd ede6 y maes, di6arner yn dragwydawl o'e amdyffynn. Os yn y trydyd kyn pleidyaw e [t. 69=f. 85r]²⁴ maes y hede6, y di6arn6 yn oes yr arglwyd bieuffo e maes. Os gw[edy] pleidyaw y maes y hede6, y di6arn6 yn dragwydawl, ac am hynny 6yth ympob dadle6, kadeiryer y pleidie6 am [da]dyl tir a daear o'r pan ateber allan. O deruyd y dyn holi tir a daear (a chaffel) yawn gan arglwyd amdanaw, a thu a thal (am y tir), o gomed y dadle6 o'r amdiffynnwr a galw o'r arglwyd am 6rawt ar yr yneit, am hynny yawn yw barn6 teir buw camlwrw arnaw; ac yn (yr) eil os gomed, kamlwrw; ac yn y trydyd os gomed, doddi yr hawlwr yn y medyant, ac yn ir y hawl ynte6 pan 6ynno. O deruyd barnu oet ar dir a daear rwng hawlwr a'r amdiffynnwr, yawn y bob 6n dyuot a'e defnydye6 ar y tir. Pwy bynnac a holo tir a daear o ach ac etrif, rait y hen(a)duryeit y wlat tyng6 6ot yr ach yn yawn kyn g[wr]andaw y hawl, kanyt atuer ny dwng. Arglwyd a (dyly) kymell arnunt dyng6, ony thyngant o'e bod. Tri gwybydyeit y syd am dir: henaduryeit gwlat (a dlyir credu . . .) y dwyn dyn ar ach ac etrif a dlyet tir a daear. Eil yw aminyoge6 tir, sef yw y rei hynny, gwr o bob randir o'r dref yr holer y tir yndi y wybot kyfran rwng kenedyl a charant (ac y kyffarffo . . .) Trydyd, meiri a

²³ sic llsg.

²⁴ Mae darn o'r memrwn wedi ei rwygo ac wedi cael ei bwytho.

chyngelloryon a ringyllyeit, lle bo ymrysson rwng dwy dref am derbyn6, kanys wynt pie6 terbyn6, onys gwybyd ereill. (Ny ellir llyss[u] . . .). Gore6 keitweit am dir yw gwyr breinyawl o'r kymwt bo dadle6 am dir yndaw. Ny ellir keitweit o alltudyon nac o anadwyn. Nac o'r tri dyn nyt geir e6 geir. Sef yw y rei hynny, dyn a dorro y broffes krefydawl, a dyn a dyngo anudon kyhoedoc, a dyn a 6o llwuyr kyne6odic, a dyn ny welo peth a gatwo, a gwreic ar wr. Pwy bynnac a gynno anadwynaw keitwat o'r ffyrd hynn [ti] a geffy obry yn y llyuyr mal yr anadwynir wynt yn gwbyl, a fa fyrd y llyssir gwybydeit (a cheitweit) a thystyon. [t. 70=f. 85v] Hawl ach ac etrif a ffriodolder . . . am hawl ach ac etrif a ffriodolder . . . [me]ssyraw hawl a dywedut y 6ot yn briodawr (ar y tir hwnn a'r daear) a'e henwi erbyn y henw, a dwyn ach hyt y cyff . . . amdiffynnwr ohonaw, ar y tir hwnn a hwnn, yn y dref a'r dref, yn . . . ac ympob lle y bo dlyet idaw gyt a . . . ydys arnaw, yn gwlyb, a sych, a gwyllt, a dof, a dywedut y 6ot [yn]te6 o 6ewn grade6 kerennyd mal y dlyo dir, nyt amgen no cheunderw ne6 nai ap keuynderw, ne6 nai ab brawt, ne6 6rawt, ne6 gyfynderw, nyt oes bellach; ac osit a amheuo hynny, may idaw digawn y a gatwo y briododler ganthaw; osit a ame6ho yr ach a'r etrif, ne6 dar6u y bro6i drwy wybydeit a henaduryeit gwlat. Os gwaclaw 6yd, dywedut y 6ot yn waclaw yn y [hawl]. Os yr amdiffynnwr a adef hynny, nyt reit praw ar adef, yawn yw idaw caffel messur y hawl. Os gwata gater y braw y'r hawlwr, o seif y braw kymeret y hawl. Llyna ryw braw a dyly bot yna. O dodir yn y erbyn ynte6 ardelw o geitweit a gwybydeit am yr 6n peth: 'Dyoer,' heb yr ha[w]lwr, 'mi a dlyaf geitweit lle dlyoent 6ot a gwybydeit lle dlyoent 6ot.' *Kyfreith* a dyweit nat oes o hynny namyn 6n hawl, a bot yn ore6 po mwyaf o braw a chadernyt a 6o y dyn ar y hawl. 'A mine6 a dlyaf hynn a edeweis yny ame6her . . . [t. 71=f. 86r] . . . a chyfreithyaul yr aeth dy rieni a thithe6 o dyma, ac ny dyly atychwel lle. Osit a ame6ho hynny, [ma]y ym digawn a'e gwyr 6ot yn wir a dywedaf, a llyna y praw a dyly y dwyn: gwyr goruot tref i. aminyog[eu] y tir yn y gylch. Os yr ha[w]lwr²⁵ a dyweit: 'My6i a dywedeis 6y mot yn waclaw, ac ar y *gyfreith* y dodaf i, na ellir pro6i kyfran ar waclaw, kany cheidw gwaclaw ac y may ym digawn a wyr 6y mot yn waclaw; ot adef yr amdiffynnwr y 6ot yn waclaw, atebet yr hawlwr oe rann.²⁶ Os gwatta y 6ot yn briodawr gwaclaw gat y braw ar . . . waclaw; o ffynna y p[r]aw, fynnet yr hawl. Os yr hawlwr a dyweit y yrr6 yn angyfreithyol y ar y dir a daear, a dly6 ohonaw ynte6 dyuot yn gyfreithawl y'r le y gyrrwyd yn angyfreithyol ohonaw: 'Dyoer,' heb yr

²⁵ 'amdiffynnwr' wedi ei grioesi allan.

²⁶ Mae ôl dileu yn y testun rhwng diwedd y cymal hwn a dechrau'r cymal nesaf.

amdiffynnwr, ‘o buost di . . . ti a aethost odyma y ar y tir ar daear yn *gyfreithyaul*, ac ar y *kyfreith* . . . af i a el 6nweith yn *kyfreithyaul* ar dir a daear na byd kardychwel idaw dracheuyn; ac am hynny ny dlyy di dyuot yma mwy.’ Yna dywedet yr ha(w)lwr: ‘Mi a dywedeis 6y ngyrr6 o dyma, ac a [r]odeis ym penn keitweit a gwybyddeit 6y ardelw, sef rodaf ar y *kyfreith* dly6 mwynha6 6ym gwybyddeit am keitweit . . . atep y neb ohonof i bellach.’ *Kyfreith* a dyweit nat *kyfreithyaul* my . . . ryw priodawr y ar dref . . . onyt kan y 6odd a . . . pro6i bodd ar neb . . . na dlyir dwyn y ardelw y ar neb yny kollo; o seif y ardelw idaw, kymeret 6essur y hawl oll. Os ynte6 a hawl tir o briodolder a dywedut o’r amdiffynnwr: ‘Dyo[e]r, ny dlyaf i dy dy atdeb. Echaws yw dy di6arn6 gynt a wnaethbwyt o wir a chyfreith y wrthyf i. Ac y may ym digawn a’e gwyr a . . . *gyfreith* y rodaf, y neb a diuarner 6nweith na dlyir ateb idaw yn *gyfreithyaul* drwgwydawl o *gyfreith*. . . . a . . . w . . . ha[w]lwr . . . [t. 72=f. 86v] gater y brow yr amdiffynnwr. Os adef, *tricker* ar e *kyfreith* a 6u kynt. Os yr hawlwr a dyweit: ‘O’ m di6arnwyt i gynt, o *angyfreith* ym difarnwyt, mine6 am ymwystleis ar neb a 6arnws arnaf, a hi a dat6arnwyt ym dracheuyn; ac ot ame6hy di hynny may ym digawn a’e gwyr a wnaethpwyt a mi, a hediw ydwyf yn galw am 6yrawt.’ Os gwadu a wna yr amdiffynnwr gater y wybyddeit yr hawlwr. Os adef ynte6, atuerer yr hawlwr yr eidaw herwyd ryatuarn6 o’r *gyfreith* a 6u gynt. Hawl ymwrthynn, 6al hynn y may am hawl ymwrthrynn. Ny eill neb ymwrthrynn namyn de6 dyn a 6o ar yr 6n tir yn eiste egyt; ac os 6n onadunt a geis gwrthryn y llall, y dyd y godiwedo iawn y gan yr arglwyd. Dywedet 6al hynn, y 6ot yn briodawr ar y tir hwn a’r dayar yn gwbyl, a bot arnaf ynte6 ormes anyledawc ar y tir hwnn: ‘Ac o sit a ame6o 6y mot i yn (wir) briodawr ar . . . r hwnn (o gwbyl) may ym digawn a’e gwyr ac a getwo hynny. Ac os ynte6 a wata y 6ot yn ormes anyledoc may ym digawn a’e gwyr y 6ot, ac am hynny ydwyf inne6 yn [my]ynu bwrw gormes y arnaf ymeith . . . alw am 6y nylet, ac yn rodi . . . *gyfreith* . . . y dlyaf hi oll.’ Os yr amdiffynnwr . . . yw gadu y’r hawlwr y wybyddeit. Os yr amdiffynnwr . . . [dywe]it: ‘Dyoer, my6i y syd briodawr ar y tir hwnn a’r dayar . . . yw yn gwarchadw 6ympriodolder ydwyf; ac osit a ameheuo hynny may ym digawn a’e . . . 6ymp[ri]odolder gennyf a’ m kyngwarchadw [t. 73=f. 87r] 6al y dyly dyledawc ore6; ac ar *kyfreith* y dodaf 6y mot yn d . . . ym kadw 6y priodolder gwarchadw gennyf noc y ti gadw peth nyt oes y’th warchdw. Ac wrth hynny o minne6 a 6ynnaf mwynha6 6yn geitweit yn y blayn ac ay dlyaf o *gyfreith*.’ Yna y may yawn y’r hawlwr dywetut: ‘Dyoer, my6i a edeweis yn gyntaf 6y mot yn briodawr dyledoc ar gwbyl o’r tir hwnn a’r daear, a’th 6ot tithe6 yn ormes arnaf, a chyt gellych di dwyn 6yn ar y

dreis, ny elleist wadu 6y mot yn briodawr dyledoc. Ac ar 6ympriodolder i am dlyet y dodeis i geitweit a gwybydyeit ar dyuot tithe6 yn ormes a henweis yn gyntaf. Ac ar y *gyfreith* y dodaf dly6 e6 mwynha6 yn gyntaf.' Y *kyfreith* a dyweit, pa le bynnac y mae y dyweto dyn y 6ot yn briodawr dyledoc ar dir, kyt collo y dyn ffrwyth i dlyet, na cholles ef y dlyet a dyly6 ohonaw ynte6 dwyn keitweit ar y dlyet, a h[e]rwyd y hadaw yn y blaen (yn *kyfreithyaul*) dly6 y mwynha6 yn y blaen, ac wedy hynny mwynha6 keitweit yr amdiffynnwr. Ac o seif pob rei onadunt ran [y]r amrysson yn de6 hanner ryngthunt; o byd kyhyded, yr hawl ar 6n ny sauo y braw, colli ohonaw 6essur . . . wl. Os pob 6n . . . eis bwrw y gilyd drwy geitweit, a bot yn sauedic y bob 6n y geitweit, triget bob 6n yn y le mal y maynt a[’e] warchadw. Os 6n a balla y geit[w]eit . . . et y hawl idaw. Y *kyfreith* a dyweit hynn: [t. 74=f. 87v] bot yn yawnach mynet y ffrwyth yn ol y dlyet no mynet . . . yn ol y ffrwyth. O deruyd [ym]wrthrynn y rwng deu dy[n] [am] dir a daear, a dywedut o’r hawlwr y 6ot yn briodawr a . . . y llall yn ormes; ac osit a ameheuo hynny, bot idaw d[jigawn] a’e gwyr kyhyt ac y dyweit; ac atep o’r amdiffynnwr a dy[w]edut: ‘Dyoer,’ heb ef ‘o buost di yma briodawr neut nat ydwyt bellach. Hawl tra blwydyn yw y te6di, ydwyf i yn eistet ar y tir hwnn blwydyn a blwydyned, a thy ac anloed, ac ar ac eredic ym, heb dwryf arnaf, heb lestei[r], yn yngkywlat a thi, ac neur aeth gwydweiled y rot ti a’th hawl a’th [d]lyet; ac ot amehe6y di hynny, may ym digawn a’e gwyr kyhyt ac y dywedaf; ac ar y *kyfreith* y dodaf . . . n dod . . . st di 6y6i yma kyhyt a hynn nat wy[t] dyledoc . . . y tir hwnn bellach yn dragwydawl. O gwata [yr] hawlwr hynny, gater y wybydyeit y’r amdiffynnwr . . . Hawl 6amwys: [6]al hynn y may am hawl 6amwys. O hawl dyn [tir] a daear o 6amwys deu . . . arglwyd yr ams . . . het . . . arglwyd y . . . rodi y 6am o’e chenedyl y alltut yn rod (ac estyn) a’e alltudaw ynte6 o’e 6ot . . . 6ab y honno o hw[nn]w, ac p(h)aret y’r arglwyd e6 dy6yn6 a y tir (. . . hatep yw d . . .). Messur ynte6 yna hawl (o 6amwys) a dywedet y rodi y 6am o rod kened[yl] y’w dat, a bot hwnnw yn alltut (y hwnn a hwnn), a’e 6ot ynte6 yn 6ab y hwnnw ohonno o 6ewn grade6 karennyd mal y dyly . . . a dyget . . . o 6amwys . . . [t. 75=f. 88r] . . . grade6 cyfynderw ny dlyir y ateb am ha . . . nyt atebir idaw yn amsser ka . . . ‘ar6u ywch 6y alltudaw, onyt arglwyd a beir ym . . . y genwch . . . a’e gwyr (bot yn . . .) . . . yn wir a dywedeis, ach wrth hynny y . . . af ar y *kyfreith*, kanys alltudassoch chwi 6i, dyly6 ohonof i [d]yuot yn treftadawe atoch chwi yn y dyd hediw . . . w yw y dyd colli caffel y rof a chwi.’ Os adef a w . . . wr, barner idaw bot yn t[reuta]dawe y g . . . Sef y barner o daw k . . . ac 6n o’e ewythred . . . tir eithyr y tydyn breinyawl (ny cheif af h . . . hyt y tryd . . .), ac o byd swyd nys

keiff [h]yt y trydyd dyn (ony byd yr alltut . . .), ac ny ellir penn kened[yl] [o]honaw hyt [try]dyd dyn. Os gwata yr amdiffynnwr gaet y wybydyeit [yr] hawlwr; ac o sauant idaw, a bid idaw y hawl; ac ony sau[ant], bid colledic o'e hawl tragwydawl. O *deruyd* y'r amdiffynnwr . . . p ydaw a dywedut: 'Dyoer,' heb ef, 'kyt dywedych di 6ot . . . dat yn alltut, treftadawc oed (ef) yn y lle a'r lle, ac ot am[h]e6y di hynny may ym digawn a'e gwyr; ac ar y *gyfreith* y dodaf, roddi ohonof 6y chwaer y dreftadawc ac nat ymchwel . . . treftadawc ataf i yn dreftadawc (6yth).' O gwy[rt]hneppa . . . lwr y hynny, barner idaw y wybydyeit; ac os . . . arner yr hawlwr. Os ef a dyweit (yr hawlwr): 'Dyoer, heb ef, . . . 'ac y dywedeis i mi a dodeis ympenn . . . 6ot yn wir a dywedeis (6y mot yn a . . .) o'm ame6ir . . . y *gyfreith* y rodaf i . . . dyly gwybydyeit cyuodi yn erbynn . . . [w]ypper a sauant ym ay ny sawynt (k . . .) ac . . . arnaf . . . gwybydyeit idaw ony sauant ac ny mynnaf arnaf kanys (6y) . . . e6 a w . . . w [t. 76=f. 88v] Ny eill mab gwreic gymero y e hu[n] yn llathlut holi tir o 6amwys. O deruyd y dyn holi tir a daear o 6amys, a dywetut rodi y 6am yn *kyfreithyaul* y'w dat ef, a bot yn alltut y dat ynte6, ac ynte6 yn mynn6 treftat yn oet y dyd hwnnw, ac atep o'r amdiffynnwr: 'Dyoer, heb ef, 'kyt bot alltut dy dat ti, ef a holes dir o 6amwys yn y lle a'r lle, [ac] ef a'y kauas o wir a chyfreith, ac ynte6 a aeth yn dreftatawc yno; ac osit a ame6o hynny may ym digawn a'e gwyr kyhyt ac y dywedeis; ac ar y *gyfreith* y dodaf, kan wyt yn dreftatawc *kyfreithyaul* yn lle arall, na dlyaf inne6 atep yt bellach o dref tat, (kany dyly de6 6 . . .). Ac yna y may yawn gadel y wybydyeit y'r amdiffynnwr, os gwata yr hawlwr; onys gwata, diuarner yn dragwydawl o 6amwys. O deruyd y dyn holi tir o 6amwys a dywetut dwyn (ar) y 6am y dreis o alltut (a hi yn gwystyl dros 6n o'e chenedyl), a holi y tir o 6amwys o'r fford honno, ac adaw gwybydyeit ar y dwyn [y] dreis, ot ame6it ef y *kyfreith* a dyweit nat oes wyb[ydyeit] ar dreis, kanys reith buryedic syd yna. Os ynte6 a dyw[eit] 6al hynn: '6y mam i a ducpwynt y dreis (y alltuded), ac yna ym kafas alltut 6y6i, ac o'r fford honno mi a dlyaf dreftat . . . chwithe6. A mi a brofaf y dwyn 6al hynn, mi a rodaf ympenn yr arglwyd a'r ynat (a'r orsed) 6ot hawl arnaw am hy . . . e gospi, ac am hynny dlyaf inne6 dreftat . . . chwi.' 'Dyoer, heb yr amdiffynnwr, 'mi a rodaf ar yg . . . oes braw ar dreis, ac am na elly dithe6 bro6i, na dlyy dithe6 dreftat.' *Kyfreith* a dyweit y dichawn yr arglwyd [t. 77=f. 89r] (Nyt reit atuerwyr y dyngu hanuot dyn o 6amwys k . . .) 6ot yn dyst ar dyr6ynu yr hawl honno ger y 6ron ef, ac nyt tystyolaeth honno ar y dreis namyn ar y *kyfreith* a 6u yn y llys am y dreis a'r gosp amdaney. Os yr amdiffynnwr a dyweit hynn yn y lle yd holer tir o'r fford honno: 'Dyoer,' heb ef, 'nyt oed na chwaer na

chyfnitherw dy 6am di y ni a ni a'e gwadwn o *gyfreith*.²⁷ 'Dyoer,' heb yr hawlwr, 'kam y dywedwch, keissyaw gwadu peth o *gyfreith* y hynn y may y *gyfreith* yn dieithraw allel y wadu, kany eill neb wadu y gilyd or a dlyo treftat (neu 6amwys) gyt ac ef, a my6i a dlyaf gyt a chwi, ac am hynny mi a rodaf ar y *gyfreith* 6ot yn wir a dywedaf i. A'r *gyfreith* a dyweit may gwir yw hynny, pe byw y 6am nas gellit y chwaethach, gwedy (y) marw hwyrach y gellir na'e alltudaw na'e gwad6 (k . . . absen o k . . .) kany chyngain praw ar 6arw. A ffe byw y 6am ef, gwedy ymrwmei ef yngyfreith a'e ewythred reit 6ydei idun wy atep idaw ef o'r hawlwr a holer rac bronn, y neill ae gwadu, ae adef, ae ardelw *kyfreithyaul* 6al na dlyei atep. O deruyd y dyn holi tir o 6amwys a dywedut ohonaw lad ohonaw gelein yn dial gwr o genedyl y 6am (a mynet y d . . .). 'Ac ar y *gyfreith* y rodaf i, kan dieleis i gar 6y mam y dlyaf ine6 dyuot attoch yn dreftadawc am hynny; ac ot amhe6wch hynny, may ym digawn a'e gwyr 6ot yn wir a dr[ae]thaf, kany mi a rodaf ympenn yr arglwyd²⁸ bot hawl arnaf gynt.'²⁹ 'Dyoer, heb yr amdiffynnwr, 'ryued y dywedi di, ad[a]w ydywt ti wybydyeit ar y peth nys dlyr o *gyfreith*, [t. 78=f. 89v] nyt amgen nac ar alanas, ac nyt oes wybydyeit ar alanas o *kyfreith* namyn³⁰ y gadw dyn rac hort 6al honno, a'r lle ny dlyo gwybydyeit o *gyfreith*, minne6 a rodaf na dyly(y) dithe6 addaw gwybydyeit yn lle ny fferthyno.' 'Nac ef, Dyoer,' heb ef, 'nyt wyf i yn rodi gwybydyeit ar alanas, namyn ar 6ot hawl a dosparth am yr alanas, a hynny a allaf i o *gyfreith*, a gwir yw hynny ac yawn.' 6al hynn y may am 6amwys, y holi yn *gyfreithyaul*, ac erchi y arglwyd trugarhau wrthaw, ac arglwyd a dyly dy6ynu y ewythred, brodyr y 6am, ne6 geuynderw y 6am, ne6 y geuynderw e hun, ne6 y gyfynderw, a fferi idun rodi e6 hatep ympen 6n a cholli a chaffel, a hwnnw a dyly gw . . . *kyfreith*. O deruyd y dyn holi tir o dadanud: tri ryw dadanud y syd: dadanud bwrn a beich, a dadanud karr a chyfanned, a dadanud ar ac eredic, a thy ac anlloed. Ny byd dadanud er 6n heb estyn gan arglwyd. Ny dyly dyn holi dadanud namyn a 6o aelwyt aelwyde6 idaw e hun ac y'w dat kynn noc ef. Ny dyly dyn holi dadanud tir er bot y hendat ne6 yr orhendat ar y tir yn amsser y bo egoret *kyfreith*. Dywedet yr hawlwr, y 6ot y hun, ne6 y dat kyn noc ef, eiste ar y tir hwnnw trwy estyn arglwyd yngkyflawn orssed; ac ar ac eredic idaw, (a he6 a llyfn6), a thy ac anlloed, a blwydyn a blwydyned, a'y yrr6 yn ankyfreithyaul y arnaw; ac osit a ame6o hynny, bot idaw digawn a'e gwyr a gatwo (y 6ot) kyhyt a hynny ar y tir; ac osit a

²⁷ Lleolwyd y cymal (Nyt . . . k) yma gan John Jones yn Llan 121.

²⁸ + 'dygymot ohonoch ac os am yr' gyda llinell trwy'r geiriau.

²⁹ Mae ôl dileu rhwng 'gynt' a 'Dyoer'.

³⁰ Mae ôl dileu ar ôl 'namyn'.

ameho y yrr6 yn angkyfreithyaul bot idaw digawn a'e gwyr, a doddi ohonaw ynte6 ar y gyfreith dly6 ohonaw dyuot y dadanud yr aelwyt a anudhassey ef, ne6 y dat kyn noc ef. Attebet yr am[diffynnwr] . . . [t. 79=f. 90r] . . . O dichawn o kyfreith yr amdiffynnwr bro6i y 6ot yn briodawr, kychwynnet yr ampriodawr racdaw ymeith. Ac o byd kyhyded y dwy dlyet, ranner yn de6 hanner y tir, ac eistedent eill de6 ar y tir. Ac 6al y dywedassam ni 6chot (y holi)³¹ dadannud karr a chyuaned, ac o byd sauedic y ardelw y'r hawlwr doter ar y tir y eisted hyt y nauuet dyd, ac yna atep, ac yn y ix dyd, kyfreith. Ac y 6elly am dadanud bwrn a beich, ac o gallant ymgynnal 6elly, gyt ymgynhalyent. O deruyd y dyn holi dadanud ar ac eredic, deuety ar y tir a dywedet y 6ot yn arnaw blwydyn a blwy[dyne]d, trwy rod ac estyn arglwyd, ac ar ac eredic, a he6 a lly[f]n6, a'y yrr6 yn angk yfreithyaul y arnaw; ac osit a amhe6o bot idaw digawn ae gwyr. Ac atep o'r amdiffynnwr: 'Dyoer, o buost [t. 80=f. 90v] di yma kyhyt ac y dywedeist di dy 6ot, ac o'th yrrwyt yn angk yfreithyaul od yma, tithe6 a elweist ar dadanud, ac a'e keueist a gwedy . . . ff . . . ohonaw [e]f yth yrrwyt od yma, 6al y bwrw dyledoc anyledoc . . . ith o'e le o wir a chyfreith; ac ot ame6hy di hynny [mae] *ym digawn ae gwyr*.' Ony wata yr hawlwr hynny, tystyety yr amdiffynnwr arnaw, a galwet am 6rawt, a dywedet nas gwadws yn kyfreithyaul kaffel kynt ohonaw, a dodet ar y gyfreith, na dyly de6 dadanud o'r 6n tir; ac yna y may yawn diuarn6 yr hawlwr yn dragwydawl o'r dadanud hwnnw. Os gwad6 a wna yr hawlwr na rygauas dadanud, gatter y wybydeit y'r amdiff[ynn]w[r]; ac o bydant sauedic, di6arner yr hawlwr yn dragwyd[awl] [o]'e hawl. Ny dyly ne[b] dadanud o dir eithyr o dir a 6o yn llaw y dat yn y 6yw hyt y 6arwolaeth. Pa diw bynnac y barner dadanud, ny dichawn neb y wrthlad o'e dadanud onyt priodawr, kany dichawn yr eil dadanud wrthlad y kyntaf. Ac ny dichawn ampriodawr wrthlad ampriodawr arall o'e datanud. Ac o byd ymrysson rwnge etiuedyon priodawr am dadanud, ny dichawn yr 6[n] wrthlad y gilyd o gyfreith. Pwy bynnac a del y dadanud y dref, cxx. Os y 6aenol y daw, punt. Os y randir, lx a dal. Ny dyly neb holi dadanud . . . ac edrif. O . . . dadanud yr hynaf a dyly dadanud, ac ynte6 o ryd dadanud y'w 6rodyr. Hawl der6yn: 6al hynn y may am hawl der6yn, y holi yn gyfreithyaul ac ymrwymaw y gyfreith 6al am y lleill oll kanys hynny syd reit. O deruyd y dyn mynu ymder6yn6 a dyn arall, yawn yw idaw dyuot ar y ter6yn (bo yn y holi), ac yno y dyly ar y teruyn eisted, a bot y gyfreith, a dangoset y 6reint, ae 6ot yn

³¹ + 'yr holir' gyda llinell drwy'r geiriau.

gynghellawr, ne6 yn 6aer, ne6 yn 6n o pedeir sswyd (ar rgeint)³² ar ugeint yn llys y brenin, ne6 me [t. 81=f. 91r]³³ wn swyd, ne6 6reint a 6o 6ch no breint yr amdiffynnwr, ne6 ynte6 6ot yn briodawr, ne6 yn warcheidwat tir 6al na bo yr amdiffynnwr a dly6o honaw ynte6 *ter6yn6* o'r echos hwnnw ar y llall. Yna y dyly yr amdiffynnwr dangos y 6reint ynte6, a'y bro6i y 6ot yn y law; ac ony byd, ouer yw, kany cheidw gwaclaw o *gyfreith*; ac ymgystatl6 breint ac ef, ne6 keissyaw bot yn well os dichawn. Os kystal 6yd e6 breint, aet yr hawlwr a dangosset y hawl ar y ter6yn parth a'r amdiffynnwr. Eithyr nat el dros (tri) argae a *teruyn* a dangos. Sef yw y rei hynny: prifdwr o 6or hyt 6ynyd, a randir, a chyngwarchadw, sef yw kyngwarchadw, ty, ne6 odyn, ne6 ysgubawr. Ny ellir *teruyn6* ar dorr y rei hynny. Ny dichawn heuyt eithyr *priodawr* ne6 wr breinyoc der6yn6. Nyt a randir heuyt yn nangos kany pawb a dyly y randir. Gwedy hynny, dangosset yr amdiffynnwr y der6yn ynte6 a'e warchadw eithyr nat el dros 6n or *tri* argae dangos, a thynget pawb a llw pan yw hwnnw yw y der6yn ef, a dangosset a dyngo . . . [t. 82=f. 91v] . . . [O] *deruyd* y dyn mynn6 *ter6yn6* a[c] arall, a dywedut bot o 6reint idaw der6y[n6] ar[naw], a bot idaw digawn a gatwo y 6reint. Ot adef[f] yr amdiffynnwr hynny, yawn yw barn6 y hawl y'r hawlwr. Os gwad6 a wna yr amdiffynnwr, yaw[n] yw mwynha6 keitweit yr hawlwr, ac yawn yw g . . . idaw y 6reint, o sauant. Os ef a dyweit yr amdiffynnw[r] yn atep: 'Dyoer o buost di yma bu o 6reint y ti hynny gynt, nyt ydiw bellach. Sef echaws yw, yma y bu gynt ymder6[yn6] y rof i thydi, ac y ter6yneist di hyt y lle honn a'r lle honn, a[c] y may gennyt dy der6yn; ac ot atme6y di hynny may *ym digawn ae gwyr*, ac ar y gyfreith y dodaf y[ny] keffych di dy 6reint gynt a'th der6yn, na dylyy dithe6 6reint o 6n llaw, na breint, na ther6yn arnaf bel[lach] yn y lle honn 6yth. Ot adef yr hawlwr hynny . . . a ga . . . gwata, mwynhaer gwybydyeit yr amdiffynnwr; o ffynna y wybydyeit, bit yr hawlwr heb d[im]. Os ef a dyweit yr hawlwr: 'Dyoer, o bu ymder6yn[6] [r]yngom gynt . . . ithe6 a'e torreist, ac aethost y arnaw a hyt yma y bu *ter6yn* hwnnw; ac os gwedy mae ym *digawn ae gwyr* . . . [t. 83=f. 92r]³⁴ y 6am a 6yd arnaw. Iar pan allo esgynn6 ch[an]6 y dan asgell y 6am. Gwyd pan allo dotwu, a hwy[at]. Tri ryw anifail ny byd mwy y *kyfreith* yr y bot y nos [nac] dyd ar yt: hwch, a dauat, a gauyr. Tri amryw . . . dalyer ar ymogor ne6 l . . . ur dyn: 6n yw . . . hwch a geffir ohon[unt]. Eil yw os llei n . . . dw . . . ar yt keynyoc (o bob . . .) a daw y'r perchennoc yr yt. Trydyd,

³² sic llsgr.

³³ Mae tyllau yn y memerwn.

³⁴ Mae'r ffolio hon yn cychwyn gyda diwedd triawd sydd i'w ganfod ar f. 131: camrwymiad.

os [m]ewn gweirglawd y godiwedir hwch pedeir keynyoc a geir, [k]anys ka[e]th gweirglawd pob amsser 6yd hwch, kanys di6[wynaw] y tir a wna a'y ymchwelut. Os hagen mewn ko . . . wedir moch, messobyr a geiff perchen y koet her . . . ynt y perchennoc pieuffo, ay arglwyd . . . chelwr. [Tri] amryw *kyfreith* y syd am dauat o odiwe[dir] ar yt: . . . yw o'r kadw y keffir y llwdyn, o byd deueit dros . . . w hagen kyt boent llawer ny cheffir . . . os yr 6n perchennoc pieu6yd wynt oll. Os llawer . . . o berchenogyon pie66ud wynt, llwdyn a geffir. . . kadw gan bob perchenoc. Eil yw . . . byd . . . fyrdling o bob llwdyn (hyt . . .) a geffir. Trydyd mod . . . *kyfreith* deueit, ony byd onyt pym lwdyn deu . . . e[y]thyr keynyoc, am na ellir rann6 keynyoc yn . . . nn, a ffan wnaethpwynt *kyfreith* Hywel nat oed ffyrdl[ing], [k]anys wedy y gwahanw[y]t keynyoc yn dimey a ffyr[ding] . . . Eil yw llad . . . ysgub iach am ysgub glaf, ny cheiff . . . perchenn yr ysgrybyl yr ysgyb glaf yr hynny eithyr . . . ar yr . . .

[t. 84=f. 92v- annarllenadwy]

[t. 85=f. 93r] Tri lle y caiff dyn 6essur y hawl . . . heb hawl heb attep ohonaw . . . 6n yw lle gwelo y da, pwy bynnac a wnel yr angkyfreith am y da, sef peth a dylyy y holi yno, lledrat a threis ac angkyfreith; a cheissyet yr amdiffynnwr yna y d . . . ne6 kyfreithyaul yn erbyn yr hawlwr. (Eil yw) ony wyl ynte6 y da yn llaw arall, holet y neb y kysswyner arnaw 6ot y da ganthaw, (ne6 wneuthur y peth . . .), ac yna amgen 6yd mod y holi, nyt amgen gyrr a 6yd yna, a reithye6 yn ol y gyrr kyfreithyaul os lledrat, ne6 dreis, ne6 anghyfarch 6ydant. Peth bynnac 6o, nac yn llaw, nac yn absenn, an6od ynt lle perthyno damdwnng am ledrat, dihenyd 6yd, ony keffir taryane6 yn erbyn y damdwnng o byd kymeint gwerth ac y dylyo kroc amdanaw, sef yw hynny iiiid kyfreith. Trydyd lle roes y da os . . . 6ach, os drwy . . . a. Lle perthyno reith am ledrat, o ffalla y reith, dirwy a 6yd yr bychanet 6o gwerth y peth eithyr y pethau ny byd eithyr kamlwrw amdanadut yr y lladrata: ki, ac edyn, a gwydlwdyn &, a lledrat ymborth gan reudus. Lle perthyno gwerth lleidyr taler ef, onys telir deholer ef; o byd 6fyd y leidyr y dalu . . . [T]ri [d]a y byd reith amdanunt, ac o ffalla, ny byd ddihenyd o byd kymeint o da ac a 6arn kyfreith y dwyn dyn y'w dihenyd, sef ynt: blawt, a gwenyn, ac aryant, kanys kyt boet parawt perchennoc y'w damdwnng, ny dyly hynny am na ellir (hynny) eithr wrth y llestyr y boent yndaw, kanys kyffelyb yw blawt y 6lawt, ne6 yt y yt, a gwenyn y wenyn, ac aryant y'r llall, ac adaued a gwlan. Koll o lesged, a chychwyn angkyfreithyaul, a gwarchay, a holir lle gweler, kanys erbynwys llaw y gan y gilyd o 6od wynt. Angkyfreithyaul hagen yw kychwyn da o ledrat, ne6 dreis, ne6 angkyfarch, ne6 coll o lesged, ac os hawlwr a'e hawl o gychwyn angkyfreithyaul ef a'e dichawn, o

gwahana pa angkyfreith 6o ay lledrat, ae treis &. Diogleaf eissyoes yw holi hynn o gychwyn angkyfreithyaul a hyny . . . gweler y peth: holi alltut, holi gwarchay yn angkyfreithyaul o'r [d]ref y'r llall, ne6 holi gyrr6 dyn o'e dadanud a gaffo o'r bl . . . [t. 86=f. 93v] Anodeu. Ny dyly neb holi da o anode6 kyt collo ef da 6elly, namyn pwy bynnac a holo da a dyker yn rith peth arall, os atelir raddaw, holet ef o angkyfarch; ac yna y byd reit y'r dyn os absenn 6yd y da, o byd . . . gyrr kaffel reith, os kynhyrchol 6yd 6n o'r teir taryan ae kadw geni a meithrin, ae kadw kyn koll, ae arwaessaf, ac nyt attep (nac ardelw) kyfreithyaul y'r amdiffynnwr dywedut may yn amryuus y duc ef y peth. Ef a aill dyn holi am de6 yn lledrat ac o . . . ange6 (llwdyn) a llwgyr a berthyn y holi yr neb a gysswyner arnaw wneuthur ange6 y peth a holer, ne6 yr eiddaw, o llad anifeil y llall, holet y perchennoc (y da). Os llwgyr a gysswynir ar y dyn y wneuthur y'r llall ar y d . . . , ne6 y goet, ne6 yt, ne6 weir. Os anifeil a wna y . . . ar yt t . . . os yr anifeil a warcheir, talet y berchenoc drostaw (aryant), ac ny chaiff ef yna wadu y llwgyr, namyn yn llw y deiliat y byd pa le kauas am y dalu ar y weithret: a [l]lyma le y kaiff dyn iawn drwydaw e hun am yr eidaw . . . lyna le y byd gwell breint amdiffynnwr no hawlwr am gael yn y . . . heb y gymell, eithyr am y am[e]6 o'r hawlwr . . . I a lad y llall ar warchadw bugeil, prouet yr hawl[wr] ony byd arall a'y pro6o drwy bugeil trefgord lad y anif[eil] o anifeil y llall a'y llado. Nyt grym hagen tystiolaeth y bugeil . . . [t. 87=f. 94r] . . . Tri cywyllawc llys: tunell 6ed, a brawt a . . . Tri argay llys: drws y porth, a drws y neuad, a drws yr ystauell, kany dyly neb 6ynet y mewn nny archer eithyr . . . y tri dyn ryd idunt gyfrwch ar brenin pan 6ynoynnt, sef yw y rei hynny: tri ryd y'r argae llys: ynat, a medic, ac efferyat teulu. Tri . . .

[t. 88=f. 94v-annarllenadwy]

[t. 89=f. 95r-annarllenadwy]

[t. 90=f. 95v] . . . llathlut . . . ne6 6aes o dy. Os y mewn llwyn . . . amobyrr o ffalla y reith . . . ony chymer ef . . . y derbyn angk yfreithyaul . . . ony chymer ef . . . yn angkyfreithyaul kyt boet . . . gwreic hwnnw o chwyn . . . amdiffyn y'r gwr amobyrr a 6yd ar y . . . y byd kamlwrw: 6n yw am anayddawt y'r brenin a h . . . wer mod . . .

[t. 91=f. 96r-annarllenadwy] . . . lle arall y trychir aylaut am y . . . Llyma gospeu galanas. O deir ford . . .

[t. 92=f. 96v] . . . Tri gwrthell kyfreithyaul y syd yngkyfreith yn amryuaylyaw: adef, ne6 wat, . . . dyled . . . pie6 kymell ar y gwr . . . sef yw hynny, am deuawt gwlat. Lle perthyno deturyt g . . . gwyr . . . pie6 tyn . . . eithyr y rei a allo y pleidie6 e6 llyssu o kyfreith. Ny seif neb amdiffyn y amdiffynnwr, ac ny thykya, ony byd [am]sserawl yn y

dadyl, herwyd kof llys, a gwir herwyd deturyt gwlat, ac a perthyno yn briodawl herwyd *kyfreith* . . . hawlwr a'r dadyl o'r honn y dyweter amdanei . . . Tri ryw wat . . . a hwnnw a 6yd . . . 6uryedic, heb na mwy na llei. Eil yw addef rann o dadyl dryc weithret, a gwadu k . . . ac yna y gwedir d . . . achwaneg6 reith ossodedic, megys y may yng kolofyne6 *kyfreith* am lawrudyath, yn y lle y tyngai deugwyr a deugeint y wadu llawrud . . . affeithye6 oll, yna y tyngu . . . y wadu llaw . . . addef yr affeith e hun (i. tauaut . . .). Trydyd . . . ad6 rann ac addef . . . o dadyl heb weithret ynddi, ac . . . lleiheir reith ossodedic meg . . . mechni (addefedic) y lle y [t]ynei . . . y seithuet pan watei . . . Tri ryw 6ach y sy[d] . . .

[t. 93=f. 97r-annarllenadwy] . . . wrth *kyfreith* kyffredin. Llyma pam . . .

[t. 94=f. 97v] . . . Teir gossodedigaeth y syd herwyd Hywel Da y gwplaw *kyfreith* . . . a'e haruer yn berffeith, hyt na aller e6 cablu o eissy6, ne6 ormodd[d]er, ne6 o peth anheilwng: kyntaf yw o'r kyffelybyon y kyffelyb barn a rodir. Eil yw o'r dwy gyfreith erbyn yn erbyn yn isgr[a]6enedic y dosparth 6n peth, yr 6n a 6o te[i]lyngach no'r llall a gyahelir. Trydyd yw pob ysgruedic a dylir y chadw . . . gyt . . . pendeuic a'e wlat y dile6 honno, gan osso[t] ar[all] a 6o gwell. Odyna pan ym[wyst]loent yr amdiffynwr a'r br[aw]dwr o barth yn erbyn brawt. Os y . . . a dichawn dangos y 6rawt ef yngkyfreith yscriuenedic ne6 y chyffelyp mal [n]a allo . . . dangos arall wrthwyneb a 6o . . . , y bradwr a oruyd; onys dichawn, ef a [o]r6ydir. Am deuawt. Teir deuawt y syd: kynefawt a erlit *kyfreith*, katwadwy yw; kyneff[a]wt a raculaeno *kyfreith*, o byd audurdawt brenhinyaeth idi, katw[ad]wy yw; kynefawt a llw gwr ny chynhelir honno. Tri ffeth a g . . . a gallu, ac awdurdawt brenhin . . . der ac anghengant . . . dir rac dryc ang . . . o'r aller trwy dylve[t] . . . yn ossodedic, kynaladwy 6yd . . . pob peth o'r a 6o . . . [t. 95=f. 98r] Tri dyn . . . 6n yw . . . arall kyfryw. Eil yw . . . [egl]wyssic rwyme[di]c . . . kyssegredic. Trydyd yw dyn eglwyss[ic] r[wy]medic mewn . . . yd, kany dichawn neb rod . . . yn erbyn brawt o *kyfreith* onyt dan y perigyl y digwyd ar y brawdwr, sef yw gwerth y dauawt . . . ar aelawt, na gwaet, na sarhaet o wyr eglwyss[ic] . . . hynny ny eill ohonunt gynnig gwystyl yn erbynn brawt na chyturawt. Holl argywed segyrlyt a wneler y'r eglwyswyr a dylir y emenda6 iddynt yn y senedd he[r]wyd *kyfreith* eglwys. Tri ffeth a dyly brawdwr kyfyawn y warandaw . . . gan y kynhenywywr kynn barn6 neb ohonunt yn ennill nac yngkollet; nyt amgen kwyn (. . .) a de[i]ssyf ac attep. Pwy bynnac a gollo peth drwy 6rawt tremic, ef a dichawn roddi gwystyl pan y mynno o 6ewn 6n dyd [a] blwydyn; yn y 6lwydyn gyntaf y kaffo iawn y gan y brenin, a'r brawdwr a rodes y barn yn seuyll wrth *kyfreith* yn y 6eint am[ser]

hynny. Os o 6ewn yr amsser hwnnw yd wymwystla ef yn erbyn 6a . . . iddaw y holl gollet y diohir, ac ef a dyly kynnal hwnnw yn rwymedic wrth *kyfreith* hyt [p]an roder dosparth trwy lyure6 *kyfreith* y ryingthaw a'r brawdwr am y 6arn dremyc, megys y gwypper pwy a orffo ne6 a orffer. A'r brawdwr a dyly eturyt y'r brenin . . . 6arnassei y'r brenin o da hwnnw. A'r hynn . . . nassei . . . d[y]lyant y eturyt idaw dracheuyn heb amgen boen, ony or . . . aw . . . unt mal rac y brawdwr. Os [y] brawdwr . . . kwynwr [y] dda oll dracheuyn. Ny henyw o wassaneth brawdwr rodi barn na brawt tremyc . . . dros y 6rawdwr a[m] hynn a wnel maes o'e wassanaeth dilyedus, mwy no ffetei . . . y llys yn gwneuthur angkyfreith . . . 6n yw barn a rodder yn erbyn dyn, nys . . . llys br . . . nac ympell [nac] yn agos y . . . Os . . . y alw mal y klywei: am hynny y . . . gwlat. Os ympell y bai y ringyll a dyly aros ar braw . . . yny ymdangossei y mewn llys or deuei yn amsserawl, sef yw hynny, kynn hanner dyd (nac) amdiffynwr (na hawlwr) 6ei y dyn . Eil yw brawt a roder ar ddyn kytrychawl trwy orthrymder [t. 96=f. 98v] o bleit y . . . brawdwr ne6 wyr y lys (am anufydawt). Trydyd yw barn braw[dwr] . . . dyn ny dichawn 6n ohonunt bot yn 6rawdwr teilwng trwy . . . dyn anafus megys bydar ne6 dall ne6 . . . ne6 dyn . . . [rw]ymaw 6nw[eith] . . . Tri . . . Ny . . . kyme[ll] . . . Os . . . arall ae. . . amsser hwnnw ny . . . herwyd *kyfreith* ar 6rawdwr gyt ar 6 . . . 6rawt. Tri llyuyr kyfraith a beris Hywel Da . . . ar Daf: 6n wrth y lys peunydyawl yr yn . . . ohonaw, arall . . . inewr. Trydyd y [Aber]ffraw . . . Gwyn[ed] a Ffowys . . . kyfarche6 wrth reit . . . b . . . Eil yw datkan6 . . . ewn llys a'e dosparth. Trydyd, hyn a dospa[r]tho . . . gadarnha6 drwy wystyl a brawtlyuyr . . . stlir ac ef yn amsserawl yn y llys; ne6 o go6yn y brenhin . . . heb ymwystlaw. Ny dylir credu barn na'e chymryt rwng de6 [wys]tyl am bra[w]t, onyt 6n a dangosser yng *kyfreith* ysgriuenedic (. . .); ac am hynny [t. 97=f. 99r] ny dyly ef rodi brawt, eithyr a'e lyuyr yn y law. Ny ellir ymwystlaw . . . [yn]at eithyr lle bo kwyn o'r blaen am yr hawl y barnawd (ar . . .) mewn . . . Bra[w]dwr herwyd breint tir, tra gynhalyo y tir, breint brawdwr a gyneil; [sarh]aet brawdwr (o) swyd, herwyd breint y swyd y telir. Sarhaet brawdwr herwyd breint y tir telir idaw, pan orffo o ymwystlaw ac arall. O deir fford y dospertir brawt kyngaws: kyntaf drwy oddef, kanys g[odd]ef a dyrr ar gyng[e]ussau]. Os brawdwr a oddef gwystyl yn erbyn 6arn yn dangn[eu]jedus, heb rodi gwystyl, yna digwyddedic 6yd y 6arn. Eil yw bra[w]t lyuyr rwng de6 wystyl, sef yw hynny, gwystyl a roder yn erbyn barn gwystyl arall a rdo[er] gyt a hi. Trydyd [bra]wdwr bie6 dosparth rwng de6 . . . aws am y 6arn a rodassei iddunt heb ymwystlaw ac ef . . . Tri ryw [6rawdwr] y syd yng Kymry . . . *kyfreith* Hywel: brawdwr llys pennadur herwyd swyd gyt a brenin

Aberffraw ne6 Dinewr; brawdwr kymwt ne6 gantref herwyd swyd ym pob dadle6 ym Powys a Gw[y]ned; a brawdwr [o] 6reint tir ym pob llys kymwt ne6 gantref yn Neh[e]6barth nyt amgen no ffob perchenoc tir a daear o wr ryd dianaf. Pob brawdwr swyd . . . aiff iii^d *kyfreith* dros bob hawl a dalo y gymeint . . . barner iddaw 6essur y hawl (ne6 gan y neb yr barner arnaw). Brawdwr o 6reint tir . . . dros y 6rawt, kanys ardreth y tir, a'e wassanaeth yw hynny. A[c] 6elly y [b]u kyn gwneuthur *kyfreith* Hywel Da, sef oed yna, *kyfreith* Dywynwal. Yspeit pob brawdwr y roddi braw[t] rwng dadleuwyr [on]ys gwybyd yn huawdyl, pymthec diwyrnawt, kanys hwnnw yw oet dadle6 o d . . . *kyfreith* Hywel, ac 6elly o'r blaen y bu . . . os . . . ny wyppo yn yr oet collet y s . . . heb amgen . . . , kany dyly s . . . [t. 98=f. 99v]³⁵ . . . Os brawdwr[r] o 6reint . . . archant yspei am y 6rawt, ae o bedruster, ae o eissie6 . . . y rai kyny[rc]hawl a gaffant oet heb dwng nas gwdant, a'r *kyfreith* . . . dyly kymell y rei absen drwy wys . . . gossbe6, onyt d . . . yr eil . . . honunt ni del . . . y ryw . . . achos *kyfreithyaul* . . . hagen ar y dadyl . . . ant rac . . . camlyra6, ac yn y . . . barn . . . ne6 gynhal[i]er y karchar (. . .) y ga6ael pob 6n ohonunt ganthaw . . . der6ynner . . . dadyl . . . k . . . amgen poen . . . diffic, ne6 . . . , ne6 . . . ony wedir . . . eithyr gwassan[aeth] . . . ac ny aller y y . . . heb . . . ryw ar . . . a gymerer d . . . Kyn bo [lli]aws o 6rawdwr . . . yr 6n 6 . . . 6n eiss[oes] . . . kyffredin o gy . . . [t. 99=f. 100r] . . . uth6r heb g[any]at . . . [y]6et ne6 wahan6. Pan 6o . . . am y gam 6rawt. Ny chyll ef . . . , [k]anys ohoni y mae y 6[reint] . . . bynnac y [b]o breint . . . d[i]wahan yddaw yndaw. . . t hwnnw. Braint anyan[awl] yw priodolder y . . . wahanes r . . . ff[riod]dolder swyd. Tri chof. . . gwystyl yn erbyn . . . [h]ynny kynic gwystyl . . . ony byd am 6[rawt] . . . brawt . . . llaw y brenin . . . Hywel Da . . . nessaf y'r wirioned . . . [t. 100=f. 100v] aw y brawdwr pie6 d[e]wis, [a]e roddi gwystyl yn y erbyn ae peidiaw, ae goddef drwy y gwrth[wy]neb hwnnw dang[o]s . . . , ne6 . . . yn ysg[riuen]edic. O d . . . ny chyll . . . awdurdawt . . . yn llawn . . . kadarn . . . wystyl yn ol, namyn y llyuyr a dylir . . . O . . . brawdwr . . . 6rawt a gwedy . . . ohonaw . . . w dadyl . . . kanys . . . dangos . . . a llyna . . . erbyn y pym . . . [t. 101=f. 101r] . . . Teir amryw hawl y syd . . . [6n y]w haw[l] rwng ha[wl]wr ac amdiffynnwr. Eil yw hawl heb . . . sef . . . heb gwyn, sef yw honno hawl arglwyd . . . am ang*kyfreith*, kanys arglwyd pie6 . . . ng dihawl a . . . kynyd . . . dorr dyled . . . 6n hawl eithyr ar hynn y cynwysswyt ef, os [c]ynwysswyt (6elly) . . . [hef]yt dihawl yw: ne6 hawl . . . tref y dat . . . gollu, ne6 y dyly [y] 6ab . . . keissaw rann gy[t] . . . eilchwy

³⁵ Ymddengys ysgrifen y ddalen hon ychydig yn wahanol, e.e defnyddir siap gwahanol i gynrychioli 'e': symbol tebyg i 0. Gelwir hyn yn 'reversed circular e'. Darnau healeth yn annarllenadwy.

. . . Tri ffeth [ny] dily neb attep ohonunt: 6n yw peth ny bo dyebredic yn erbyn *kyfreith*. Eil yw gweithret a aller dangos argywed ohonei os gwnait, ac nys gwnait, ac am nas gwnait y [h]oli mal llad dyn. Trydyd, collet ny wypo gwlat nac arg[lwyd] o neb ryw yspysrwyd y cholli o'r] hawlwr eryoet. Tri ryw [diebryt] y syd: 6n yw dwyn peth y ar dyn ac nac . . . [n]a chyfreith nac iawn id[aw] amdanaw. Tydyd d . . . Tri . . . [t. 102=f. 101v] amdiffynnwr: 6n yw o gau . . . a . . . a hwnw a . . . o lawer mod, mal kay6 *kyfreith* rwng dyn a'e dylet, ne6 beth tebic. Eil yw . . . Trydyd, ter6[yn6] . . . Teir dadyl a dilyant y h . . . a'e barn6 drwy deturyt gwlat . . . : 6n yw dadyl am 6enffic heb praw . . . , ne6 wystyl, ne6 aue . . . 6n *kyfreith*. Eil yw d . . . yndi, ne6 amgen 6 . . . Trydy dadyl o . . . yn erbyn *kyfreith*. Tri mod o holi tir: o gamores . . . , a dadanud . . . [tr]wy 6eddy[ant] . . . , ac o ach ac edryt; kany . . . (hagen) o6yn tir . . . trydyd fford (ac 6elly am holyon eraill *kyfreithyaul*). Tri cham oresgyn y . . . gyn yn erbyn *perchennoc* o'e an6od heb 6ra(w)t; ne6 . . . drwy y . . . yn erbyn . . . ed o'e han6od heb . . . esgyn trwy warch . . . yn erbyn iawn dy . . . 6od heb 6rawt. Perchennoc yw y neb a 6o yn m . . . (eidaw yn) dilyet dilis. Gwarcheitw[at] . . . neb a gynhalyo ne6 . . . arall (gantaw). O tri mod . . . dadyl dadanud rwng etiuedyon kyntaf . . . oet rwng . . . Eil yw breint . . . rwng etiued *kyfreithyaul* ac 6n ang*kyfreithyaul* keiff oll. Trydyd breint dilyet rwng d . . . ac anyledoc. Os tade6 y rei hynn a gynhaly[ant] y . . . wers tra gwers hyt e6 hange6. Os y meibyon a eirch dadanud, mab y dyledoc a gaiff dadanud o gwbyl p . . . bynnac y del. Od yna o daw . . . edyon 6n radd y g . . . 6n amsser . . . erchi dadanud, megys brodyr o dir . . . , ne6 geuynderw, ne6 gyuyrderw o dir e6 tade6 . . . wers . . . dichawn yr 6n wrth[lad] y gilyd . . . oedi . . . pob 6n a gaeff dadanud. [t. 103=f. 102r] . . . kadw . . . a chadw kyn coll a . . . meith[rin] am ladrat . . . lladrat yn llaw, ne6 am dreis ac . . . heb dreis heb l . . . , ac nyt kwbyl wrtheb a . . . kwbyl deheuraw, ac nyt kwbyl a . . . 6n o'r . . . kyntaf y'r neb a'e kaffo, namyn kanhorthwy, mal y bo haws y gred6 trwy . . . a gaffo no hebdi; 6elly . . . nyt kwbyl . . . neb, ac nyt kwbyl diogelrwyd (. . .) namyn . . . keissyaw neb un a wrtheppo drostaw ac a wnel kwbyl drostaw. Wrth hynny pwy bynnac a gaffo gwarant safent ell de6 . . . wrth *kyfreith* mal kynt . . . llys yny der6yner y dadyl yr . . . ae 6n ohonunt a 6o kam . . . ae ellded, ae ynte6 na bo k . . . , ne6 ae dichawn dros . . . Ny ellir gw . . . *kyfreith* nac 6n weithret . . . a'e kyhoeda. Brawdwr hagen a d y . . . a cheissyaw dyall, ae yn erbyn *kyfreith* y du . . . weithret kyn rodidi . . . amdiffynnwr. Y neb a gaffo g . . . y mewn dadyl ny chaiff . . . no'e warant . . . Pwy bynnaca 6o gwell . . . arall y dadle6 yn y llys drostaw noc ef . . . dadle6 dim tra 6ynno (. . .) kynnal . . . yn y dadyl yn erbyn . . . , kany ellir pro6i

gwall ar y . . . , kanys kauas . . . dewi yn y dadyl . . . tystyon a 6yd 6al y dewisso y tauodyawc, ae warant, ae trwy alanas blegyt ehun, ae trwy alanas o blegyt *perchen* . . . ant, ne6 dirdra, ne6 wreictra, kanys yn y erbyn ell da6 . . . [t. 104=f. 102v] Tri dyn ny dylir e6 gwyssyaw: gwarant a gweithredawl (. . .) kyffes, sef paham, y arneithya(w) a berthyn[n] (o'r eidaw) ne6 gweithredawl k . . . arch[a]r6 a berth[yn], (or keffir) a thyst, kw . . . addaw os . . . Tri mod . . . Teir gwys a ellir . . . gwys . . . dystyon ny wnair onyt am tir a holer drwy ach [ac edryt], yn y nawuet dydye6 Mei ne6 galan gayaf. O go6[yn]nir ha[gen] yn amgen na hynn, ne6 beth arall, a gwad6 y wys drwy dw[ng] amdanaw. Trwy . . . y dylir kadarnha6 gwys . . . ar . . . a'e gwatto. Lle pallo mechni unweith am wys, gael . . . er y dwyn . . . os tir a daear a holir yna, tir a dylir y au[ael]aw dros y wys. Pallu mechniaeth yw nas rodder mach lle dylir, ne6 y roddi, ae thremyg6 y gwys. Tremyc [gw]ys yw na del yr dyn yr kalw y lys gossodedic y atep, ne[6] y amdiffyn rac atep. Am 6ach. Tri lle y diueichya mach kyquaddef . . . et angkyuadef: 6n o d . . . o'r talyawdyr y mach. Eil, a gaffel tystyolaeth o 6n o kynygyn ar . . . gilyd trwy ymhawl yn lly[s] a ther6yn6 yr hawl(gynt). Trydyd o lyssu (o 6n) tystyon y gelyd yn y llys. Tri ffeth ny henyw . . . ange6, a chleuyt, a charchar. Tri oet a dyly mach ky[fa]addef heb . . . kyfreithyaul arnaw: dyd y gyuarth y talyawdyr am y 6echni, pethefnos y baratoi tal os ef e hun a'e tal. Tri ffeth a [g]ymell: arglwyd a gymell pob peth ny bo mach arnaw o'r a dylir o kyfreith . . . 6echni ac . . . dwc y di[o]gel ac a gymer y ffonodye6 ky . . . Teir aelwyt a gymell . . . braut, a chwegrwn. Teir gwanas gwystyl: llaw . . . , ysgwyd y arwein. Tri gwystyl a ellir y mwynha6 kyn y digwydaw: blith, a thelyn, a thawlbrdd . . . Tri ffeth 6n . . . Tri ffeth a geidw kof ac sauant yn lle tystyon y dyn ar y dlyet o dir: lle hen odyd, ne6 pentan6aen, ne6 ysgynn6aen. Teir dystyolaeth dilys y syd: tystyolaeth llys y dwyn kof; a thystyolaeth gwybydyeit a gredir pob 6n yngkyfreith, megys tat rwng y de6 6ab, ne6 wrth dystyon i. yr ynat ar gwyrd, ne6 yn lluosawc am dir. [t. 105=f. 103r] Am dystyon. Teir tystyolaeth 6arwawl y syd: tyston ar ddyn kyn y holi . . . y tystyer; ne6 dystu ar dyn . . . na wadwys yr hynn a daro . . . [d]ystu ar ddyn dyw[edut] yr hynn nys dywawt; llys a brawdwr a'e klywo a dyly e6 dwyn yn 6arwawl dystyolaeth (. . .) trwy arch yr amdiffynwr os koffa (yn amsser). Llyna [y] tri lle y may trech gwybydyeit na thystyon. Pan dystyo tyst yn y dystyolaeth peth yn kyfreithyaul ereill yn erbyn amdiffynwr, ne6 amdiffynwr pan tystyo peth yn erbynn tystyon, y rei hynny a elwir gwrthdystyon yngkyfreith, ac ny ellir y llys6. Teir tystyolaeth y syd ar eir ac ny dygir y greir: tystyolaeth lleidyr ar y gytleidyr dan y groc; tystyolaeth nyt eler yn y herbyn pan

dyker y greir hi; tystiolaeth gwrthdystyon. Tri ffeth ny dyly mab y kael yr kael mamwys: pennken[e]dlaeth, a'r essaydy[n] . . . o byd, ony byd hagen a'e dylyo yn well, ef a'e kaiff. Tri ffeth a gyngain yngkyfreith kyt boet . . . ol gyrr, sef [yw] hynny, kadw gwesti rac lledrat absenn. A . . . ng sef [pa] le dywedut . . . wrw arnaw o'e an6od . . . adaw . . . aw yngkadw . . . ger yn y law, a chred6 dynyon ny w . . . y pe . . . ac nys gwyppoent yn 6wy no'r . . . a'e gwyppo, sef pa le hynny, lle lliwyo dy . . . arall y welet liw dyd gole6 yn myne[t] drwy dref, pan . . . at ganhaw, o cheiff y llall y reith ny. . . ac na chredir y neb a'e gwyr . . . Tri dyn. . . dy y dy: . . . t llys, a mab llei no . . . , a brenin, kanyt o . . . dylyo. Tri dyn 6n 6reint a bonhedic kanhwynawl: 6n yw mab a . . . yn kyfreithyaul. Eil yw [m]ab Kymraes o alltut a rodo kenedyl iddaw. Trydyd mab gwreic y dyker treis, ac na wyppo pwy a'e duc. Tri meis . . . 6 deir merchet: mab kymeridi[c]. . . olef, a mab diodef. Tri chym . . . mab yng kendyl: roi da yr y 6eithrin, a'e gymryt erbyn y law yngkenedyl, a'e gussan6 a ffro6i hynnny. Tri gwystyl ny digwyd hyt ym penn 6n dyd a blwydyn: eur, a lluryt, a llestyr eureit. Tri gwystyl ny digwyd byth: kwllyr, a challaw[r], a bwyall . . . Tri gwystyl a digwydd dyd y dyker: 6n mach ny chymello y 6echni ac yn addef; ac 6n a dyker dros ledrat barnedic; ac 6n (a) dyker dros . . . Tri dyn y digwyd gwystl a roddent: mach, ac . . . wyd, a fferch . . . y da. Tri da nyt reit mach . . . [di]lysrwyd arnunt: gw . . . , a rod [ar]glwyd, a chymyn. Tri ffeth a ellir y wadu ony byd . . . [t. 106=f. 103v] Am lyssyant. Tri defnyd llyssyant kyfreithyawl y syd: geir, a gwiethret, [a] diffi[c] . . . geir a ellir e6 llyss . . . e6 . . . dyn nyt geir e6 . . . ret a beir llyss . . . A . . . dra syd y gell . . . yr hawlwr neu . . . diffyn . . . yn cyff . . . ne6 yn . . . amsser . . . aruer ohonei gyt ac ef. Sef mal y profir hynnny, . . . gyt ac ef y dyd a'r dyd, yn y lle a'r lle . . . ac yn ky . . . a hi ar gyhoe[t] gwlat a thref, kany aller praw ar y pechot. Deu alanast(ra) y syd: galanast(ra) llad o'r hawlwr gar yr [t]yst . . . di6wyn nac y genedyl nac y arglwyd, ne6 lad o'r tyst gar yr . . . wr, neu yr amdiffynnwr heb y d . . . , ac yna arglwyd a dwc tystiolaeth ryngthunt. O dyweit . . . en 6n ohonunt lad kar y llall, ac na bo angkyfreithyaul hyn[y], mal yn keissyaw y dwyn wrth kyfreith, ac ef yn dial . . . wr ne6 yn herwr o'r wlat, nyt llyssynat honno. O dyweit . . . ohonaw y gar y'w dihenyd, ne6 y'w grogi, nyt llys . . . y[n] kyfreithyaul (. . . ymell). Os dyweit heuyt lad y gar yn . . . arglwyd, ny eill yr arglwyd . . . y 6ot yn herwr od yno . . . Tri diff[ic] . . . diffie brei[nt], . . . a lesteir tystiolaeth yng . . . arall [ei]thyr yn6yt . . . bu estyn . . . y breint . . . na dyly . . . lesteir . . . Tri ff[e]th [y] gellir tystiol . . . arnunt: ga . . . ennyn . . . o'r blaen. Tri lle y . . . : 6n yw y teir fford y keff . . . tystiolaeth ar anifeil. Eil . . . lle gwnef k . . . dyfwr wrth r . . . law dog[y]n 6anac

ar y lw. Trydyd yw lle (yr) addawo dyn gei . . . gadw geni a meithrin anifeil . . . ac ef reit yw y rei hynny . . . gwelet y 6eithrin . . . Tri lle y byd . . . ar eir: kyntaf yw tystyaw o gyngaws dyn ar arall dywe . . . [t. 107=f. 104r] geir gwellygus dros y neb y bo gyt ac ef. Eil yw tystyaw o'r n[eb] a dyly . . . ymgeinyaw ac ef ar ostec mewn gor . . . ne6 l . . . yw geir anostec mewn gorssed a aller tysty . . . Pob gweithret ny . . . praw arnei . . . ha dyn o ha . . . Eil ny ellir lly . . . ardelw a reit . . . yw am . . . o gytirro . . . , kanyt oes . . . nyt . . . ng . . . de6 6ab . . . llawc lw: 'Myn . . . yw hynn . . . ' . . . rym y dysty . . . pa diw y barn . . . rodi brawt rwn . . . a gaiff . . . ny ellir y . . . ac ny . . . sef ynt: . . . tystyolaeth . . . dyly tyst . . . dystyon . . . dyly gwybydyat. Eil . . . yrr6 drwc ar . . . nas dichaw[n], ac . . . a dichaw . . . d na dichawn tyst pro6i gw . . . e6, ac ef a'e dichawn . . . may kadarnach gwybydyeit no cheitweit: gwybydyeit ny . . . dylir e6 hanad6wynaw, ac ef a anad6wynir . . . weit. Eil yw, . . . eit a anad6wynir drwy wybydy[eit], a . . . ardustyrir e6 bre[int] . . . , or nat geir e6 geir . . . ynir gwybydyeit drwy geitweit 6yth. Trydyd echos yw . . . ceitwat y geissiw messur hawl, a grym yw 6n tyst ne6 . . . Tri gwahan (syd) rwng gwybydyeit a cheitweit . . . bawb . . . gwna gwybydy[at] . . . dwc y . . . arall a gwybydyat a dichawn y dwyn . . . anad6w . . . llw, gwybydyat a lyssir wedy llw. [t. 108=f. 104v] Tri ffeth a eill ynat bot: . . . edd a barn6 rwng hawl . . . ymrysson (y) pa diw y barnawdd . . . Teir fford y dyly ynat kolli kamlwrw: 6n yw . . . datkan6 y dwy gyngh[aws]aeth kyn myn . . . kanlle. Eil . . . Tri gwahan . . . wyrda dywedut geir gwall. Eil yw odit . . . y caffo dyn 6essur hawl drwy dystyon ehunein, heb wybydyeit gyt a hynny, ac ef a'e keiff yn llawer lle drwy wybydyeit heb dystyon, kanyt teithi tyst tyng6 tystyaw idaw hynn yd ys y . . . Trydyd lle yw tystyon a lyssir drwy wybydyeit ac ny lyssir gwybydy[eit] (drwy dyst . . .). Tri lle y kyngein keitweit: a(r) da byw ne6 6arw, ar 6reint ne6 . . . arall, ac ar westi kyfreithyaul. Tri ffeth kadar . . . yn gyfyawn, a gwybydyat o 6n dyn (y kredir . . .) kany ellir . . . o byd . . . kyfreith ac . . . uedic. Tri llyssyant reith: diffic kerennyd, a diffic . . . oedran. Tri gwahan y syd rwng keitweit a rei[th]: . . . o hawl (ac ny . . . eit drwc gyt . . .), ac nys gwna keitweit. Reith ny ell[ir] . . . syd yn y law. Tri g . . . eithyr y (da) yn lla . . . leidyreit . . . ardelw y'r llw . . . reit y byd . . . di wyr diouredawc (. . .) lle perthyno hynny. Tri . . . wrthunt yn gyfreith . . . dio . . . marchog . . . y dyrche(i)f breint dyn pryt (nas) gallo wynt: marchogaeth y luyd, a dadle6 a llann; sef 6yd ef yna, teispan tyle, ac mwy 6yd y gosp a . . . lad [n]a ffetta ar y wedd ehunn mal y bu ore6. Tri ryw gar y syd: kar o barth t[at], a char o barth mam, a char llywed[roc]. Tri kar o barth . . . brawt [t. 109=f. 105r] . . . derw, a chyfynderw. Tri char o barth mam a rann tir ac e6 k . . . mam, a cheuynderw mam, a

chyfyrdwr idaw e hunn lle . . . dir o 6am . . . o Gymraes, a th . . . ar dir dyn ar . . . kyn noc ef: mab dyn mut, mab a gaffo mam[wys], . . . Tri dyn a dyly . . . meis . . . Tri dyn a gyfran tir ac arall heb . . . rymgthunt: mab (br[e]y[r]) a roder ar . . . gan 6od bren . . . gwr o dir kyfrif gyt a'e kytiryogy[on] . . . Tri dyn a dal abediw heb d . . . , a mab pedeir blwyd ar dec, i. mab mab eillt a dyly bot . . . hynny allan a'e abediw yw dros yr ard . . . hyt ix . . . Racuyr . . . e6 dydyon am dim. Teir gwialen kymell hawlwr: kroes . . . , a gyrr kyfreithyaul. Teir kroes nyt chyngein dial amdanunt, y teir ouer groes: kroes ar benn llwybyr rac y gerddet, kanys ef a gerddir mal kynt yr hynny; a chroes . . . kyfreithyaul ny byd dial yr y thorri. Tri fferchennoc croes: brenin, ac esgob, ac abat . . . lwygwr ar . . . Tri ffeth nyt reit praw arnunt: nyt reit praw ar addef eith[yr] tystyaw. Nyt reit praw y ddidim (ar) y 6ot yn ddidim, pro6et y llall hagen nat diddim ef. Trydyd lle ar 6rawt eithyr tystiolaeth yna[t] pa ddiw y barnwyt hi. Tri ffeth ny . . . wreic kyt gadawer hi am y cham: y chowyll, a'e hargyfr[e]6, a'e hwynebwerth. Teir fford y kyll morwyn y chowyll: o blode6a ac [n]a diheura hi o'r neb a dyly y diheura (y that a'e mam), or na meynilo y rod pan gyfoto y bore y wrth y gwr o'r gwely . . . Tri oet a dyly morwyn y atne6aw y chowyll . . . o . . . [t. 110=f. 105v] Tri ffeth ny eill gwreic agwedaul: bot yn ard[elw] . . . eithyr ar hynn y bo y meddynat arnaw (y roi ne6 wystlaw), a damdwng, a chym . . . [Tri] dyn . . . heb dir yn ll[aw] . . . wrthynt wy, a mab a el y luyd . . . mab eillt pedeir blwyd ar dec a dyly ardrethu y 6renhin. Teir b . . . (. . .) kyfreithyaul y syd: kynfflith, a buch gwbyl honno yw buch del . . . ; trydyd buch a ymadaw[o] a'e dylediwrwyd. Tri ychen anryw y syd o kyfreith: [ych] weith, ac allweith, ac ych a ymdawo a'e dylediwrwyd; buch o eilyeo nawuet lo ych o ailweith hyt chwechet weith a 6yd taladwy. Tri anifeil ny dyrcheif e6 gwerth ar daet breint y perchenogyon: . . . , dauat. Tri anifeil kymeint gwerth y haelode[6] . . . : march, a heboc, a gelligi; sef paham, y tri anifeil 6n troydyoc y[nt]. Tri ryw deithi y syd y 6uch: 6n yw teithi buch dylediw a honno a delir o dri 6od ae dec ar ugeint aryant. Eil o byd haws y rodi yn lle bo porua gyswin, a gadel y'w perchennoc y godro dwy weith yn y dyd heb add6 dim y'r lloi, y messur llestyr y godroer hi chwech yn y let o 6ot6ede6 y'r ynat ky . . . a their yn y gwaelaut y llestyr, a naw yn y hyt. Trydyd, ony byd 6elly y die . . . o 6leit lloneit y llestyr. Deuryw deithi syd y gynfflith, os naw6et . . . y byd blith ac ymdeith o'e lloe naw kam, a dyuot llaeth o'e thethe6. Tri ffeth ny byd eneit 6adde6 neb yr y ladrata: blawt, a gwenyn, ac arynat; kany ellir y damdwng ony bydant yn y llestri ac wrth hynny damdwng. Ny byd eneit 6ade6 neb yr lladrat ynte6 eithyr un beth a berthyno y ddamdwng. Tri (ryw) anifeil ny byd eneit 6ade6 neb amdanunt yr y dwyn

yn lledrat: ki, ac edyn, a ffob anifeil gwyllt; kanys o byd gwyllt ny cheffir y daly, ony chair y daly ny ellir y damdwng, ony ellir y damdwng ny ellir y d(i)enyd6. Gw[ystyl] Tri gwystyl ryd y mwynha6 kyn y digwydaw: blith, a thelyn, [a] thaulbwrđ; kanys ny byd wayth yr hynny. Tri dyn . . . : ynat, a[c] eff[eir]yat, a medic [te]julu. Tri oet y . . . : 6n yw gwystyl am lw . . . ysgub. Eil yw y nawuet dyd ar 6ach a chynogyn . . . [b]arnedic arall. Trydyd yw lluryc a llestyr eureit penn y 6lwydyn . . . wystler . . . cw . . . awr a . . . [t. 111=f. 106r] . . . ym a llenwi y rwymyn hwnw o'r y[t] yn dyn a'e bol y saul a . . . , ac ny bo rannn iddaw yndaw, am hynny nys dyly . . . iddaw. Llyna . . . rodi o'r neb . . . llw . . . ar y kennat. Tyng heb ef, ' . . . rode[i]s . . . eb henwi y . . . y . . . ' Os ef a balla o'r llw, holet ef mal h . . . atne6, a ffro6et drwy wybydyeit deduawl y roddi ataw. Os ynte6 a eddyf . . . attaw, diwygyet ef y'w berchennoc. On[yt] y[nte]6 a hawl y da . . . d, ony . . . gwir y gennat bit; ac ony byd, ny dlyir y dilit, y kymeret hynn a gredawd y gywir . . . Paham y . . . 'Nyt oes o rod onyt hyt bod?' A ellir adwyn . . . d a'e . . . acheuyn? Na ellir. Llyna paham y dywedir rodyat a rodo da y ddyd ac ymrysson o arall, ac ef: 'Y . . . ,' heb ef, 'y rodet;' 'Y minne6,' heb y llall. Yna y byd ym penn y rodđyat pa diw y rodes, a ffa le y bu bod ganthaw y rod[i], . . . deturyt . . . byd, a llyna ef yn 6n o'r naw nyn . . . gredir . . . olaeth e hun ar wahan, a dilea ymeith yr abat a'r effeir[yat] kany dyly kyfreith Hywel ymyrrut arnunt ymyse . . . lleill ac amodwyr yw y llall ar y amot. A llyna bellach am echwyn. Tri mod y gellir echwyn: o rif, a messur, a ffwys. Ny ellir holi dracheuyn echwyn, ac ny [d]yly kwyn am echwyn, kanys . . . wyno dyn aryant, ny cheiff ef yr aryant (hwnw 6y . . .), ne6 yt, ne6 6ettal todedic o bwys; . . . cheffir hwnw 6yth dracheuyn kyt kaffer kys . . . ef . . . Nyt dyn byw delw . . . kyn bo kynheb[i]c y dyn h[i]. Pwy bynnac a helo echwyn holet drwy braw . . . Llyma bellach am gyfne[wyt]. Pwy bynnac [a] gyfnew[ytyo] da ay yr mwnei ri6edic law yn llaw, ay da arall . . . l ysgrybyl (neu) 6eir[ch], ne6 beth kyfr[y]w . . . kychwyn . . . ych, ne6 6uch . . . da marw arall 6 . . . ye6 ar dilysrwyd y da hwnw, rac gall6 y holi a'y, anilyssu hagen nyt reit y'r . . . del aryant 6ach ar delyssrwyd, kany ellir y anilyssu na ffeth kereded[ic], na ffeth treigledic, mal arue6 ne6 ayssw . . . [t. 112=f. 106v] . . . am lwgyr yt . . . Llyma bellach am warchay, a gwystyl, a barn kyfreiyhyaul . . . y dyn holi da o warchay drwy wneuthur iawn dros y anifeilyat, o byd kyfreithyaul y gwarchay, a gwarchay yn lle kyfreithyaul ne6 o le kyfreithyaul. Nyt oes yna hagen braw namyn llw deilyat ar y caffel (. . .) olyeit a bleynieit ar yt ne6 weir. Praw hagen a 6yd (ne6 dystyolaeth) ar y gwarchay wyn[t] yn lle angkyfreithyaul (neu wedy y d . . .) ne6 mal na dylit y gwarchay (ay o'r dr . . .) ay mewn ty ne6 beth

kyfryw. Llyna tystiolaeth ar anifeil, nat ef dycer tystiolaeth yw hynny ar wneuthur o'r deilyat beth angkyfreithyaul a hynny a dichawn o kyfreith. Llyma bellach am wystyl kyfreithyaul. Tri ryw wystyl kyfreithyaul y syd: gwystyl (heb arwystyl), a gwrthwystyl, a chyngwystyl. Sef yw gwystyl, atauel a roder dros lwgryt yt, ne6 6n a rodo mach adedefic ne6 gynogyn, ne6 a rodo perchennoc hawl yn erbyn brawdwr. Sef yw gwrthwystyl, y gwystyl rodo y brawdwr yn y erbyn ynte6, reit yw y'r kyntaf kanhebrwng drwy 6eichye6 y wystyl ef, ac nyt reit y'r brawdwr hagen kanys rwymedic yn yr orsedd yw brawdwr pa ryw 6rawdwr bynnac 6o, na brawdwr swyd, na brawdwr tir. Sef yw kyngwystyl, ymrysson a chynenn rwng pleidye6, drwy 6eichye6 hagenn y dyly hwnw 6ot, (ony byd am briodori[on]) a'r gosp o da ar y neb a di6arner. Pob gwystyl ar lwgryt yt a ellir y holi tra 6o kynhayaf ac a dylir y holi kyn kalan gaeaf kany thelir yt y tymawr yn y llall. (Ny byd oet digwyd am wystyl yt). Pob gwystyl a gymero dyn dros loy (ellir y atal ac) ny ffery yngwystyleidyaeth eithyr hyt y dlyet gwarchay y lloy, nyt reut y gymryt onys mynn dyn hagen. Pob da6at a del o'r kadw y deueit, ne6 wyn, ne6 6ynne6, ne6 o'r geifyr, y deilyat pie6 wynt. Pob wy[n] a del . . . lei no'r kadw o wyn, ne6 o'r mynne6 yn lle tal y telir . . . mal aryant. Pob dyn y taler iddaw ysgub iach am y glaf ne6 . . . y anifeil a laddo dyn ne6 y lwdyn ef y perchenn a'y keiff kanyat . . . Pob gwystyl a rodo mach ne6 gynogyn o digwyd ny ellir y holi dracheuyn, gwedy y wahan6 a'y berchenogaeth reit hagen yw idaw y gynnuc yn oet kyfreithyaul y'w berchennoc, ny byd byw ynte6 hyt hynny onys diwellir. Pwy a dyly hyny? Y neb pie66yd y gadw, kanys keitwat yw at y peth hwnw hyt yr oet kyfreithyaul mal keitwat atne6 peth o leidyir ynte6, reit idaw ef y beri yn yr oet y dylyo . . . ny dylyr am 6n dlyet onyt 6n gw . . . [t. 113=f. 107r]³⁶ P . . . brenhin yn gyntaf mal am warchay yd? Ny . . . freith a chwyn. Yawn yw bawb gym . . . anufydawt yw defnyd y gosp o kyfreith. Llyma mal y may am 6arn. Pob da (a) 6arner y dyn yn kyfreithyaul, atauel a dylir y dwyn ar y neb y barner y ganthaw, ac ef a digwyd yn oet kyfreithyaul, mal y digwyd atauel mach, kanys arglwyd a 6yd mach ar bob da ny bo mach arnaw. Sef paham hynny? Kwyn a 6yd wrth arglwyd ne6 hawl ar bob da ny bo na mach, nac amot, na briduw; wedy dosparth y kwyn arglwyd pie6 kymell y bawb y iawn ar a 6arno kyfreith, mal mach y da hwnnw wedy digwydo, ny ellir y holi d . . . uyn: kanyt at wna kyfreith a wnel. Kyfreith a 6arnawd y gwystyl ny di6arna neb o'r gwystyl wedy ka6 kyfreith rwng dyn ac ef, mal pe kaey kyfreith rwng dyn a'y dylyet. Sef paham?

³⁶ Dau ddarn o femrwn wedi eu pwytho ynghyd.

(Am) nas gellyngwyt (ef) yn y oet . . . gwystyl. Pa delw y . . . hwch ne6 6och? N[y] thrygant mewn buarth torri . . . a wnant. Rei a eirch yr deilyat torri . . . le o dwf blwydyn a'y rwymaw allan am yewyn y choes. Pa delw y gei6yr os mewn . . . a'r dor ar draws y drws . . . yd o . . . a . . . Llyma am ledrat a threis . . . Onys gwelir ef . . . y holi heuyt, ac yn[a] reith . . . di6wyn a diwat y . . . Os . . . ledrat . . . angkyuarch lly[na] . . . llaw y . . . ynndi . . . hynny kadw . . . hawlwr . . . grym . . . peth amgen kadw o'r . . . perchenogaeth y da ga . . . e6 ac yna . . . hynny . . . kadw ohonaw ef . . . [per]chenogaeth, ony cheiff a'e katwo gyt ac ef, ny wyr . . . hynny yn well no'e gymydog[y]on . . . nessaf. Os gwyd 6yd y lledrat mal hynn y dyly damdwng, tyng6 . . . o'r blaen ym pob llw ar kreir . . . perchennoc ar y da eithyr ef a'y wreic, ot oed idaw, a'y arglwyd; sef paham y dyt y wreic yn y damdwng, am 6ot yn eiddi hanner y da o byd wreic agwedlawl hi. Pa[ham] na eill hithe6 rodi na benffygaw na gwerthu y da heb ganyat eithyr . . . a 6arn *kyfreith* iddi y rodi a hi . . . ranoc ar bob *damdwng*? Pennaf yw y gwr tra 6oynt ygyt ac yawnaf yw mynet yn ol y penn [t. 114=f. 107v] Ac wedy y tyngo 6elly, ty . . . gwahanwyt ac ef o fford o'r byt, eithyr o ledrat, ne6 o dreis ne6 anghk[yuarch], ac 6elly y keiff y llall y deunydie6 a'y keitweit a'y . . . a'y mod . . . : llyna le ny . . . yr amdiffynnwr, ac os henwa ef a gyll messur y hawl, a llyna 6n or *tri* arga6 *damdwng*. Eil yw keissia[w] o dyn *damdwng* anifeil a ymadaw a'y dylediwrywyd, mal buch dros y nawuet lo, ych dros chwechet weith o allweith, march heb (. . .) gic, heb danned yn anafus, yn 6wy no'r gwerth *kyfreithyaul* a 6u arnunt gynt, kam yw y *damdwng*, ac ny ellir o *kyfreith*, kanyt ostwng y gwerth 6yth o bydant dianafus. Ny fferthyn (y ryw) *damdwng* eithyr ar y peth a bo yn llaw, eithyr lle kaffer kroen ar y lliw yn lledrat gan dyn, ny cheffir yna (eithyr) [y] werth *kyfreithyaul* y peth . . . : llyna y lle y damdyngir peth yn law, ac nys keffir ef namyn yw werth. Ny . . . law namyn dywedut . . . y arnaw o ledrat . . . drais ne6 anchyfarch, ac yr hyny rait 6yd y'r dau y bo y da . . . y law henw . . . ardelw ac nyt . . . daw wad6 y lladrat . . . gawn o wa . . . ardelw . . . [t. 115=f. 108r]³⁷ kelu hyn a dylef arglwyd o'e swydogyon, a thyng6 anudon am hyny . . . kyhodoc y deu ereill pan e deholwyr a bwyt wahard, a'e gwelet gwedi hy[ny], ne6 y derbyn y'w dy, ne6 o'r tair fford y kyll ynat gam[l]wrw, 6al y keff[y] obry lle i dywedir am brawdwr. Kynta, hyd brenin a'e olwythyon *kyfreithyaul* . . . , os keffir yr 6n o hyn yn llaw dyn, adefedic yw yr . . . ky . . . oe honys keffer, deteryt gwlat a berthyn amdanunt, lle galler e6 pro6i p . . . Trydyd mod o wneuthur

³⁷ Parhad o driawd sydd i'w gael ar f. 95v. Sylwodd John Jones ar hyn wrth gopïo Llan 121 gan roi'r testun yn y drefn gwir yn Llan 121.

kam a'i wyr lle bo kwyn gantaw, or y perthyno kamlwrw amdanaw. Tri mod . . . : karchar, a bwyd wahard, . . . dehol . . . dehol . . . amrael dya . . . dehol y . . . hol neb na'e 6wyt . . . bleit namyn ran yr arglw[yd] am angkyfreith . . . Tri ryw anufedaw[t] y syd: 6n yw gomed gwys kyfreithyaul heb echwysyon probadwy. Eil yw dyuot . . . yr hynny, nat atteber y'r hawl . . . gobynner, heb henwi ardelw kyfreithyaul [6]al na dylyt attep, ne6 adaw . . . ssed yn ankyfreithyaul a ch . . . na wneler iawn or bernit. Trydyd yw foodraeth . . . awd ne6 ar . . . 6n yw lle dialer pryt na del attep . . . dial (o llad y dyn) am na aell kymell yawn . . . kyfreith, os ceir yn y wlat . . . dryded w . . . ein y m . . . ny . . . g . . . o g . . . dyn wys . . . a deholer ffoawdyr . . . or dygir wynt yn lledrat . . .

[t. 116=f. 108v] . . . ac yna y kyll hau[l]wr gamlwrw. Ny chyll hau[l]wr dirwy 6yth onyt lle bo kwyn a grwth . . . a hwnnw a delir y'r sant am y gywilyd ac nyt ar 6reint offrwm. O'r ymlad a wneler yn y lus lle bo eistedua arbennic yn y teir gwyl yr brenhin, distein a di(c)hawn . . . bot yr haulur, ony chwyn yr ymladwyr am dorri tangnef lly[s] . O deruyd ymlad [y]n y llys yna ony eill yr ymladwyr y wadu yn er . . . y distain . . . we ffunt os 6aes o'r llys . . .

[t. 117=f. 109r-annarllenadwy]

[t. 118=f. 109v] ac o byd yn erbyn ewyllys dyn y daly, sarhaet yw idaw y daly . . . Ny byd nac egoret na chayat llaw dyn am hynny, ne6 yn . . . yaw dyn. Tri mod y byd dirwy ymlad a dwrn: 6n yw [tar]aw dyn a dwrn yn gayat. Eil yw y daraw ac aryf o'e dwrn mal a chlede6 ne6 ffonn. Trydyd y 6wrw a maen ne6 a saet[h], y saeth a lad y dyn, ne6 y maen, yr hynny, y dyn a beris y'r maen ne6 y saeth y lad, ac ar hwnnw y byd y gollet: a llyna . . . wir may y neb a baro defnyd y gollet syd yn gwneuth[ur] y gollet ac 6elly am yr affeithye6 6ry. [Tri] mod y sarheir dyn: 6n yw o gyfwrdd ac ef yn erbyn y ewyllys. Eil o gamaruer o'e wreic, nyt oes sarhaet y neb o hynny eithy[r] y'r brenin, ac ny byd yna drwy ymlad yr y sarhaet honno y'r brenin, [k]any chyfrwyt ac ef nac (a) neb o'e wlat mal y dylyo diwry, dyly y brenin hagen y sarhaet mal y dyweit kyfreith. Trydyd o dorri nawd dyn or y bo nawd iddaw yng kyfreith. Tri dyn a dyly sarhaet heb gyfwrdd ac wynt: y brenin, a brenhines, a'e swydogion y llys. Llyna pa le y sarheir y wynt: am dorri y nawd. Kyfreith a dyweit, pa 6n bynnac a dorrer y nawd o rei hynn neut sarhaet iddaw. Pwy bynnac a dorrer y nawd ohonu[n]t, dirwy ymlad a daw y'r brenin, kanys o ymlad yn y llys y torrir nawd, ac y'r neb a dorre[r] y nawd y sarhaet wedy caffo dyn y nawd, ac y kyrcho y dyst[y]on a dyly kyhoedly nodye6 a'e rodi ar ostec yn y neuadd, a chyt a hynny yn gyfredin gyt ac wynt. Nawd y brenin a honno a berthyn yn y teir gwyl arbenic y roddi, a'r neb a'e torro nyt oes nawd iddaw,

nac yn llys arglwyd, nac yn nodua, ony bai gan sant a chyssegyr ne6 eglwys. Nyt oes nawd y'r swydogyon onyt tra 6oent yn y llys yn gwassnaethu gyt a'e gytymdeithyon. Tri mod y sarheir y brenin heb gyfwrdd ac ef: 6n yw cam aruer o'e wreic . . . Eil yw torri y nawd lle roddo. Trydyd llad y wr ne6 y gennat lle bo yn kymodi at arglwyd ac yna llad o 6n y . . . honno, am hynny y dyly . . . [t. 119=f. 110r] . . . Sef yw hynny, tri lle y disgyn dirwy ledrat: 6n yw am ledrat absen lle pallo reith, ne6 lle . . . dyn o'y benn e hun heb dim yn y law (bo gyrr na bo). Eil yw am hyd brenin . . . yw hwnnw kyllleik, ny byd hwnnw eithyr pan 6o [golw]ythyon kyfreithyaul yndaw, a hynny 6[n] wieth yn y 6lwy . . . an gayaf, a lleidyr a lado llwdyn . . . 6eudy yn lledrat, ne6 dyn y pallo . . . ne6 lle bo lliw ar ledrat . . . Tri lledrat . . . llad ll . . . [t. 120=f. 110v] . . . w . . . d yn de6dyblyc . . . w dyn a . . . o'e 6odd ne6 . . . o'e wall . . . ll[edra]t ef . . . lleidyr os . . . ne6 deholer . . . y gorchmyner talet y dirwy. Eil . . . lleidyr a . . . o 6ot yn lleidyr gwerth talet 6al y talei . . . dylyir rodi neb ar oruodogaeth or a gollo eneit nac aelawt . . . dirwy ledrat y byd . . . Trydyd . . . Nyt ky . . . ar gy . . . f y[w] hynny y k . . . ar allawr ny rymya . . . yn ol . . . os graddwr eglwys a'e meneic . . . allor . . . Ny byd re . . . 66 ae hawl ay manac, sef . . . Tri lle y byd eneit 6ade6 dyn heb 6rat . . . heb ledrat yn y law: 6n yw lle kaffer . . . Eil yw lle bo . . .

[t. 121=f. 111r-annarllenadwy]

[t. 122=f. 111v] Tri ffeth 6n 6reint a lladrat yn llaw, sef yw hynny, y damdwnng a berth[yn] y'r hawlwr, ac yn . . . 6yd y'r amdiffynnwr (. . .) *tri*, ay kadw kyn koll . . . kadw geni a meithrin; ac onys keiff 6n kyfreith a ff . . . yn y law . . . Eil y gael y(n) kytgerdet ar lleidyr yd ne6 nos ac yn cymo . . . gyrr6 . . . n . . . ybot y 6ot yn [ll]edrat. Trydyd y [g]ael ar y ge6yn, ne6 . . . , ne6 yn [y] 6wrw y[r] llawr. . . k[y]nyrch[ll] addef o'e ben . . . Teir cosp (o da) . . . i. lledrat yn llaw: kyntaf yw . . . e6. Eil talu y da y'r kwynedic o'r lleidyr. Trydyd yw . . . gyfyfreith: lle[i]dyr barn(e)dic y groc, a . . . (dyn) fyrnic, a laddo dyn yn ffyrnic. Tri dyn . . . [ll]eidyr barnedic . . . tri dyn ni ddylaeir y klad6 . . . r arglwydd, fyr[n]icwr eneit 6adde6. Tri lle . . . pa le yw am na . . . aryant yr y kayl yn llaw . . . Tri mod y byd . . . ledrat, o ballu y geitweit, o ballu y ardelw lle . . . hawlwr . . . , sef yw . . . ny byd eneit 6adde6 neb eithr o 6arn kyfreith. Ny 6arn kyfreith ar neb eithyr . . . gwneled kyfreith o gwbyl. Ny byd kwbyl kyfreith eithyr lle petwar defnyd: arglwyd yn gwranda, a hawlwr ac amdiffynnwr, ac ynat y 6arn6. Tri lleidyr kyuadef y syd: ll[ei]dyr a [a]defo o'e benn e hun y lladrat, lleidyr . . . ad6riet[h], sef pa . . . tyngedic yn dyf yn y . . . y gaffel y adel . . . arnaw. Tri ffet[h] ni dyleir am ledrat: . . . a chyt boet kwyn heuyt ny dylir eithyr diogelu lle[idyr] hyt

dadle6; ail yw dygymot . . . ; trydyd yw . . . 6ry y dywetpwyd am . . . ar a dyly brenin ac eloda6 a drychir . . . lle telir . . . aelode6 : . . . lle y tellir gwerth aloda6 *kyfreithyaul* . . . hynny . . . gwerth [arn]unt o *kyfreith*: 6n yw ynat a 6arno kam6rawt . . . ; ail yw y lle dyrcha6er . . . yna . . . arglwyd a'r heyrn . . . [gwe]rth y troet . . . yr amaeth a 66 yn gwasg6 y gwyss . . . ac os berchenoc . . . cheinoc . . . a gwyn iii . . . am . . .³⁸ [t. 123=f. 112r] . . . *kyfreith*. Tri dyn a 6yd 6n werth a'r neb a ellyngoent: neb a ellyngo lleidyr . . . werth yw a'r lleidyr pes . . . hynny, seith bunt; y neb . . . 6o goruodawc . . . 6n dal a 6yd . . . effit. A dyly ynte6 6ot . . . , kanys pe dyliei y llall hynny ni dyly[it] y rodi ar 6ach na chymryt goruodawc, kany ellir rodi neb . . . arnaw; trydyd yw . . . 6o yng . . . boen yw . . . 6n werth a y 6arch tom: y dant, a'e lygat, [a'e] glust: 6n werth yw mwng pob march a'e gilyd. Tri heint y dylyir gwerth[u] march a[m]danaw: ysgyf . . . Tri ffeth . . . Tri ffeth . . . , a llogswrn (a'e theth) iiiid *kyfreith*: y gynfflith . . . werth y mam oen a mynn . . . (o chostoc [tom.]) Tri anifeil cymeint e6 gwerth a'e teithi: dauat, a gauyr, a chath. Tri heint y . . . kaffoent e6 teir gwalu o'r t . . . da . . . ust a'e llogswrn, 6n werth ynt, keynyoc e6 . . . Tri llwdyn ny dyrcheif e6 gwerth ac . . . moch, sef yw honno, ryssywin a baed kenue . . . (daler) y'r arglwyd, ac yna deuparthawc . . . ar y k . . . moch eilweith . . . allan dec ar ugeint a dalo ac yna y byd . . . [t. 124=f. 112v] Teir kymeynyat sarhaet: gwaet, a chleis, a bonklust. Tri dyn lleiaf y sarhaet: kaeth, a'e 6ab, a'e 6erch: ac 6n syd lei ringyll a sarhaer . . . Tri anifeil nyt oes werth *kyfreithyaul* arununt (eithr damdwng): bytheuat, a charlwng, a chnyw hwch kynhayaf hyt ympenn y 6lwydyn, yna kymer *kyfreith* hwch arall. Tri dyn heb e6 bot yn 6n saerhaet ny [dyr]chefir ar y sarhaet dim: alltut, a chaeth, a theulwr breyr, y sarhaet [yw] teir buchyn talbenik, sef yw hynny, gwarthec heb e6 dyrchael gyt ac wynt o aryant medowyt. Tri dyn y dyrcheif ar y sarhaet: breyr[r], . . . , a bonhedic kanhwnawl. Tri ffeth ny dyrcheif e6 gwerth na ryd na chaeth a'e kaffo: gweli, a chreith (o guarth, a chleis). Tri ffeth (nyt)ardycheif a[runut]: [sar]haet alltut, (neu gaeth) ac wynebwerth pawb, a gwarthrud kelein, sef yw . . . Tri mod yr ardyrcheuir hynn [y] bo ardyrchael arnaw: kyntaf yw keynyoc *kyfreith* a ardyrcheuir arnei kymeint a'e hanner, dimey. Eil yw galanas yr ardyrcheif arnei deirgweith (kymeint a) hanner y traean, ac 6elly yr eil traean, ac 6elly y trydyd traean yr . . . kyntaf a henwer, sef byd hynny wedy gymysg6 y gyt ky . . . hanner ch . . . muw, ne6 lle bo . . . , ne6 lle . . . Trydyd . . . kymeint a'r t(r)ean e hun, sef pa wed . . . aryant gyt a ffob buwch, sef

³⁸ Ymddengys bod diwedd y triawd hwn yn gorffen ar f. 108.

yw hynny, . . . eint a thraean trugeint, sef mal y kyuodir, lle bo chwe buw xl gyt a ff . . . wy 6uw, ac 6elly am ix buw a their buw lle boent.³⁹ N[yt] ardyr[che]if ar sarhaet eithyr ar (. . . r) ix buw a chwe buw iii buw. Nyt ardyrcheif ar alanas eithyr (am) naw(u)gein muw a chw. . . , eithyr sarhaet teuluwr brenin p[e]deir buw a ffetwar ugeint aryant. Nyt ay alanas herwyd deuluw . . . , kyt ymardelw ohoney, peth amgen herwyd y tat ne6 bennkenedyl ne6 y 6rawt. Sarhaet teuluwr breyr, iii buchy[n] heb ardyrchauael, ac ef ardyrcheif y alanas. Paham hynny? Dyma herwyd breint y bencenedyl, ne6 y dat, ne6 y 6rawt, y telir hi a honno a ardyrcheif arney; ac 6wch yw hynny no theuluwryaeth, kany byd teuluwr neb eithyr yn y 6ywy[t] . . . [i]awnaf yw yn ol yr 6chaf y 6reint a'r pennaf; ac 6elly dywedir am 6eichyogi gwreic, iawnaf yw barn6 a holi yn wr nac yn wreic[c], kany wypper peth 6o ae gwr ae gwreic. Ny ddyly neb dily6 kyfreith o'r [ll]yfre6 yr na bo krybywll amdaney, kany ef allei eu kael wrth reit pan 6o amseraf. Am hynny y dily ygnat dysg6 yn graff, a go6yn y athro yn ufud, gwarandaw a dywe[tt]o yn llw[yr], a chadw yn gofyawdyr, a datkan6 yn war, barnu yn dru[garoc] [t. 125=f. 113v] . . . dalo xxx yw buhyn tablennik, med gwyr Deheubarth. Tri ffeth a dily kyngaws ne6 dauodyawc (y w . . .): dywedut yn gyuartal, 6al na bo na ry uchel na ry issel, rac digyaw wrthaw, kany Aristotles a dyweit, may y kymerued a dylir y ethol, nyt iawn y neb yw keissiau y neges digyaw y neb y bo y neges wrthaw (na'e 6rawdwr). Ny . . . gwrandawr wrth hynn . . . wrthaw o'e . . . ; ac am hynny . . . Selyf . . . dyweit . . . ef na bo na llidyoc, na ry 6onedigeid eithyr . . . ra llauar, na thra thris[t], na ry lawen . . . awc: anrydedd dyn marw a dyn byw ka . . . d . . . w . . . hty . . . di . . . wr . . . Tri ffeth a dichawn gwreic gwr ryd e wneuthur heb ganyat y gwr: roddi y bwyt a'e diawt a'e blawt, a benffygaw y chrys a'e mantell a'e ffenilliein a'e dodreuyn, a gellwng y hysgrybyl o warchae a gwysty. Tri ffeth a eill gwreic taecoc y wneuthur heb ganyat y gwr: benffygaw y gogyr, a'e ridyl hyt y klywer y llef a'e throet ar y trothwy, a gellwng y [hys]grybyl o warchay. Tri dyn a dily doddi diaspat ach anwyn: y nawuet dyn rac diffodi y briodolder a dlyet; a dyn [a] omeder yn llys yr arglwyd o kyfreith am dir; a dyn a omeder yn y dadle6 ar orssed ar ostec o kyfreith. Tri die6 ny dily twng 6ot ar dir [n]a llw: yn 6n o'r dydye6 dyddon pa 6n bynnac 6o; a duw . . . am y 6ot . . . wediaw; a duw Leun, dyd y geissiau kreir . . . Tri ffeth ny diwygir: meddwl, a golwc, a godde6 heb weithret yn ol. Tri ffeth a dylir e6 karchar6: dyn am weithret y perthyno hynny, a llwdyn am lwyg yr yt ne6 weir, ac edyn yn y lle

³⁹ Mae dwy linell drwy'r triawd hwn fel pe bai'r ysgrifydd wedi ceisio ei ddileu.

dylyo . . . [t. 126=f. 113v] Tri ffeth a dyly arglwyd y warandaw; hawl . . . amdiffffyn kyfyawn, ac er6yn kyf . . . daw, nac ynat ha . . . *kyfreith* gynt y dosparth; a hawl a 6o dygymot . . . blaen . . . Tri . . . Tri lle y byd kyuadef . . . : lle addefo [ky]tleidyr diobeith dan y crogwyd drwc ar y . . . ; lle kaffer dogyn 6anac: llyna y managwr y dylyir degym6 ac ef, os yn llaw y lleidyr wedy dogyn 6anac y keffir y da, onys keffir ny dyly dim eithyr dirwy ar y lleidyr y'r arglwyd a gwreic briawt . . . o bydant ygyt . . . am hawl ledrat. Trydyd . . . Tri lle y may gwell addef no gwat: am 6rat arglwyd, os addef[ir] idaw yn gyfrinach, kanys rybud yw idaw; ac am gynllwynaw dyn y'w lad ac addef idaw e *hun* mal y gallo ymoglyt; a ffechot y'w effeiryat. Tri . . . y syd reit y henwi yn enwedic: ardelw, a cheitwat, a thyst. . . . reit y neb henwi ardelw: pan 6o gwreic 6e . . . ch . . . gwr, ac yn keissyaw y gyrr6 o'r ty, . . . , kanys y hardelw yw y bot . . . ac . . . henwi nny bedydyer ef. Eil . . . wrth bor[th] y wneuthur *kyfreith* n . . . , reit hagen henwi pa bellet 6o. Ardelw yw pob dyn a dyweto dros arall yn y dadle6, a hynny a 6yd reit y dauodyawc, ac yw y weith a roi kolli a chayl yn y benn . . . Tri ardelw y . . . yndunt: ardelw o reith sauedic, ardelw o gadw . . . diballedic, ardelw o wiryonnyni herwyd gwir a gwlat. Tri ardelw kyngein adef yndunt: ardelw o arwaessaf, a ffallu idaw ef; ardelw o wiryonnyni, a mynet dan reith, a'e ffallu, 6n yw hynny a'e addef; ardelw o gadw gwesti, a'e ballu, adefws yr hawl. Ny dyly praw . . . namyn praw . . . y oddef o'r bleit arall kanys godef a kyrr ar gynheussaeth.⁴⁰ [t. 127=f. 114r] Tri ardelw ny chyn . . . gwat nac adef ynddun[t]: ardelw o gyfreith ne6 wir na . . . hawla manegi yr echaws; ardelw o 6reint prouedic . . . dylyo amdiff . . . ; ardelw o amreint ar yr hawlwr mal na dylyer attep idaw ne6 o'e 6ot yn dieithredic o . . . Tri . . . dyry hawlwr ac amdiffynnwr e6 hardelw yn 6n penn: 6n yw . . . mach addefedic. Eil yw ympenn ynat pa diw y barnwyt y 6rawt. Trydyd [y]mpenn arglwyd ar 6ot dossparth gynt am yr hawl y bydder yn ymdywedut amdaneî. Tri lle y dyry dyn y ardelw yn y benn e *hun*: [6n] yw damdwng y da ac y gadw *perchnogaeth* ganthaw am yr aeddaw. Eil yw y amdiffynnwr y gadw geni a meithrin y anifeil ganthaw e *hun*. Trydyd yw gadw kyn coll y ganthaw ac [nyt] aeth ar y ardelw. Tri lle y ryd amdiffynnwr y ardelw ympenn yr hawlwr, ac o ffalla idaw y ardelw, prouet arnaw drwy wybydyeit ded[ua]wl: 6n yw holi o hawlwr peth o angkyuarch ne6 beth tebic, a [dy]wedut o'r amdiffynnwr 6ot y 6od a'e ewyllys gyt ac ef y gychwyn [hy]nn y may yn y holi; os absenn 6yd y da a holer, pro6et os gwata arnaw. Eil yw o *deruyd* y'r amdiffynnwr

⁴⁰ Rhoddwyd llinell trwy'r frawddeg hon.

dywedut ar yr hawlwr dwyn y da y may yn y holi y ganthaw yntē6 o ankyfarch, ac na dyly attep yny del y da attaw dracheuyn, ne6 (am) nat [ydi]w ganthaw y da, kyt bo hynny mal addef dwyn y da . . . o ankyfarch dyna yr amdiffynnwr yn roi ardelw ympenn yr [ha]wlwr kychwyn ohonaw y da y ganthaw, a ffrouet os [gw]atta. Trydyd yw holi o dyn da y arall: ‘Dyoer,’ heb yr amdiffynnwr, ‘ti a roddeist ym y da ydwyt yn y holi; ac y mae [ym] digawn a’e gwyr os gwedy.’ Llyna ac ef yn rodi y ardelw yn y ben. Os yr hawlwr a dyweit pan yrrawd yr amdiffynnwr bry yn yr eil (ardelw) kychwynn y da y ganthaw ymeith dracheuyn: ‘Dyoer,’ heb yr hawlwr, ‘ny wadaf i gychwyn ohono[f] hynn a hynn y gennyt yn kyfreithyaul am y dalu ohonot [t. 128=f. 114v] (ar 6essur y hawl neu yn damdwng mwy noc y barno kyfreith, ef a gyll 6essur y haul, kanys muryedic yw kyfreith gwerth pob anifeil, a sa(r)haede6 . . . a’e galanasse6)⁴¹ ym am beth arall a dylywn ytt; ac os gwedy, may ym digawn a’e gwyr.’ Llyma yr hawlwr yn roi ardelw yna ympenn yr amdiffynnwr kyfreithyaul. Tri ffeth syd reit eu gwneuthur yn kyfreithyaul kyn barn6 neb yn gollet nac ynnill rac bron braudwr kyfyawn: kwyn, a gwys, a deisyf; sef yw henny, datkan kans pwy a wnel ormod deissyf. Tri aragae . . . yw lle keissoed . . . damdwng a[nif]eil, ych, neu 6uch, neu 6arch, a ymadawo a’e dylediwrwyd yn gymeint a ffan oed yn deledi, ac dec ny byd 6n werth yna a chyn no hynny, ony thyng y perenoc y tal hynn a hynn, ac y kaffey hynny yrdaw, ac uelly y damdwng. Eil yw keissyaw . . . anifeil kyn y dyuot y oedran ar y w[e]rth kyfreithyaul . . . hwch neu lo kyn tymp, ny at ⁴² Tri lle y byd llwyr dal wedy llwy(r) dwng: 6n yw am yt yn emyl trefgord a likrer, rodent lw dir na bod na llygrassant wy ef, ac yr hynny talen[t] yr yt. Eil am eidion a lader mewn buarth yngwarchae, os lledir, rodet pop perchen eidyon a 6o yno y llw dros eidyon, ac yr hynny talent riuedi llwdyn a llwdyn a 6o yno y dyn. Trydyd y neb adefo dyuot da attaw y gadw, os kollir, roet y llw y 6ot ef yn iach o’r da, ac yr hynny talet y da a doeth attaw. Tri lle . . . ⁴³ kyfreith damdwng yn gyfuch a gwerth kyfreithyaul, kanys bud kyn tymp yw, ac ny chymer werth kyfreithyaul hyt yr tymp y dylu eni: llyna ail argay. Trydyd argay damdwng, keissyaw o dyn damdwng anifeil wedy torri aelaut idaw ac aryf, neu a darffo y 6leid, neu gi y yssu, yn 6n werth a ffan oed gwbyl, ny . . . eill, kany thal a driblin werth kyfreithyaul. Tri ffeth a rydhaa amdiffynnwr o hawl:

⁴¹ Mae’r darn hwn a ychwanegwyd ar ddechrau’r ddalen yn perthyn i’r triawd: ‘Tri ffeth syd reit eu gwneuthur yn kyfreithyaul’.

⁴² Ceir symbol ar ddiwedd y llinell sydd yn dynodi fod diwedd y triawd yn cisiau. Gellir canfod diwedd y triawd 8 llinell i lawr yn y tesun lle ceir y symbol unwaith eto i arwyddo’r dilyniant.

⁴³ Yn dilyn ceir gweddill y triawd a gychwynwyd yn gynharch.

brawt, ac ardelw (sauedic) *kyfreithyaul*, a deturyt. Teir brawt y syd: brawt dilys rwng hawlwr kynyrchawl ac amdiffynnwr kynyrchol a rydhaa (yr) amdiffynnwr o'r hawl honno byth, kany[t] . . . wna *kyfreith* a wnel. Eil yw brawt absen, nyt dilys honno yny del amdiffynnwr y attep, kanys esgussodyon *kyfreithyaul* a di6wyna y 6brawt. Trydyd brawt a rodo ynat rwng hawlwr kynyrchol ac amdiffynnwr kynyrchol, ac ymwystler ac ef o 6n ohonunt, ame6 6yd y 6brawt yny dosparther drwy yneit. Teir brawt ame6 kais: 6n lle may dysg6 eisted yng *kyfreith* [t]jan y diwedd. Tri ardelw y syd: ardelw a gymero peth o law amdiffynnwr, a'e ellwng ynte6 yn ryd (wrth yr hawlwr); ardelw o wiryonyni ac yna y *perthyn* reith ne6 gadw gwesti; ac ardelw o 6ach. Tri deturyt syd: deturyt arglwyd rwng y de6 wr ne6 6n o'r ix [t. 129=f. 115r] nyn y kredir e6 geir arwahan; deturyt p[ro]cessos ysgruenedic rwng de6 ynat a ymwystlo; deturyt gwlat y dosparth hawl ny bo y chyfryw yng *kyfreith*. Tri ffeth a gynein am hawl lle ny bo na reith nac ardelw na gwir gwlat (na mach na bru duw &): sef yw hynny, lle bo keitweit ne6 wybydyeit ne6 dystyon; gwr(th)neb rei (a tystyon) a dieithra *kyfreith*, sef yw rei hynny: mut, a bydar, a ry ieuau[nc], (a dall), a retebyt, ac yn6yt. Llyssu gwybydyeit o'r teir ffordy llyssir wynt. Anad6wynaw keitweit o'r teir fford: nyt geir (e6) geir y dynyon a dywettoent, ne6 o'e 6ot (yn) an6reynoc. Keitwat kyn twng; gw[ybyd]yat a thyst gwedy twng a lyssir; gwybydyat a lyssir y bersson . . . y weithret; tyst 6elly; heuyt keitwat a anad6wynir y breint a'e eirye6; dall; a mut; a bydar; a gwreic ar wr a ddieithrir o *kyfreith* am y hanaf . . .; (ac ynuyt) am na wyr bwyll; ieuank o diffic oedran. Am hynny y . . . r, ny chyngein yn kyfreith 6ot diffic. Tri lle y gyrr dyn ny bo *perchennoc* da hawl: mach yn gyrr6 y 6ot yn 6ach; k . . . affeithye6; a dyn a gaffo dogyn 6anac ar arall. Tri lle ny dyly arglwyd seithugyaw y orsed yn rat: 6n yw am yr affeithye6 lle daw y naw ugeinye6 idaw yr gad6 gwat y'r . . . Eil yw lle hortyer ar dyn llad kelein, heb praw am[aw], . . . arglwyd yn y holi, yna y dyly y dyn rodi x^s y'r arglwyd yr gad6 y reith ida[w]. Trydyd am der6yn6 rwng kantrefoed ne6 gymyde6, ne6 lle dywano dyn a llad kelein, kany haloco y law yn y wayt rodet ix ugein[t] y'r arglwyd yr gadu . . . gwat . . . Tri lle y byd kyngeussaeth wedy brawt: . . . ymwystler ac ynat am y 6brawt a 6arno. Pan del dyn wrth *kyfreith* wedy tr . . . arnaw a ffroui esgussot *kyfreithyaul* drostaw a'r hwalwr . . . keissyaw y ludyas. Trydyd pan 6o ymrysson rwng de6 dyn am 6brawt pa diw y barnwyt: 'Y mi,' heb 6n, 'Y mine6,' heb y (llall). Tri ffeth ny dylir odieithyr kyuyrderw . . . wneuthur: talu sarhaet gyt (a neb) ac na bo ar y helw. . . arthec diuach gyt a mab alltut o Gymraes . . . dryded ach; na chynnal, na chadw, *rann* o neb a'e gilyd a da nac a llw o gyuyrderw allann, kany dylir

rann6 bellach. Tri lle ny thal kenedyl alanas gyt a char: lle lladdo (dyn) y 6rawt am na ranno tref tat ac ef. Eil yw lle bo negyf llofrud y genedyl o wneuthur *kyfreith* ac wynt. Trydyd lle addefo ehun lawrudyath heb wat o'r blaen . . . reith [t. 130=f. 115v] Tri. . . y gossodet . . . ssyaw . . . Eil y waret angkyfreith ymeith . . . Tri ffeth a orchymyn *kyfreith* y bawb: dwyn y 6ywyt yn ad6wyn, ac na wnelo kodyant y arall na gostwng, a rodi y bawb a dylyo. Tri echos y (bu da) 6neuthur *kyfreith* o Ladinn: kyntaf yw, datkan6 y'r Pab, rac y bot yn erbyn *kyfreith* eglwys, mal y dallei hi.⁴⁴ Eil 6n y ymoglyt rac dyall o bawb hi, kanys llawer peth a 6yd mewn llythyr (y ni) fferthyn (hagyr) e6 klybot yny 6o reit wrthunt. Trydyd yw y beri y'r a'e gwyppo o Ladinn ragor (rac lleyc) anryded, kans am hynny y dywetpwynt yn y llyuyr, y neb a wyppo o ynat teir kolouyn *kyfreith*, a'r pethe6 ereill a elwir egwydawr ygneidyaeth, nac eistedet lleyc yn y erbyn 6yth. Tri ffeth syd gadarnach no gwys: 6n yw lle gossoto ynat y bleidye6 oet dyd y dyuot a'e defnydye6 ger bron, ne6 oet dyd koll a chael ac na del yr 6n, ne6 dyn o'r neill yna y dyly ef di6arnu hwnn . . . y pleidye6 o'r blaen . . . ohonaw wneuthur . . . nas [gw]naeth . . . Eil amot, k . . . gwnait yn . . . Trydyd . . . ogaeth. Tri ryw wassanaeth . . . reit . . . effeiryat teulu i wneuthur yn y llys: 6n yw dile6 pob dadyl a darffo y ter6yn6 mal y perthyno hynny. Eil yw kadw yn isg[ri]ue[n]edic pob dadyl mal ter6ynwynt hi. Trydyd yw bot yn di6edw ac yn barawt y wneuth[ur] llythya6 y'r brenin pan ofynno ac yw darllein, ac am bob llythyr egoret am dir a daear a wnel lle rodo y brenin tir kynnif, iii^s a geiff. Tri gwerth *kyfreithyaul*: gwaet kyn delwat o gord . . . greulonder ef, lx y werth. Gwaet a dineuer (o weli) o gorff dyn yn lle . . . rraw, xxiii^s a dal. Trydyd yw pan 6ratho ki y dyn yny del y gwaet . . . neb pie6 y ki y waet y'r dyn, ac o lladir dyn (ki) kyn y 6ynet odynd, ny chaiff am y waet eithyr 6n ar bymthec. Tri [gw]aet ny ellir y diwat: gwaet kyn diwat a llyna waet mwy [y] werth no gwaet Krist, a gwaet arglwydd treis morwyn [yn] erbyn llw e hun, a gwaet dyn [a] leder a talyf o law. Tri [g]waet nyt reit e6 diwat, *tri gwaett* ny oes *kyfreith* arnunt . . . [t. 131=f. 116r] Teithi ceitwait. Teithi keitwat yw tyngu bot yn eidaw y dyn a'e galwo yn . . . da, ac na wahanws ac ef eiryoet o fford o'r byt or y gwahenir da a dyn . . . kadw gany dyn y da. Ac ny yrr ef drwc ar neb, am hynny na lyssir ef mal gwybydyat (. . .). Llyna yr amsser y kymryt anad6wynaw keitwat, os o'e 6ot yn alltut . . . anad6wynir ef. Gwedy darffo y dangos yn y mays (kyn y) greirhaw uch benn y dygyn dywedut y ewyllys: 'Dyoer,' heb yr hawlwr neu y dauawt drostaw, 'alltut w[yt] ti, ac o gwedy di

⁴⁴ Mae coes esgynedig yr 'h' wedi ei rannu fel addurn.

hynny, may ym digawn a'e gwyr dy 6ot 6elly; ac ar *kyfreith* y rodyf, nat geir, geir alltut ar Gymro o 6ewn Kymry, na'y theruyn⁶. Yna y dyly y k[ei]twat (e hun), neu y dauawt drostaw, dywedut 6n or *tri* ardelw *kyfreithyaul*: ay ardelw o 6reint, a(e) gwadu alltudyath yr hynny, ay doddi ar *kyfreith* y dyly ef henwi y bwy y dyweit ef y 6ot ef yn alltut, ac yr hynny heuyt gwadu alltudyath. Os o 6reint yr ymardelw ef, dywedet y 6ot yn wr breynyoc, a digawn a gatwo o geitweit deduawl y 6reint ganthaw. A'r keitweit hynny hagen, ony bydant yn y maes, ny dylir oet wrthunt o *kyfreith* (. . .). Yna y dyly yr hawlwr doddi ar *kyfreith*, y dyly ef henwi y breint a gatwo, kanys llawer amryw 6reint y syd, ay breint tir (mal breyr priod . . .), ae breint heb dir megys breint swyd, ay breint heb (an . . .) dir heb swyd mal gwr kymeredic (neu odefedic) o genedyl heb gynnwys. Yna y dyly ef henwi y breint a gatwo, ac (ony) byd yn y law y breint . . . wo, dodet yr hawlwr ympenn yr arglwyd nac ydiw y breint . . . yn y law, ac na cheidw gwaclaw o *kyfreith*, ac nat breint ef pryt na no yn . . . O ffalla yr arglwyd idaw, pallws y amdiffyn idaw, canyt oes 6reint heb estyn. O ffalla y keitweit heuyt idaw, pallws y amdiffyn, ac ny el[lir] keitwat ohonaw kanys alltut kyfadef yw. Ac 6elly yr anad6wynir [y] keitweit hynny a'r rei kyntaf a henwyt. Os o wadu alltutyath yr ymardelw y keitwat heb dim amgen, yawn yw gwarandaw praw yr haulwr yna, o bydant yn y maes; ony bydant, ny cheffir oet wrthunt. Ac o mynn y keitwat llyssu y praw hwnnw 6al hynn y dyly y lyssu o *kyfreith*. Gwedy darffo y'r gwybydyat kyntaf tyngu gwybot a gwelet yr al[tu]dyaeth arnaw, ual y dyly gwybydyat y dyngu. Yna y dyly yr alltut dywedut: 'Llyssyant *kyfreithyaul* y syd gennyf i arnat, 6al nat geir [d]y g[eir] d[y] arnaf i, o gwedy hynny, may ym digawn a'e gwyr.' O gwata t[y]st yr haulwr hynny, neu y dauaut drostawdd, mwynhaer gwybydyeit . . . keitwat. Os tyst yr haulur, neu y dauaut drostaw, a ryd ar *kyfreith* . . . ef henwi y llyssyant, ef a dyly henwi llyssyant; ac nyt reit gw[adu] llyssyant ny henwer, nac ang*kyfreith* ny henwer, na haul or byt heb henwi. Sef yw y llyssyanne⁶ *kyfreithyaul*: galanas heb ymdi6wyn y genedyl; dirdra heb dosparth amdanei a henwi yr alanas a'r dirdra a ffa le y may, ac os yr arglwyd a saif ar 6ot dosparth am bo 6n ohonunt, nyt llyssyant hi; a gwreictra heuyt, a honno heuyt syd rei y henwi, ac nyt llyssyant gwreictra onys o dwyn y wreic y dreis arnaw, a bot yn aruer ohono yr amsser y bo y dystyolaeth . . . [t. 132=f. 116v] Ac 6elly y dyly kymryt gwybydyeit, pob 6n a'y golyd yny ballo y 6n, a'r hwnn a ballo idaw y wybydyeit a di6ernir o'r ymrysson am y keitweit; [ac] wedy darffo y'r keitwat hwnnw tyngu, kymryt 6n arall ar neilltu . . . aethu hwnnw 6al y llall, ac 6elly o 6n y 6n hyt yr olaf; a hwnn [a] ballo idaw y geitwat a di6ernir, ac yn lle y kaffer da6 wybydyat

[di]lyssyant digawn yw; onyt hynn a deruyd adaw riuedi o wybydyeit [heb] dywedut (. . .) digawn o hynny; ot ede6 ynte6 riuedi ony dyweit (a 6o) diga[wn], o ffalla 6n, plledic 6yd kwbyl o'r dadyl. Ar kyfreith honno yn dwyn [g]wybydyeit a aill parha6 o'r pryt bwygilyd, ac ny aill parhau [h]wy no hynny y neb y dwyn gwybygyeit, ac o ffery y kyfreith yn kyhyt a hy[nny] heb di6arn6 yr 6n, haulwr a di6ernir. Pwy bynnac a lys[su] tyst, neu wybydyat, kyn gwybot peth a dywetto, a thyngu a dywetto . . . llir llysyant arnaw y dyd hwnnw yn y dadyl y dyker ef. Os keiweit bellach a ryd ar kyfreith y dyly yr haulwr henwi y bwy . . . yn gyrr6 y 6ot yn alltut, a gwadu alltudaeth heuyt, yawn yw hynny; ac o byd y dyn hwnnw yn y mays, ac ymwadu ac ef nat alltut idaw ef yw, anolo yw gwybydyeit yr haulwr yna; kany dyly neb dwyn da y arall lle yr ymwrthoto ac ef e hun. Os ynte6 ny byd yn y mays ny dyly oet wrthaw. Ac eissyoes kyn boet yn y maes a dywedut ohonaw y 6ot ef yn alltut idaw ef, ny dygir y wat (y) gan y keitweit, na'y braw y gan yr haulwr, [o]ny byd dodi ardelw yn y ben nat alltut idaw yw, a ffallu [o]honaw ynte6 idaw. Os yr haulwr a 6ynn anad6wynaw keitwat, o'e 6ot 6n o'r tri dyn nyt geir y geir, 6al hynn y dyly, wedy yr henwer ef, ac y dangos kyn gwybot peth a dyw[etto] y dyly yr haulwr dywedut: 'Nyt geir dy eir di arnaf i, nac ar [n]eb beth bynnac a dywettych na drwc na da.' Ac yna y dyly ef . . . 6n or tri hynn: 'ac (o) gwedy a hynn, y may digawn a'y gwyr.' Yna y dyly y keitweit dywedut: 'Kwbyl wat y'th erbyn di, ac yn erbyn dy wybot nat wyf i 6elly.' Yna y dyly yr ynat o6yn y'r haulwr: 'Pwy dy wybydyeit a ffa le y maynt?' Ac ny dylir oet wrthunt ony bydant yn y mays. O byddant wynte6, ef a dylir y henwi a'y dangos. Ac os llwuyr kyne6odic y gyrr ef y 6ot, y gwybydyat a dyly tyngu arnaw gwybot a gwelet nacka6 ohonaw y arglwyd a'y gydymtheithyon o 6ynet gyt a'y arglwyd y'w wassanaeth teir gweith. Ac ynte6 aill lyssu y rei hynny 6al y dywetpwyt a'e gospi am hynny. [t. 133=f. 117r] Ac os torri y broffes a yrr ef ar y keitweit, reit yw dwyn gwybydyeit a dyngo gwybot a gwelet arnaw rodi y broffes ohonaw a'y thorri, ac ynte6 a aill y llyssu wynt 6al y ll[ei]ll . . . Ac os o gam dystyolaeth y gyrr ef, tynged gwybot a gwelet arnaw dwyn cam dystyolaeth, (a thyngu anudon y greir), a chymryt y benyt am hynny; ac ynte6 a aill y llyssu wynt 6al y clywssoch 6ry, eithyr na fferi yr [ymry]sson hwnn am ymlyssu hwy no'r pryt bwy gilyd. O deruyd yna y gyngaws (yr) amdiffynnwr pan anad6wyner y keitwat hwnnw o dwyn ohonaw gam dystyolaeth a thyngu anudon kyhoeddus dywedut 6al hynn: 'Dyoer,' heb [ef], 'Y'r ynat a'r gwyrda yr tystyaf i nat ydiw y gwr hwnn (a dwyedi di 6ot yn wybydyat),' a'y henwi, 'yn gwneuthur t[eithi] gwybydyat kyfreithyaul. Sef yw hynny, tyngu arnaw gwybot a gwelet dwyn cam

dystyolaeth yn y lle a'r lle, a thyngu anudon; a'y gwelet yn kymryt y benyt am hynny ar gyhoed, a chan ny wnaeth ynteu teithi gwybydyat, nat gwybydyat ynteu. Ac am nat gwybydyat ef ar yr anadŵyndra a rodeist yn y erbyn, y 6ot ynteu yn adŵwyn ac yn eir y eir, ac y dylyir kymryt y dystyolaeth yn lle keitwat a'y deithi. A chyt (a) hynny heuyt llyssyant *kyfreithyaul* y syd rwng y keitwat⁴⁵ hwnn,' ay henwi, 'ar hwnn ydwyt ti yn y dwyn yn wybydyat ar anadŵyndra ar y keitwat, hyt na dilyer y gredu, a henwi 6n o'r teir llyssyant *kyfreithyaul* yna, a galw ydwyf am 6wynha6 6yn gwybydyeit o *kyfreith*.' Yna y dyly yr ynat 6ynet allan ac an6on rei y gyuarch y keiwa't a'y dauawt kan kigleu deu amdiffyn ganthaw: 6n o dystyaw y'r ynat a'r gwyrda pallu ohonaw o deithi gwybydyat gwybot a gwelet arnaw dwyn cam tystyolaeth, a'y welet yn kymryt y benyt. Yr eil, o henwi llyssyant *kyfreithyaul* yn erbyn y gwybydyat, a go6yn idawy [y] bwy y may ardelw, a ffa 6n a 6ynn 6wynha6 honunt. [t. 135=f. 117v] Llyma y fyrd y daw dyn yn *kyfreithyaul* y dda, ac y kyngain iddaw gadw ganthaw yn *kyfreithyaul*, a bot yn wir berchennoc arnaw. Kyntaf yw, os anifeil 6yd, kadw geni a meithrin [ani]feil. Sef mal y keidw, bot yn eiddaw y 6am, a ffroui [g]wybot y eni a gwelet y 6eithrin ar y helw, heb 6ynet y wrthaw o'e 6edyant teirnos, drwy digawn o wyr adŵwyn. Eil yw, duwedut dyuot y da hwnn iddaw gan arall y fford *kyfreithyaul*, or y gallo y broui, a bot idaw arwaessaf os hwnnw a'e kymer o'e law, hynny a'e differ ef rac ankyfreith. Trydyd fford, kadw kyn coll mal y dyweit *kyfreith*. Petwaret fford, dywedut y brynn6 gan arall, ne6 y gyfnewydyaw ac arall, a bot meiche6 seuydloc ar hynny; digawn yw hynny, os gan y perchennoc y byd y meiche6, ony wedir nat meiche6 wynt: kanyt kyfnewit heb 6ach. Sef paham y mae da 6ot y meiche6, ne6 6ruduw, ne6 amotwyr gan [y] perchennoc, rac keissyaw y atwyn dracheuyn am na roet mach ar y dilyssrwyd y da. Ouer hagen yw y amperchennoc roi mach ar dilysrwyd da mal na all[o] y perchennoc y holi lle gwelo, kanys y perchennoc a'e dwc dracheuyn y gyfnewit honno. Pymet yw y roi o arall a allo . . . y da y da hwnn y'r neb y may yn y warchadw a'e 6edyant yr ystalym o amsser yn digyffro, a meiche6 adŵwyn seuydloc arnaw; hynny a seif y'r gwarcheitwat rac y dyn a'e roes, a rac pawb, o byd dilys y rodd, ony byd lledrat y da. Chwechet yw y dyuot y'r dyn y da o gymynn gan arall a allo kymynn6 y da a'e broui. Seithuet yw dywedut dyuot y da hwnn o rann6 ohonaw a'e alltut pan edewis y alltudyaeth a ffroui hyny. Wythuet yw, os kic 6yd, dywedut mae chwarthawr tir a gauas ar y dir yn *kyfreithyaul*. Nawuet, dywedut may 6n o'r tri

⁴⁵ 'Amdiffymwr' yn wreiddiol ond rhoddwyd croes trwy'r gair.

budlan treftadauc yw a'e dyuot yn *kyfreithyaul* idaw. Decuet, dywedut o'r dyn may y da ganthaw, may o wy[styl], ne6 atauel, a gymyrth ar oet digwyd y mae y da, a'e gynnuc yn *kyfreithyaul* y'w berchennoc, a'e wrthot o[hona]w, a ffro6i hynn; ne6 o wystyl am lwygwr yt; ne6 o auel ny dylir y gollwng am ledrat ne6 alanas . . . beth gwystyl ac atauel, mae amrauel dyall ar bob 6n. Gwystylo 6yd o dyn ryw a roder yn gwystyl, ae am dir, ae am 6od brenin [t. 135=f. 118r] . . . a gweles y 6eithrin ay gwyr y eni . . . Llyma mal y llyssir gwybydyat: y neb a honno gwybydyat yn y dadle6 y mywnheir wynt, *perchennoc* yr hawl a dyly tyng6 o'r blayn bot yn wir messur y haul; a lle *perthyno* adaw praw, dywedut bot idaw digawn a'y gwyr os amheuir . . . byd yn y lle yr tyst, y dangos, ac yna creirhaer ef, ac na ly[sser] ef yny darffo yr tyst dyng6 yr hynn a dotter arnaw, a dwyn y dystyolaeth y'r dygyn. Yna kymeret y neb a'e llyssu y kreir yn y law a dywedet yn grym y lw wedy tyng6 lyssyant *kyfreithyaul* ar y gwybydyat, ne6 ar y tyst: 'Ac (n)y elli di 6ot yn wybydyat arnaf;' a henwet echos *kyfreithyaul*, sef yw y rei hynny, llyssyanne[6] y llyssir tyst, ne6 wybydyat. Os ef a lyssa gwybydyat kyn tyngu, ouer[y]w y llyssynat, ac ef a gyll y dadyl y bo llyssynat amdanaw: kanys tri ouer ymadrawd a dywedir mewn gorsed: llyss kyn amsser i. llyss kyn tyng6; a gwat kyn deturyt, sef yw hynny, gwadu (o'r mach) peth kyn deturyt o'r mach, o byd kyfadef; a chynghheussaeth wedy brawt, kany ellir yna eithyr ymwystlaw am y 6arn. Pwy bynnac a adawo a 6o digawn o *kyfreith* o wybydyeit neu dystyon, a llyssu rei, a seuyll ereill; o seif de6, digawn yw hynny o bydant seuydloc, kyt boet gore6 po mwyaf a sauo; ac 6elly y dylir am rei[th], dwyn [m]wy nac a 6arno *kyfreith* rac llyssu rei. Ot edyf dyn dystyon ne6 wybydyeit ne6 geitweit a'e henwi 6al hynn: Ieuan a Dauydd; a ffan del y'w dwyn doddi Dauyd ymlaen Ieuan, ouer yw y dystyolaeth; kany wnaeth (a henwis gyntaf) ac edewis, kany dlyat ar bawb a adawo ar yawn. Os ynte6 a eddyf tystyon heb y henwi (hyt yn oet de6, kyt boet gore6 po mwyaf o rei da) pa rai bynnac o rei ad6wyn a dyko o'r blaen, nyt godor arnaw. Ot edyf heuyt mwy o wybydyeit noc a dyko palledic 6yd o'e hawl. Ot edyf dyn o wybydyeit ne6 dystyon ne6 geitweit mwy o riuedi no'r llall a 6o yn y erbyn, ne6 rei 6ch y breint, ne6 ad6wynach, nyt digawn idaw dyuot a chystal a'r llall, kan edewis mwy no gwell. Nyt godor adaw 6wy [t. 136=f. 118v] (. . . hyded 6yd ar ymrysson) no chyfreith. Ot edyf dyn dystyon ne6 wybydyeit, ac na boe[n]t yn y maes, o bydant yn 6n gymwt oet iii die6 a gaffant y'w dwyn; os yn y kymwt arall, oet ix die6 a gaffant. Os yn lle y bo llanw a threi ryngthunt, oet pythefnos o drannoeth, kany dlyir ri6aw hanner dyd yn lle cwbyl, am na bo y dyd hwnw na duw Sul na duw Llun, kany dlyir eiste yng*kyfreith* y

dydye6 hynny (a llyna yr oet hwyaf o *gyfreith*). Keitweit ar dir a 6yd aminyoge6 tir a daear. Sef yw rei hynny, gwyr a 6o y tir yn kyfwrdd a'r dref y bo y tir yndaw, ne6 a'r tir. Keitwat a dyly bot yn 6reinyawc, ac yn ad6wyn, a chany bo nac ad6wyn na breinyawl y dyn (. . .), ef a dyly y keitwat (6ot) yn ad6wyn ac yn 6reinyawl. Ot edyf dwy bleit geitweit (ne6 wybydyeit ne6 dystyon), y lluosokaf a breinyolaf (a gore6) y geitweit a saif. Ot edyf dwybleit geitweit, yr hwnn a 6o yn gwarchadw y hawl a 6wynheir yn gyntaf, kanys tegach yw y gwarcheitwat gadw y hawl, noc y waclaw; echaws yw, ny yrr keitwat drwc ar y neb namyn kadw gan bawb yr eidaw. Ot ymraua(y)lya keitweit ar y parable6 nyt grym yw tystiolaeth. Ot edyf dyn dystyon, ne6 wybydyeit, ne6 geitweit, erbynn e6 henwe6, nyt . . . esgussot drostunt yn dyd colli caffel, na heint, na dim a allo bot (na thros neb yn y dyd hwnnw). Ot edyf dyn gymeint ac arall o wybydyeit, nyt reit idaw eithyr hynny os mynn. Nyt tystiolaeth, tystiolaeth 6n dyn y geissyaw messur hawl o *kyfreith* (eithyr 6n o'r naw nyn). Llw tyst a'e deithi yw ardyst6 idaw hynn a roder yn y benn, ac nyt (yr) kas y mae dwyn tystiol[aeth] **[t. 137=f. 119r]** Anudol kyfadef a dalo wedy hawlwr ny differ neb a'e lw o *kyfreith*; kanys llyssyant yw arnaw o gyrrawd drwc arnaw yn gyh[oed] o'r blaen. Hynn o dnyon ny dylyir credu e6 tystiolaeth ac ny [cha]nt bot yn dystyon: mut kany ellir tystiolaeth eithyr ar [eir] a gweithret; kaeth; bydar; yn6yt canhwynawl a aner 6ell[y]; a ruthrawc ar bob lloer o th[ric] yn hir 6elly; ie6 no ffedwar blwyd ar dec; haelbyrrllouyawc, kanys chwant da a 6yd arnaw; dyn a dyngo anudon kyhoedawc ac bro6i arnaw; a dyn a dorro y briodas a'e gospi am hynny; a bradwr arglwyd; a dyn a lado y dat, ne6 y 6am, kanys ysgym6n yw hwnnw; dyn a lycro yawn 6wnei, ne6 a wnel kam 6wnei; dyn a dyko da eglwyssic yn lladrat, kanys symonia yw; ne6 lleidyr kyhoedawc ar dnyon nyt geir y geir ac alltut ar Gymro; dyn a 6arno kam6rawt yn erbyn y gytwybot; dyn a gyttyo a gwr ne6 ac anifeil, kanys pechot yn erbynn nat[ur yw]; dyn (a) dyko kam dystiolaeth gan y wybot y 6ot yn gam. Teithi gwybydyt yw tyng6 gwybot a gwelet kymeint a roder yn y benn (a grym a haul). Llyssyanne6 ar wybydyeit: gwreictra, [a] dirdra, a galanastra heb ymdifwyn, a'e 6ot yn dall, ne6 yn 6ydar, ne6 yn llei no xiiii ar dec. Amsser y dlyir llyssu gwybydyt a thyst:⁴⁶ gwedy darffo idaw dyng6, a dywedut y ewyllys, yna gwrthdynget ynte6 arnaw, a rodet llyssyanneu yn y erbynn; a ffrouet wynt drwy wybydyeit (lle perthyno hyny); a di6wynet y llall wynt, os dichawn; onys dichawn, sauent idaw. Reithywr not a dyly

⁴⁶ + 'a cheitwat' gyda croes drwy'r geiriau.

tyng6 bot yn wir ac yn lan llw y neb y tyngo drostaw (nyt oes lys . . . [re]ithywr ny bo oe[t]), ac o ffalla 6n, palledic 6yd cwbyl o'r reith (o reith not a henwer). Reithywr kyffredin a dyly tyng6 llw⁴⁷ kyffredin, yn ol y deuparth y kerdir. Llw llofrud yw gwadu (angkyfreith) kyt a gyrrer arnaw. Pob dy[n] [a] dyly talu y reith lle bo y 6ara offerenn a dwuyr swyn eithyr 6n . . . ugeint ae . . . benn yn . . . wel y b . . . [t. 138=f. 119v] Bonhedic diatlam a dal y reith yn y plwyf y godiwedder arnaw angkyfreith. Am yr affeithyoed, a chosp6 galanas, a lladrat, a llosc. N[a]w affeith galanas y syd: am y teir kyntaf, ot adefir (ne6 ballu rei[th]), teir punt y'r arglwyd. (Sef paham hynny? Am 6ot yn echos yr affeithye6 y lad dyn), ac am y lleill 6elly, ot adefir wynt. Os gwedir (yr 6n o'r) teir kyntaf, llw canwr a'e gwata (ac 6elly am bob 6n o'r affeithye6 o 6reint yr alanas), gwaet, a gweli, a choet, a maes, ac yr hy[n]y naw ugeint a daw y'r arglwyd. Am y teir perued, llw [deu] kann wr a'e gwata, a (de6) ix ugeint y'r arglwyd. Am y teir olhaf, llw [tri cha]nn wr a'e gwata, a thri naw ugein y'r arglwyd. Paham y telir y da a'r gwat? Ny thelir yn 6n lle eithyr am yr (affeithyoed) galanas, rac trymet yr alanas a'r hort am lad dyn (ac . . . welet llat heb y diffryt). Paham y telir y gwat gyt a'r da heuyt? Y wadu gwaet a gweli a choet a maes ac 6nolyaeth . . . llye6 a delir y'r genedyl, a'e da y'r arglwyd oll (am adu gwat . . . hor . . .). Pwy a dyly gyrr6 affeith? Dyn a allo (gwyno rac) y llofrud a'e 6ot yn gyn nessat ac y dlyei gymryt iawn dros y gar a'e wneuthur. Pa delw y gyrr ef affeith? [6]al y gyrrro alanas y greir deirgweith drwy holi yn kyfreithyaul . . . A dyly neb holi affeith ymlaen y⁴⁸ llawrudyaeth? Na dyly. Paham? Pennaf yw y llawrudyaeth a'r alanas, ac ny dlyir holi yr aelode6 y(ny) gaffer y penn ar (yn gyuaddef). A oes alanas heb affeith idi? . . . Paham y byd mwy reith y wad[6 y t]eir affeith diwedaf no'r r[ei] perued a rei perued no rei kyntaf? Llyna paham: ac 6o nessaf yr affeith y'r alanas trymaf (yw), kanys mwy yw gwelet llad dyn ac [t. 139=f. 120r] nas differ, no roi kyngor y'w lad, kanys ef allei nas lladei dyn yr y gyngor, kanys pawb a dyly bot pwyll ganthaw, ac atnabot kynor da dros 6n drwc. Ae reit idaw ef yrr6 affeith (y greir)? Reit. A dichawn arglwyd holi affeith ehun? Na dichawn . . . y da ehun a'e arglwydydaeth neu lle cwyrer wrthaw . . . yn6yt a orchmyner idaw yn 6ab o lledir, ny eill neb holi na'e alanas, nac affeith, onyt arglwyd, kanys arglwyd bie6 a wrthot[er]: a chyhyryn kannastyr am y hyd eh6n, kanys ef a 6yd (ne6 a . . .) kwynwr amdanaw, (Pa ryw wyr a wata kyhyryn? Gwyr dinot ac nyt oes lys arnun[t]) ac ef a eill holi affeith hyt y gan6et law o chwyn . . . (Paham y

⁴⁷ Mae ôl dileu rhwng 'llw' a 'kyffredin'.

⁴⁸ Addurnwyd y llythyren hon.

gyrr ynte6 affeith? Yn y ewyllys y may a dyly arglwyd ad6 . . .) Ny dyly arglwyd affeith y neb eithyr a han6o o'e arglwydiaeth . . . (Peth o llad dyn arall mewn kyfoeth arall a'e odiwes? Lle torro y karr ky6aner.) Peth y dyly (ef) cosp am waetlyd6 tir eithyr am beth a wneler yn y gyfoeth e hun? (Na dyly). Y wadu glanas, llw dengwyr a deugeint o wy[r] [a] thri dio6redoc . . . Naw affeith lledrat y syd. Am bob 6n o rei hynny, teir punt a daw y'r arglwyd, os adefir, ne6 xii, buw os gwedir . . . gwadu syd reit (. . . wyr mal y ke . . .) ac y wadu lledrat. Sef mal y gwedir lladrat: y wadu dwyn ki, ne6 edyn, llw 6n dyn; ac 6elly lle ny bo reith; ac 6elly am ellwng lleidyr, llw 6n dyn os gwedir. Os adefir, seith p[unt]. O edyn hyt anifeil bychan, mal hwch, ne6 auyr, ne6 dauat (ne6 lo) ne6 6eich keuyn, yw wadu e6 dwyn yn lledrat, llw v. dyn nessaf e6 gw[erth]. Sef yw hynny kyn, nisset ac y dlyoent kymryt galanas a'e . . . gyt ac ef, de6 o blegyt y dat,⁴⁹ a de6 o bleyt y 6am, ac e hun yn bymet; a llyna reith de6 hanner a'r hanner yn wyr not a'r llall yn dinot. [t. 140=f. 120v] . . . holi . . . o 6layn llawrudyath? Na ellir, kanys mwy yw y wert[h] . . . affeith . . . defir dwyn ki ne6 edyn (. . .), a ix 6geint y'r arglwyd, nyt oes ledrat amdanaw. O holir llei no gwerth keynyoc yn lledrat, os adefir, teir punt y'r arglwyd [y] daw; os gwedir, reith herwyd y bo lladrat; (o ffalla reith, iii punt). Y wadu dwyn march (pwnn march, ne6 eidyon, neu werth) trugeint aryant yn lledrat, ne6 .v^s aryant, ne6 bob da o drugeint hyt yn x^s, llw 6ii dyn nessa(f) a'r hanner yn wyr not a'r hanner yn wyr dinot. Y wadu gwerth x^s ac o x^s hyt ym punt, llw xii wyr nessaf. Y wadu o bunt allann, ne6 bwnn march [a] dalo well no (punt) allan, llw petwar gwr ar ugeint. Y wadu dwyn amws yn lledrat, llw petwar gwr ar ugeint. Nyt a reith y gyrr pellach petwar gwyr ar ugeint ony byd lliw am y lladrat. O byd lliw hagen llw petwar gwyr . . . o reithwyr a llw y dyn y gyrrer arnaw . . . wythwyr gyt ac ef yny 6o xxxiii wyr, rac kadarnet y lliw. Sef mal y byd lliw . . . am ladrat haer6 gwelet dyn yn my[net] drwy dref liw dyd a'r lledrat ganthaw, (a thyng6) a ffo6i hynny. Ny dich[a]w[n] gwreic(wryoc) ymliw am ladrat, hi a eill hagen yrr6 lledrat, ac [yn] ol hynny reith a 6yd herwyd y bo lledrat, o byd gwedw hi. Paham may mwy reith y wadu affeith lladrat (na) lladrat? Am gyngh . . . lledrat ym pob 6n . . . affeith ledrat ac y wadu affeith galanas am 6ot . . . no lledrat 6elly trymach . . .adu affeith galanas nag affeith lledrat . . . nyt oes y wadu 6n affe[ith] (eithyr 6al y kaffer gwyr yn 6reynyoc). Oes ledrat heb affeith? Oes: dwyn ki ne6 edyn kyn dyker yn lledrat . . . oes affeith na chosp lledrat amdanaw. A ellir holi affeith lled[r]at kyn y

⁴⁹ Mae ôl dileu yma.

lledrat? Na ellir, nac 6n (affeith kyn gwnuethur llofrud). Pwy a dyly gyrr6 lledrat (ne6 affeith)? perchen[oc] y da. Pwy a gaiff yr affeith gwedy y gyrrro ef? Arglwyd. Paham y gyrr ynte6? Yn y ewylllys y may hynny. (A dichawn arglwyd . . . affeithye6? Na dichawn). Peth o gyrr dyn ny bo perchennoc da lledrat ne6 affeith ar dyn y greir deirgweith? Nyt kyfreithyaul . . . yn llw yr amdiffynnwr e hun y wadu, kanyt gyrr kyfreithyaul namyn gyrr perchennoc da. Ynte6 yr amdiffynnwr a eill y 6wrw yn y gwyn os mynn, kanyt kwyn kyfreithyaul eithyr kwyn perchennoc (y) da. [t. 141=f. 121r] . . . y wadu lladrat llosc, llw xii w[yr] . . . N[aw] affeith tan: sef yw hynny, gwan tan yn y peth a losger. N[yt] oes affeith eithyr y ledrat llosc, sef mal y gwedir wynt: o byd gyrr kyfreithyaul gan berchennoc y da, llw [xii] wyr (. . .) a'r neill hanner yn wyr not, a'r lleill yn dinot, kanys mwy yw breint y lledrat no'r llosc. Os kyuadef 6yd y llosc (g . . .). Gwerth y ty herwyd y gauaylye6 a dylir: 6geint ar bob gael a gynhalo y nennpr[en], a deugeit ar y nenprenn e hun, a'r eidioet oll y'r neb a gollo y da yn y ty, a hynny a rennir yn naw rann ar yr affeithye6, a breint llofrud ar y nep a wano y fflagyl yn y ty pan llosgo, os lledrat 6yd y llosc. Os treis ny byd affeith idaw canyt oes affeith y dreis. Rei hagenn a dyweit, os treis y byd affeith, a dirw[y] dreis: sef treis, llosc ty gan orwlat, ac am hynny y gellir dwyn y tri ryw affeithye6 ar y teir dirwy. Sef yw cosp yr affeithye6 hynny os adefir wynt, ne6 onys gwedy yn kyfreithyaul, teir punt . . . gan 6n affeith. Pam y gyr perchennoc y ty yr affeithyoed hynny? Yn y ewylllys y mae. Nyt oes affeith eithyr y ladrat llosc. Nyt 6n w[e]rth po[b] ty . . . O llosgir ty am benn herwr nyt oes lladr(at). Am Groes. Mal hyn y mae am groes: difwyn, ne6 diwat, ne6 lw gweilyd, y chymryt yn kyfreithyaul a'e rodi yngwyd tystyon, a dyuot a chreir ganthaw a(^e) rodi y bo heb y neill, a gw dau na dyly y da, ae talu y da; ac ny byd kyfreithyawl hynny heb greir yn y law. Pawb a 6o dlyet idaw mewn peth a eill roi croes yn y peth yny dosparther. ⁵⁰al hynnn y may am groes: a chymryt gan arglwyd, ne6 a 6o drostaw, yngwyd tystyon dan y dyst6 idun; a'e rodi yngwyd gwybydyeit; a reith 6urydic am y thorri, sef yw hyny, llw tri dyn nessaf e6 gwerth y'r dyn, 6n o blegyt y dat ac 6n o barth y 6am, ac ynte6 e hun yn drydyd. Llyma 6al y dlyir am groes: gwedy kymerer yn kyfreithyaul y rodi y gwyd gwybydyeit, ac ny ellir yna y gwadu, os pro6ir hi (onyt llussu y tystyon neu w . . . taryan rac y groesa hyny yw ardelw kyfreithyaul). Onys pro6ir drwy wybydyeit tynged (deirgweith) ynte6 y rodi hi rac y dyn, a gwrthdynged y dyn deir gweith yn y erbyn,

⁵⁰ Addurnwyd y llythyren.

ac yna y dyly reith 6ot ar y amdiffynn[w]r (sef mal y tyng, na roddes 6n groes racdaw, ac na thorres 6n groes). Ny dyly neb gymryt croes heb y rodi rac arall, kanyt a croes y lawr os (dylynnir). Ny dyly neb rodi croes y gymell da yn y dye6 dydon na gwneuthur yr di, os rodir hi hagen kyrcher *kyfreith* ne6 gwyner recdi). Nyt cores a gymero gwreic wryawc ac ny eill y rodi rac neb (pob peth a wnel gwreic wryoc talet y gwr drosti). Nyt croes eithyr a estynner a llaw. Ny dyly croes mewn messyryt, kanyt messobyr a dyly 6ot yno, nac mewn yt. [t. 142=f. 121v] Ny ellir am 6n groes namyn 6n dial, yr y thorri y arglwyd. Yng *kyfreith* Hywel Da ydoed y 6ach gymell y 6echni o nerth (a ffro6i negyf); ac na allei neb 6ot yn 6ach, eithyr a gymellei, ay 6od, ae o an6od; ac anawd oed hynny, rac na alle(r) rei hynny. Sef gwnaethpwynt gwedy y 6ach, ac y bawb y gymell (a) croes a chosp amdaney os torrir, sef yw hynny, naw ugeint. Teir giwa(len) cymell: kroes, a dy6yn, a charchar: a rei hynn a elwir: tri chledyf arglwyddiaeth (neu teir gwial . . .); kanyt rac o6yn y dy6yn y gw(n)a dyn yr y groes, ony daw y'r dy6yn y tremygir; pan reto tremyge6 arnaw y deholir y dyn; pan y kaffer wedy y dehol yn y wlat dros *kyfreith* y charcherir ef mal an6fyd; a ffa na bei hynny nyt oed (. . .) bot yn arglwyd no bot yn wr idaw. 6n groes ny ellir y difwyn, nyt oes eithyr ewylllys arglwyd amdaney: croes a roder y bo neb ar deulu (brenin), eithyr neb a wyppo y brenin y bot, neb a gaffer dros y groes honno, nyt oes am honno onyt ewylllys y brenin am . . . thyaw. Ny fery kroes onyt o'r pryt . . . : ny fery kroes onyt blwydyn eisluf. Nyt croes croes absenn: am hyny y deuodit gynt am groes lle gwarcheit neu mewn po . . ., na rodi kroes prenn yn y tir yn y seuyll, neu uch penn y drws y dangos rodi kroes. *Kyfreith* eissioes a 6yn pro6i kroes drwy wybydeit o dywedir y bot yn absenn; nyt amgen no gwybot a gwelet o'r llall. Teir taryan syd rac croes: gwneuthur yr di, neu cwynaw racdi, neu kyrchu *kyfreith*. Sef paham yw hynny, rac pob haul y dylir ae gwat, ae adef, ae ardelw *kyfreithyaul*. Addef yw gwneuthur yr y groes. Sef paham y kyrchir *kyfreith*? Y wadu 6al y barno *kyfreith*, o dylir y wadu. Paham y kwynir racdi? Hwnnw yw yr ardelw *kyfreithyaul* rac groes ac amdiffyn. Rei a dyweit rac croes di6wyn neu diwat nat, taryan cyrchu *kyfreith*, *kyfreith* hagen a 6a[rn] (. . .). Ny dyly gymryt croes na'y rodi eithyr a dlyo bot wrth [cyfreith]. Ny dyly neb roi croes (rac) arall eithyr rac neb a dlyo bot yngkamlwrw⁵¹ amdaney os bwrir, mal mab llei no xiiii blwyd, ne6 yn6yt, (ne6) alltut, ne6 ryw dynyon a 6o medyant ereill arnunt. Ny dyly (o *kyfreith*) neb rodi croes rac arall, eithyr lle bo y wastautot, ne6 y dlyet, ne6 y da

⁵¹ Mae ôl dileu yma.

Ile bo hynny; ynte6 a dyly 6ot wr[thi], kanys dyuyn 6yd lle bo hynny; o byd dyuyn, ynte6 a dyly atep; o dyly ef atep, ef a dyly bot wrth y groes. O roir ryw groes honn lle ny dylyo atep, kwyner r[ecdi]. [t. 143=f. 122r] Ny fery kroes eithyr tra parhao yr arglwyd pie6 hi. Ef a dyly pawb wneuthur yr kroes, or a 6o heb 6edyant arall arnaw, eithyr arglwyd (6n groes nyt reit y chymryt, kroes a rodo prioda[wr] yn y dlyet rac y mwynha6). Tri arffedoc kroes: arglwyd, a chyngellawr, a ringyll. A chroes y kymellir (neu chymell kroes da . . . neb eithyr y argl . . .) bruduw, a mechniaeth, a cheynoc baladyr, a chyfarch kyffyll, a llw gweilyd, a fob peth ny bo fford y'w holi o gyrchu kyfreith, mal am borua catwer a chroes hi kanyt oes kyfreith arney. Ny dichawn neb 6ot yn ardelw y dorri croes. Teir ouer groes y syd: kroes a[r] risc prenn, ne6 ar y 6on, ne6 ar y 6laen, rac y weithyaw yn y seuyll ne6 yn y orwed; a chroes ar benn lwybyr rac y gerdet, nyt reit bot wrthi kyt arder y tir os llwybyr kyne6odic 6yd; ne6 groes ny hebrynger a llw, sef yw hynny, ony yrrir kroes yn kyfreithyaul nyt kroes, sef yw hynny, tyng6 (teir gweith) a dyly dyn rodi croes, ac yn ol y gyrr y byd reith (y wadu . . . roet). Ny dyly croes mewn gwellt kan lledir ef. Ny dyly croes rac anifeil 6ot. Ny dlyir rodi croes di6wyn ne6 diwat heb greir yn y neill law. Llyma mal y may am lw gweilyd: kymryt o dyn groes a dyuot a'e rodi yngwyd tystyon (rac gwadu na roet 6n groes; o gwedir, pro6er hi drwy wybydyeit) rac arall, y bo heb y neill ae gwadu na duc y da, ay y dreis, ay yn lledrat, ay mal y mynno y ('r llall. Med rei . . . k . . .) holi, ne6 wneuthur yawn idaw am y da; sef yw hynny, di6wyn ne6 diwat; (ne6 o byd negyf, pro6i negy6yaeth a chwynaw). Reit yw yna y'r dyn 6n o'r de6; o gwna ef yr y groes kymeret ef y da; onys gwna, kwynet yr hawlwr racdaw yn llym. O gwatta gwadet 6al hynn: na duc ef y da o fford o'r byt ar y gyrrer arnaw. Sef yw llw gweilyd: llw 6n dyn heb lw neb y yrr6 nac y wadu eithyr 6n llw. A berthynn gyrr kyfreithyaul y gymell llw gweilyd? Na ferthynn. Pe gyrr kyfreithyaul 6ei yna, llyna de6 lw, ac ny bydei lw gweilyd. O gwata dyn rodi llw gweilyd racdaw, profet y llall drwy wybydyeit y rodi, a difwynet ynte6 y gwybydyeit os geill. Ny dlyir annot llw gweilyd am ledrat eithyr yn tri lle: ar bont 6n prenn, ac ar drws mynwent, ac ar drws eglwys. Am da arall ef a ellir y oedi (ac nyt godor pallu honaw yny barner arnaw a chyrchu kyfreith).⁵² Hynn o dnyon ny fferthynn idun rodi llw gweilyd: esgob, ac arglwyd, a gwreic (6eichyawc),⁵³ a mut, a bydar, ac anghyfyeth. [t. 144=f. 122v] Am wys kyfreith. (Kyfreithyawl yw gwys a wneler ar dyn y bore yr dadle6 y dy[d] hwnw, o dichawn

⁵² Ychwanegwyd y cymal hwn ar amser gwahanol i weddill y prif destun, mae lliw yr inc yn wahanol.

⁵³ Ychwanegwyd hyn mewn inc goleuach.

dyuot, eithyr ef geiff . . . wrth borth . . .) Llyma mal y may am wys: nyt gwys gyfreith eithyr hwnn ringyll. Gwys ringyll o'e seuyll. Ny dyly ef eiste yn yr orsed nac yn y llys tra 6o yr arglwyd ar y wyt. O gwyssya ef dyn (am dir a daear) yn *kyfreithyaul*, reit yw idaw dyuot a thystyon gyt ac ef, a tharaw a gwialen y post uch y llawr lle bo dyn, a thystu idun y gwys; ot eir yn y erbynn am y gwys a ffro6i ohonaw drwy ytystyon deduawl, ny ellir y diwat (ony lyssir . . . tyon). Onys pro6ir hagen drwy dystyon (eithyr y yrr6 ar lw e hunn) ef a ellir y wadu, sef 6al y gwedir, ar y drydyd o wyr 6n 6reint ac ef yn lle bo y 6ara efferenn. O mynn ynte6 6ynet yn erbynn y tystyon pan dywetoent y hewylllys, aet a dywedet na allant wynt 6ot yn dystyon, a rodet yr anatheb (ar llyssyaneu) 6ry yn y herbynn, a ffro6et ac aet (ynte6) yn erbynn y wybydyeit ef. Nyt oes dy6yn o *kyfreith* eithyr wrth gorff dyn (e hun) a'e henw. O deuot hagen (y may), kanys deuawt (yna) a erlyt *kyfreith*; nyt amgen y dy6yn6 yn y eglwys blwyf, ne6 ar y dir, ne6 wrth y da yn y gartref. Pwy bynnac a dy6ynner (yn *kyfreithyaul*) ony daw y'r orsed y dyd kyntaf, ef a dyly y dremyg6, ony byd esgussot *kyfreithyaul* drostaw y dyd hwnnw. ony daw y'r eil heb esgussot *kyfreithyaul* drostaw ef a'e tremyger; ony daw y'r trydyd ef a'e tremygir, ony byd esgussot drostaw. Yna y dyly yr ynat rodi brawt bwyt(wahard) arnaw, a'r neb a'e gwelo y dwyn wrth *kyfreith*, a chosp ar a neb a'e portho, nac a'e lletyo; a chwbyl o'r a gaffer o'e da y'r arglwyd. Pan del ynte6 y 6od yr arglwyd, ac yr wlat, o dichawn ef bro6i esgussot *kyfreithyaul* drostaw, ef a dyly y da (ar tremyge6 yn o6er oll). O dy6ynir dyn y'r dadle6, a bot esgussot drostaw, 6al na allei (dyuot) o'e 6ot yn glaf ne6 beth tebic, ny dlyir y dremyg6. Ony daw y'r eil dadle6, a bot esgussot drostaw, ny dlyir y dremyg6. Ony daw y'r trydyd a bot esgussot drostaw, ny dlyir y dremyg6 (med rei). Yna y dyly yr arglwyd an6on y swydogyon (O deuawt . . . y gad6 esgussodwr rac gwneuthur proses) [t. 145=f. 123r] (Ny . . . hawl pleit ne6 arglwyd ne6 y angen arglwyd) (Ny eill neb wyssyaw o diethyr y kymwt y bo y swyd yndaw)⁵⁴ a'r dyn bieuffo yr hawl y tremygwyt amdaney 6ch benn y dyn (os klaf 6yd), ac yna y dyly dyn wneuthur dyn y atep drostaw, ac y golli caffel yn y benn (onyt erbyn arglwyd neb 6ch benn, ef a dlyir ymaros . . .). Ac yna y dyly hwnnw dyuot y'r dadle6 os gwyssir yn *kyfreithyaul*. Ac (peth) ony eill dyuot, (ac) an6on esgussodwr (y dyng6) na eill dyuot, (ony byd dyd koll . . .). Y nyd colli caffel ny dlyir kymryt 6n esgussot o'r byt. Peth yw dyd colli ca[ffel]? Lle del hawlwr ac amdiffynnwr yn gynyrchol, y ymdywedut, [a] gossot oet o

⁵⁴ Y mae'r cymalau hyn () mewn inc gwahanol ac yn tarfu ar rediad y testun. Fe'u hail-leolwyd gan John Jones yn Llan 121 fel nad ydynt yn torri ar rediad y testun.

kyfreith idunt y dwyn e6 defnydye6 y'r maes; ac yn oed y dyd nas dygo y neb a'e eddewis, pallws y hawl, kan pallws y ardelw i wybydyeit am na wnaeth a edewis o kyfreith. Llyma mal y dyly esgussodwr: dyng6 bot y dyn gyn glauet o heint Duw, ne6 o 6riw, ne6 o 6rath, ac na allei dyuot yno y dyd hwnw y gyrch[u] da dros drwc o'e nerth (e hun); ne6 dyng6 y 6ot yn y argwlyd pressenawl ae lluyd, ae dadle6, drwy wys arnaw o'r blaen; ne6 y 6ot yn karchar 6al na chaffei dyuot; ne6 na chigle6 y gwys ne6 o'r ffyrd ereill yr 6n ryw. Os ange6 yr esgussoda ef, o byd kyhoed y ange6, ef a dylir peidyaw a'r hawl mwy, os yn y ddadle6 kyntaf y byd esussot; os yn y yr eil, ne6 . . . , kyn barner kamlwrw arnaw nys (. . .). Nyt gwys kyfreithyaul (o byd gwir yr essgusot) eithyr a wn . . . y kwyner wrthaw, ony chwynir wrth arglwyd e hun, hwnnw a eill p . . . Llyma esgussodyon kyfreithyol y omed gwys y gynhebrwng hawl, kanys wynt a oedant pob peth yn diodor kystal dros yr hawlwr a'r amdiffynnwr; sef yw hynny, dros hawlwr ne6 amdiffynnu.⁵⁵ ange6; ne6 6riw; ne6 frath; ne6 gle6yt gorwedyauc; ne6 angen arglwyd i. lluyd; ne6 wys lle arall, ne6 beth [te]bic; ne6 lanw a threi ryngthun a'r lle gwysser (. . .); ne6 dryc tr6 . . . mor yn y lludyas; ne6 na chigle6 y wyssyaw; ne6 garchar kynogyn; ne6 lesteir o gamw . . . ar 6or yn y lesteir y'w eddyl; ne6 na bo hydrum iddaw yr orssed rac y'w gennat, sef yw honno esguss . . . Ny dlyir tremyg6 amdiffynnwr hyt hanner dyd, nac hawlwr; ony daw eissyoes hawlwr erbyn hanner dyd, barner yr amdiffynnwr [yn] ryd yny gwyno o newyd; ac ynte6 bit yn y gosp a 6arno kyfreith arnaw, ony byd esgussot trostaw. Os gelwir deirgweith ef ar ostec heb dyuot erbyn y trydyd galw, erlyt y hawl. O daw amdiffynnwr . . . wys ac nat attepo barn anufyd a ret arnaw, o geilw yr hawlwr am 6rawt, kanys addef a de6, a'r hawl yn gyfaddef; kymellet yr arglwyd yna yr hawlwr 6essur y hawl, ac na adet ef . . . wys o'r orssed. O daw amdiffynnwr wrth wys y orsed ac nat ymdangoso pan alwer, camlwrw a dal. Pawb a dyly (h . . .) dyuot . . . wys o'r kymwt y'r llall, ac ny dyly . . . weithret drwy arueich. Llyna 6al y dyly . . . lwr ne6 yr amdiffynnwr: del esgussot na del drostaw . . . esgussot kyfreith drostaw pan del an . . . [t. 146=f. 123v] . . . Y naw tauodyoc. Naw nyn a gredir e6 tystiolaeth ar wahan, rei wrth lw ereill heb lw y greir, ereill wrth llw arall (a 6o llei): kyntaf yw arglwyd rwng y de6 wr,⁵⁶ o byd kyn nasset pob 6n idaw o waet a'e gilyd. Abaat rwng y de6 6anach ar drws y kor ac ymrysson ryngthunt.⁵⁷ Y tat rwng de6 6ab o bydant 6n 6am wynt. Effeiryat rwngy de6 dyn blwyf

⁵⁵ Mae ôl dileu yma.

⁵⁶ ôl dileu.

⁵⁷ ôl dileu eto.

(ne6 . . . wreic a dyko mab y wr yn y llongwed) am beth a gymenner, ac 6n yn haeru mae idaw ef y kymynnwyd, a'r llall may idaw ynte6. Brawdwr am y 6rawt a 6arnws, ac 6n yn dywedut may idaw ef y barnwyd a'r llall yn dywedut may idaw ynte6. Mach am y 6echniaeth ot edyf (. . .) y 6ot yn 6ach. Morwyn am y morwyndawt pan y treissyer o thyng (o byd . . . a chwynaw hyt . . .). Bugeil trefgord am y 6ugeilyaeth o lladd llwdyn y llall; ony byd idaw e hun ysgrybyl kyfryw ac wynt gyt a'r lleill. Lleidr diobeith dan y crocprenn ar wdenn am y wdyf am y gydleidy, ot edyf drwc (am y lladrat) arnaw: kredadwy 6yd (am y lladrat y crocer ef). Tri onadunt ny thyng (y greir): arglwyd, ac ynat, a that: eithyr tat hagen myn . . . o dat a thithe6 ohonou 6ot yn wir a dyweit; arglwyd, nyt oes a'e kymello; ynat a ryd y lw pan el yn ynat na ryd gam 6rawt, nac yr gobyr na chas. Effeiryat a dyng yw 6erbum Dei a dangos y creir gyferbynn ac ef. Abat a dyng yr 6n ryw lw, kanys effeiriad yw. Morwyn am y morwyndawt os torrir a . . . ⁵⁸ honey yn gyfreithyawl ar y neb y kwyno racdaw, ny ellir gwat yn y (h)erbyn, os gyrr yn kyfreithyaul. Bugeil trefgord heuyt a dyng y creir pan roder tystiolaeth yn y benn. Lleidy am y gytleydyr wrth y crocprenn ny thyng namyn y'w dihenyd may yn . . . [t. 147=f. 124r]⁵⁹ Trydyd lle y dyly dyn holi y da o gwahenir ac ef lle rodo; a hwnnw a berthyn y holi o tri modd: ae drwy bra[w], ae drwy (lw) gw. . . sef yw hynny, drwy di6wyn ne6 diwat, ae drwy . . . llyma . . . y holi drwy brow: echwyn, ac atne6, a benffyc; ag o dyweit dyn na doeth (y) gwystyl atta6 (prouer arnaw; ot adef, tale[t] da y'r neb pie6. Ny eill neb holi eithyr perthyn). O dyweit dyn (hagen) na do . . . h . . . e6 a . . . aw, ne6 6enffyc, ac na allo yr . . . wr b[r]o6i y dy . . . d . . . attaw y greir yn kyfreithyaul a . . . y byd reith. Y keit . . . 6n dyn nessaf werth idaw o . . . am beth o[r] da . . . doeth . . . aw ne6 na bo tystyon. O chy . . . gan y keitwat pie6 y holi ay perchennoc, ay keitwat . . . a dyweit . . . Ny ellir diwat na gwystyl, na benffyc, yn erbyn tystyon g . . . llyssu y tystyon hagen a ellir⁶⁰ gwystlaw a driblin; kany aller hi o kyfreith . . . peth heb werth arnaw: nyt oes werth ar angw . . . Rodd a da a dyker ar y dapplys a berthyn y holi 6al hynn: . . . dawo da . . . arall kwpplaet y addaw, onys gwat . . . aw . . . nas edewis. Ny dyly ef 6 . . . , ne6 kwppla6 y addaw a . . . neill . . . ac . . . groes y kymell y . . . yaw kreir (. . .) P . . . add6wyn o gellir poro6i a'y gych . . . h . . . y . . . O . . . ymrysson h . . . dywedut may idaw ef y roddet ar . . . ynte6 y rodet . . . yna y byd ympen . . . dyw . . . diw. A llyna paha . . . dyw . . . rod eithyr g . . .

⁵⁸ + 'a thyng6 6o' gyda croes trwyddo.

⁵⁹ Dau ddarn o femrwn wedi eu pwytho ynghyd i greu dalen newydd.

⁶⁰ + a ellir, llsg.

.odd. Sef yw hynny, lle bo gan rodyat[t] dy . . . roddir, hwnnw a'y keiff, kan[y]s 6 . . . naw tauodyawc yw roddyat ar y rodd. Tapplys . . . hawl kyfreithyaul . . . ellir y holi drwy amot os . . . Llwygyr 6al hynn y may amdan[aw]: ony cheffir godiwes . . . ilyeit a wnel y llwygyr ar yt (nyt oes hagen am weir di6wyn ll . . .) rodi llw dir roi bed . . . neb a gysw[yner] arnaw, ne6 ar y neb nessaf . . . lwygyr . . . anifeil y . . . na wypper diheurwyd p. . . [t. 149=f. 124v] . . . a ellir kymryt llw gweilyd amdanaw hyt yn oet galanas, ne6 ledrat ne6 losc, ac ny dlyir annoc llw gweilyd am ledrat yn benndiat[not], pa le bynnac y gouynner ef, kyt boet ar bont 6n prenn; ac . . . pa . . . lw [gwei]lyd am ledrat, rei a dyweit y gellir haul 6al kynt, ac y byd reith . . . lledrat 6al kynt. Eissyoes nyt reit idaw ef, o ffellir o lw . . . obi negyfyayth, a chwynaw bot yn negyf idaw: sef paham, ny dylir . . . o lw gweilyd am ledrat, o fallir, gael dyn a ellir y dwyn am . . . lw gweilyd kyt perthynol y rodi (p . . .); nac o anode6; na llwygyr . . . a rod, . . . 6al y dywedeist 6ry; nac o ange6; nac o wys . . ., ny ellir y holi o'r ffyrd, kanyt modd y hol[i] . . . Ti a gly[waist] 6ry yn y dechre6 y ffyrd y perthyn i holi y da. Eissyoes 6n o'r ffyrd y keiff dyn messur y hawl o ffellir o lw gweilyd, o . . . (. . . chwyn) . . . yw y dyn y holi lle rodo da drwy rwym. Tri rwym y syd: . . ., ac amot, a bruduw: lloc, a chyfnewit, a berthyn y holi drwy 6n fford hynn. Pob da a holer drwy gyfnewit, holer drwy 6ach. Pob da a ho[ler] drwy amot, holer drwy amotwyr, ne6 br6duw. Pob da a holer drwy . . . feil . . . lloc, holer drwy 6ach ne6 6ruduw. Ef a ellir holi rod ac . . ., ac atne6, a benffyc, a chan mwyaf y ffyrd 6ry, drwy 6ach ne6 amot . . . duw; ac . . . adef . . . y . . . duw ympenn y neb y rodes y 6ruduw y . . . ba 6eint y bo . . . mach adefedic a[m] dlyet a ba . . . mach. Am 6[echni] . . . yw rwym a wna dyn a'y gilyd: ymrwym, a llyna rwym . . .; a rwym 6utnawc; ac ouer rwym. Tri ymrwym kyfreithyaul y syd: . . ., ac amot, a bruduw. Tri rwym 6utnawl y syd, sef ynt . . . plauawt 6echni, kany . . . y rei hynny eithyr 6n . . . pleid . . ., ay y talyawdyr, ay mach. Tri ouer rwym y(w) y teir ou . . . y syd, sef paham y may ouer wynt, am oruot ymchwelut . . . dracheuyn. Paham yr ymchwelir wynt? Am y bot yn . . . kyfreithyaul . . . neb kynnal da anilys ganthaw; ne6 6ot yn anilys y rwym nat oes rwym o bo tu ar da; ne6 am gymryt mach . . . n allo bot yn 6ach, nyt amgen o wreic, ne6 o'e gyfryw. [Pa]ham y dywedir amot . . . dyrr a . . . kyfreith? Llyma amot y galler dangos argywedd . . . eissye6 y neb, os gwna . . . ohonaw, mal llad dyn ne6 beth dybryt arall . . . thyrr yr amot hwnnw a . . ., namyn y kyfreith a ber torri yr . . . hwnw. Amot hagen ny aller dangos argywedd ohonaw pes gwnait, pe roder wr wreic y wr arall, o kyfreith y rodyat a dal y hamobyr; os y gw[r] . . . a 6o rodyat a amoto idi e hun, ne6 y arall taly y hamobyr, llyna . . . a dyrr kyfreith,

kanys trech yw yna na gwir yr amot. Tri ffeth . . . henyw o 6echni: cle6yt, a charchar, ac ange6; kanys . . . [t. 149=f. 125r] (Ny dyly neb dwyn hawl arnaw ehun, megys dywedut: ‘Mach y syd y ti . . . ar hynny.’)⁶¹ Tri ffeth kyfreithyaul ryuedaf a wnaeth dyn y’w gilyd, heb diolch id[aw], heb gyfreith yn y gymell, ac eissyoes yn y odef wedy ys gwnel, ac yn dial am y wneuthur: 6n yw bot yn 6ach dros arall. Eil yw bot yn wybydyat ac yn braw y arall. Trydyd, [m]net yn arwaessaf lledrat yn llaw. Tri echos . . . y syd may ryued y dyn 6ot yn 6ach dros arall: 6n yw m(ei)ch(ye6)⁶² a gercherir dros y neb yr el drostaw, kystal dros yr hawlwr ac dros y talyawdyr; sef pa le hynny, lle bo gwystlon am dadyl tir a daear yny dosparther yr haw[l]. Eil echos yw mach a dyly kymryt y teir ffonnaw[t] gyntaf dros y neb y del yn 6ach idaw, sef yw hynny (y dio)gel6 y neb y (bo) mach idaw a’y dwyn yn diogel; nyt ei[rch] kyfreith hangen idaw ymlad, na dial y gam, na’y sarhaet . . . hi hagen a eirch idaw diffryt y da a ataualer . . . hawlwr ynte6, o cheiff sarhaet, kwynet wrth a . . . d, ac ny byd di dial wneuthur kam ac ef yn . . . yn 6ach, ac ef a dyweit kyfreith Hywel na dyly neb ballu y’r . . . Trydyd echos yw goruodawc (. . . 6ach drosto) mach yw hwnnw dr[os] dyn ar y dyuot y attep o hawl gysswyn; ac ony daw y dyn y’(r) oet, ony cheif oet gor6odawc y’w geissyaw, ne6 gymryt mach y ganthaw ar y did wrth . . . hawl, talet e hun, mal y barno kyfreith: am hawl 6o, ny elwir yn oruodauc eithyr ef o’r [m]ach. Eil peth a w . . . dyn yr y llall (. . .) mynet yn 6 . . . , sef paham, (6n o) llyssyant praw yw galanastra ac a . . . mynet honno [k]yn . . . ac y gorffo y difu . . . genedyl ac arglwyd, ne6 gymryt ll . . . hynny, lle ny bo kenedyl . . . dala kar . . . diolch hynny, heb kyfreith yn y . . . kymell praw o kyfreith eithyr . . . [t. 150=f. 125v] Tri thal syd y gwynwr am lw: ge6dwng, ac ewyrth, ac eturyt y da (neu roi mach a . . .) idaw. Tri ymollwng . . . amdiffynnwr (heb adef) o rwym hawl kyfreithyaul: gwrthdwng, sef yw hynny, mynet dan reith yn ol gyrr kyfreithyaul. Eil yw arwaessaf. Trydyd, ac yn6ydrwyd. Tri ryw dwng kyfreithyaul: kwbyl dwng, a gwallawg lw, ac ouer lw. Tri ryw lw cwbyl y syd yngkyfreith: tyng6 gwir drwydaw berued. Eil yw gwadu ge6 drwyddaw berued. Trydyd [l]w pedrus. Sef yw llw cwbyl, llwyr dwng. Tri dyn a dyly rodi llw kwbyl: perchennoc da yn y holi, ac amdiffynnwr yn gwadu, llw 6n o’e defnydye6 wynt. Ny ellir kyfreith 6yth rwng neb a’y gilyd heb lw kyfreithyaul o’r blaen gan 6n o’r dwy bleit; onyt lle bo mach addefedic benn e hun y byd yr erdyt pa ar y may mach; ony [m]yn 6n o’r dwy bleit y

⁶¹ Mae’r cymal cyntaf yn ogystal â’r tanlinellu a’r atalnodi mewn inc gwannach ac mwy na thebyg wedi eu hychwanegu yn ddiweddarach. Mae rhan isaf y ddalen hefyd mewn inc gwannach.

⁶² ‘mach’ sydd yma’n wreiddiol ond fe’i newidwyd.

ame6, or mynn hagen, ef a dyly [ty]ng6 bot yn wir a dywawt, a hynny wedy eturyt. Paham nat kyn eturyt y llyssir tyst ne6 wybydyat . . . mach kyn eturyt (pa ar y may) a ffob 6n o honu[n]t yn . . . welo; kanys 6n o'r naw nyn a gredir y air e hun ar wahan yw mach? Llyna paham: llyssu kyn amsser yw 6n o'r tri ouer ymadrawd, sef yw hynny, nyt grym llys kyn llw. Eissioes ny dyweit kyfreith 6ot gwad[u] . . . 6n o'r tri ouer ymadrawd, kanyt 6n ryw gwadu . . . llyss6, ac nyt ar yr 6n peth y perthynant; kanys . . . watto dyn 6ach y gwatta pan yrro y 6ot yn . . . , a'y ene6 wrth y kreir pob eilwers, mal y gyrrer; ony ffynna y gwat, mal addefedic 6ydd, ac yna ny ellir y wadu; o methla y gwat, nyt mach ef. Ouer hagen a dywetto gwybydyeit ar dauawt leueryd ony thyng y'r dygyn mwy (no) dyn arall o'r bobyl; pan dyngo ynte6, hyt y rodder yn y benn, llyna ef yn [wy]bydyat onys llyssir; a chyn gatto kyfreith y lyss6 . . . wyssyon kyfreithyaul, am nat krededin ef ar y dyn hwnw, ac . . . oed . . . ef hagen, kany allo . . . y byd llw kwbyl . . . Eil yw tyng6 ym . . . mynwent . . . [t. 151=f. 126r] Tri llw pedrus y syd: llw ynat na daw cof iddaw . . . y barnawd ef y 6rawt ymryssonedic; yno y kyngein ny wn ar dalym, yny del y gof attaw; am hynny y keiff ef . . . yry yw lw, na wyr y ba diw y barnawd; ny thyngir hagen yn oet dyd coll a chael; hynny namyn manegi yn dibedrus y 6rawt, ac y ba diw y barnwyt hi, ne6 coll . . . Eil yw llw mach y alw am y gof iii die6 drwy lw na daw cof idaw peth (yw) ay machay nyt mach; ny dyly [e]f hagen oet, os mach wrth alw y gof am . . . , kanyt oes oet . . . namyn alw cof peth yw. Trydyd, oet y arglwyd, ix die6 y alw cof peth yw ay tyst rwng de6wr . . . nyt tyst (a thyngu or distein drosto na daw kof idaw), ne6 effery[at] . . . yny allo kan6 efferen gyntaf; (a) kyt boet pedrus ga[n] y dynyon hynn am y kof . . . yw y llw os rodant. Llw cwbyl [a] damweynya o lawer mod heuyt: 6n yw llw gweilyd, a gwrthdwng lle perthyno reith. Ny fferthyn gwrthdwng yn ol llw gweilyd 6yth, kanys di6wyn ne6 diwat yw llw gw[eilyd]. Ny byd gwrthdwng eithyr lle bo rei[th], kanys o duhundeb y byd llw gweilyd, i. gadu yn y lw. Llyma bellach am wallawc lw kyfreithyaul. Tri ryw gwallawc lw kyfreithyaul y syd ac a sauant yn grym llw: 6n yw llw tat r[wn]g de6 6ab 6n 6am lle ny bo idaw ef rann o'r tyng, sef am ba beth yw hynny, lle bo kynnen ryngthunt . . . a rodi yn y benn ef: o thyng ef y Duw . . . a'y krewys wynte6 ohonaw y[n]te6 6ot y . . . a duc . . . , [cr]ededin 6yd. Eil . . . crocprenn . . . diobeith ar y . . . yn mynet [i]daw . . . Peth os . . . gwedw na ffriawt. Paham . . . wr? Da dyweit nyt . . . rwng y de6 6ab . . . y tydyn b[rein]yawl, y wybot pwy hynaf, pwy . . . af ohonunt: geir heuyt yw yma (y geir) am y bot yn 6n 6reint a lle . . . [t. 152=f. 126v] . . . gwallawc llw yw llw gwreic ar y llongwed, wrth y fferiglawr, yn

adaw y mab y wr o'r plwyf; sef llw a dyry, tyng6 y esgor y neidyr, os krews tat ef, namyn y gwr y mae yn i adaw idaw yn y chlaf wely. Os y gwr a byd marw y dycer y mab idaw, a'r wreic heuyt, a bot y mab e hun yn ymdwyn y'r tat, ac yn ymgymell ar genedyl y dat; nyt reit y'r genedyl na'y wadu, na'y gym[eryt], na thalu drostaw, neb ryw angkyfreith, yny dyko yr effeiryat dystyolaeth ar a dywawt y wreic wrthaw. Os ynte6 a dwc dystyolaeth ar hynny, ef a oruyd ar y genedyl ay y wadu yn kyfreithyaul, ay y gymryt yn kyfreithyaul: a llyna y kymmyn a aill effeiryat plwyf dwyn tystyolaeth arnaw. Llyma bellach am ouer lw. Tri ryw ouer lw y syd: llw kynyd y'w gorn a'y gynnulluane6 am hawl ny bo coll eneit nac aylawt . . . , kanyt etyp ef onys godiwedir yn dyd kyfreithyawl . . . y wely y neb, eithyr y wyr y llys e hun am hawl 6echan; nyt reit idaw ynte6 rodi llw, eithyr llw ouer, kany dyly atep na derbyn hawl. Or gordiwedir ef hagen yn yr amsser kyfreithyaul ef a dyng llw mal arall y wadu, ne6 addef, ne6 ardelw kyfreithyaul, kany reit y bawb 6n o'r tri ffeth hynn yn erbyn hawl o gyfreith. Eil ouer llw yw, o dwc neb 6n wr 6orwyn llathlut y lwyn a fferth, a bot genthi a'y gel . . . meyth hi wedy, a chwynaw ohoney wrth y ch[ened]yl, a holi ef am hynny, ac ynte6 yn mynn6 ymdi[heu]raw o hynny, rodet y lw y gloch heb dauaw[t], ac ny dyly hi amgen yawn gan[tha]w am y diwerdeb. Os addef a wna, y gollwng . . . roddet idi geynyoc kyflet a'y thin, sef . . . yw hynny, . . . war am na wnaeth gyng . . . dyl . . . dyly kyfreith, nys gwnel. [t. 153=f. 127r]⁶³ . . . kany . . . Tri mod y gellir pro6i ge6dwng, sef yw hynny, a[nu]don kyhoedoc: 6n yw addef o'r neb yr enlliber arnaw, kany[t] reit praw ar addef, eithyr tystyol[aeth] [g]jnyrchaul; os kyhoed y tyngir, taler buhyn camlwrw. Eil mod yw o bal . . . dyn y reith, ne6 y geitwat, ne6 y wybydyat, neu y dyst, ne6 y damdwng: etho[l] [y]w lle perthyn 6n o'r pethe6 uchot y perthyn tyng6 y greir, o thyngir . . . [c]osp a byd y arglwyd am y dryc lw; sef paham y byd cosp y'r arglwyd, ac yr . . . nny y'r eglwys yn y ol am y pechot: os mewn gorssed yr ennyn . . . 6 . . . petheu hynn, ny seithugya arglwyd y orssed yn ouer, heb gosp ae yr hawlwr, ae ar amdiffynwr, kany 6n 6reint a chwyn yw gyrr kyfreithyaul, ac . . . wyn . . . llaw[r]. Trydyd mod, o welet y neb a dyngo y llw yn ky . . . benyt ar gyhoed amdanaw yn y sened, a cosp yn y (d . . . a chany chy . . .). Tri dyn na dyly gw[ir]aw y haul neu y amdiffyn: 6n yw haulur; eil yw amdiffynwr; trydyd yw y neb y rodo yr amdiffynwr yn y benn y wiryonyni, neu y rodo haulwr uessur y haul yn y benn, sef yw hynny, gwybydyeit, neu geitweit, neu dystyon, neu reith. Paham? Pob 6n a dyly tyng6 ymlayn

⁶³ Dau ddarn o femrwn wedi eu pwytho yn un .

y defnydye6 pan [da]ngosser; kany dyly neb (dwyn) da y arall ac ef ehun yn y . . . ot ac ef, neu heb dywedut y dyly6. Teir fford y kyll dyn y dadyl yr daet y defnyd: o wrthot y le wedy warchadw gynt . . .; [c]ael tystiolaeth 6yw yn y erbyn; ne6 na mynno wneuthur *kyfreith*. [Te]jir fford y kaiff haulur 6essur y haul gan amdiffynnwr kynyrchol: 6n o gael tystiolaeth; eil yw o bro6i drwy wybydyeit o'r haul[ur] 6essur y hawl; trydyd o ballu defnydye6 yr amdiffynnwr. Tri modd y byd kyuadef hawl: 6n yw (o) addef o'r amdiffynnwr messur y hawl, ne6 o'y dauodyawc gwneuthuredic yn y llys drostaw. Eil o daly o'r hawlwr ar yr amdiffynnwr lle *perthyno hynny*, mal y am warchau, ny ellir gwrth . . . bu y hynny, eithyr llw y deilyat os amheuir ef, kanys y daly yw y . . . adef yr hawl, am hynny, na dylir y kychwyn wynt o'r gwarchay nny gaffo *perchennoc* yr yt ne6 y gweir yawn am y llwgyr; mwy nac . . . dyly amdiffynnwr 6ynet o'r llys heb wneuthur iawn y'r hawlwr wedi adefo, a thystyaw o'r hawlwr hynny, ne6 6arn6 arnaw yr hawl. [A] llyna lle kymer (dyn) 6essur y hawl ehun, heb y 6arn6 idaw, heb arglwy[d] ony gymell, (heb . . . yn . . .). Trydyd mod y byd kyuadef hawl, o gomed dyn wys o bleit y *brenin* am dir, onyt mawr angen a'y lludd, y tir a rodir y'r neb a'y holo, kanys yr anufydawt a wna yr argywed y'r amdiffynnwr am omed y gwys: o ffraw ef hagen echaws *kyfreithyaul* drostaw y omed y gwys, yna yd a y tremyge6 [y]n ouer, ac yna y byd hawlwr y neb a 6u amdiffynnwr, ac y dyly [e]f y dir dracheuyn yn y 6eddyant; ac am hynny nat dilys bra . . . [t. 154=f. 127v] . . . ef hawl ar dyn a del w . . . galwer, ay o adaw yr orssed . . ., attep yr hawl, na chyuadef yr . . . hawl, yna yr arglwyd eissyoes a dyly cosp am . . . anufydawt, ac a dyly y attal ynte6 yn rwymedic idaw nny wnel *kyfreith* . . ., ac idaw ynte6. Peth a dyly ef y attal o byd gwr o arall wlat wrth y *kyfreith*? Ef a dyly pawb a wnel na thwryf nac anufydawt yn y wlat ef na'y orssed; yn y orssed y dy[li]r y gospi, o godiwedir yn . . . *kyfreithyaul*: lle torro y 6enn, kyfanner hi med *kyfreith*. A dyly kwynwr . . . y hawl o byd ffoadyr yr amdiffynnwr? Llyma dangos y dyly: Ny dyly . . . yawn nny gaffo y kwynedic, o blegyt y g . . . arglwyd da y ffoadyr oll or keiff . . . *kyfreith* . . . hynny mi a rodaf ar y *kyfreith* y dyly y kwynwr [y]awn. Nyni a dywedwn hynn: na dyly hawlwr 6essur y hawl nny wnel amdiffynnwr 6n o'r tri attep: ay addef, ay gwadu yn gwbyl, ay ardelw *kyfreithyaul* (eithyr am dir); ac na wnaeth h . . . yr 6n o'r *tri* hynn namyn anufydawt y'r arglwyd, ac na dyly a[rglw]yd rann6 da anufyd . . . wr, namyn ar neb y barn *kyfreith* idaw y rann6: a'y ringyll y da o ffoawdyr yr ysg[y]b a 6o dros *benn* pan . . . yt, ne6 pan adawo kyllidus ffoawdyr y yt heb 6edi, yr ring[yll] a dyly y talere6 oll; ac a'r mayr a'r kynghellaur o yt; tayoc a 6o ffo[a]dyr a gaiff

tr(e)yan heb yt; a chanys yr arglwyd y may y tremyc, ynte6 bie6 y cosp am yr anufydawt: a ffe kaffei kwynwr 6essur y hawl o da ffoadyr, ne6 anufyd, ef a gaffei rann o'r kamlwrw tremyc yn gystal a hynny; hynn nys dyly ef, kany cheiff neb gamlwrw eithyr gorssedawl, eithyr gwr e hun a 6no y wreic 6euyl ar y 6aryf. Sef paham y kaiff ef hynny: mal y dichawn hi, o gwna y gwr idi warthrud, ne6 os keiff gyt a wreic arall yngkynadyl, ne6 o sarhaa hi eithyr am rodi peth ny allo y rodi o kyfreith, ne6 o cheiff wr genthi, ne6 6naw meuyl ar y 6aryf. Y gwarthrud y werth gyntaf yw cxx, yr eil waith punt, y dryded waith y kaffo warthrud ysgar ac ef yn kyfreithyaul a hi, a'r da hwnn yn digollet oll, heb rann6 ac ef dim ohonaw. 6elly y d . . . ryngthunt, ny cheiff hithe6 dim o hwnw ganthaw. Os yte6 hagen a'y mayd yn kyfreithyaul a ffonn hyt kyhyt ac of[e] hiruys yt elin, ny dyly ef dim o'r da hwnnw, kany byd di6wyn a dial am yr 6n peth. Nyt ar 6essur kamlwrw y keiff ef y naw ugeint hynn namyn mal wynebwerth. Paham na chaiff ynte6 gyni[w]ed idaw yawn o gwnair eniwet idaw, mal y keiff hithe6 hyt ympenn teir gweith? Mwy a geiff ef y gynifer gweith y gwnel hi idaw eniwet, ef a gaiff naw ugeint A dichawn ef ysgar a hi . . . hynny yn 6 . . . [t. 155=f. 128r] Tri mechdeyrn dyledoc a dyly gwledychu Kymry oll dan y theruyn . . . brenhin Aberffraw, arglwyd Dinewr, a (hwnn) Mathraual. Teir (prif) lys arbenn[ic] [y] syd yr tri theyrn hynn yn essaydne6 breynyawl iddunt: 6n yw Aberffra[w] yn Gwyned, Dinewr yn y Dehe6, Mathraual Wyn6a ym Powys: a llyna mal y dosparthwyd e6 tehyrnas wynt yn deir rann. 6n bie6 uchauyaeth ar y ddwy, nyt amgen noc Aberffraw pie6 (y) pendeuigaeth. Tri yei(r)ll y syd danai hi: yarll Kaerllion, ac iarll Dinewr, ac iarll Mathraual. Teir rann ydoed y dehe6: Rieinnwc, .i gwlat Rein; a R . . . w[c]; a Morgann[wc]. Maeldaf hynaf ab 6nwch 6n archen a beris y 6aelgwn . . . wyr kael y breint kyntaf: kyn boet mwyaf o gantrefod yn y . . . e6, 6chaf yw breint Gwyned. Pennaf kyngellawr dref y Kymry Pennard yn Ar6on, Maeldaf bioed honno. Teir mechdey(r)n dylyet a dyly(ir) (o Gymry oll:) Aberffraw gan y dwy lys hynny a dyly, 6n Dinewr, sef yw honno melget pedeir tunell o 6el a gaffei pedeir m6 ympob tun[ell], d . . . y renneit ympob m6, llwyth de6 wr ar drossol ympob gre . . . Peillget o Wynn6a ar y modd hwnnw heuyt. Teir punt a th[r]ugein punt a dalei 6renhin Aberffraw y 6renhin Llogyr; y[na] y gelwit ef 6r[en]hin Llundain, kany amy l oed (brenhined) gynt yn Lloegyr: sef y talei efe hynny, yn obyr estyn pan gymerei estyn ar y 6re[int]. Tri ffeth syd reit y gynnal y dehyrnas: arglwyd, ac arue6, a chyfr[eith]: arglwyd y gynnal kyfreith, kyfreith y gynnal hedwch, arue6 y gynnal ry[uel] ar neb a wrthotto hedwch. Tri arue6 heddwch brenin y syd; sef yw rei hynny, teir gwial[en]

kymell brenin: nyt amgen kroes, a gwys, a cha . . . Teir (amryw) arue6 kyfreithyaul: kledyf a (chylllell), gwayw (a tharyan), a bwa (a saethe6): kanys gwerth *kyfreithyaul* arnunt. Tri chledyf kyfreithyaul y syd: kledyf breulif, a gwrymsseit, a gw . . . seit. Tri gorssaf gwayw mewn dadle6: 6n yw taraw y ar . . . yn y daear ac 6n llaw yny 6o a braid y dynn6 a dwy law; eil y rodi ar berth 6ch na ffen gwr, ac ony byd uch y berth no ffenn dyn, a briaw dyn gan y gw[ayw], taler y'r dyn y sarhaet; tryded, gossot penn y gwayw mewn tw . . . c dros y bron, ac yna ny thal y *perchennoc* dim dros y w . . . Teir gorssaf kledyf ne6 6wa: drws mynwent, a dadle6 ac . . . y gadawer yr aryf ny dylir y dwyn wynt o'r lle hynny . . .

[t. 156=f. 128v -annarllenadwy] . . . Hywel . . .

Teir rann y k . . . ssodet *kyfreith* Hywel: 6n, *kyfraith* lys pe . . . ; eil yw *kyfreith* y wlat; tryded ran . . . *kyfreithyaul* o bo[b] 6n oho . . .

[t. 157=f. 129r-annarllenadwy] . . . swydoc nyt oes iddunt 6rethynwisc . . . y swydwyr donawc y llys: nyt amgen y kymyner ar . . . olchuryes: nyt oes heuyt dir r[yd] iddunt ar yr . . . Tri swydawc y may or ryd iddunt ae b . . . de6 . . . awd na brethynwisc, ny . . . ohonunt . . . lys a maer bisweil . . . Tri swydawc . . . Tri . . .

[t. 158=f. 129v-annarllenadwy] . . . Tri thauaw[t] . . . or . . . a gauas . . .

[t. 159=f. 130r-annarllenadwy] . . . [b]ynnac a gymero . . . kynn . . . brawt hyn[af] . . .

[t. 160=f. 130v] medyant y da yr hynny. Teir fford y gwahenir dyn a'e da o'e . . . yn *kyfreithyaul* heuyt, ac a'e berchenogaeth: rodd, a chyfnewit, ac ech . . . Ny ellir holi hwnnw dracheuyn, na'r peth a roder, (n)a'r peth a werthe[r]; nac echwyner, cyt kaffer peth 6n ryw ae echwyner. Teir fford y gwahenir dyn . . . da o'e an6od yn *kyfreithyaul* ac ny wahenir o'e 6edyant: gwarchay, a gwystleidyath, a barn *kyfreith*: (onyt) ollyngir yn oet *kyfreithyaul*. Teir fford y gwahenir a dyn y da yn angkyfreithyaul o'e an6od ac o'e 6eddyant: treis, a lladrat, ac angkyuarch. Teir fford y gwahenir dyn y da o'e an6od yn angkyfreithyaul ar dalym, ac ny wehenir a'e 6eddyant, eithyr (o) 6n o'r teir, sef yw y rei hynny: koll o lesgedd, a chychwynn angkyfreithyaul, a thaplys: . . . hagen o hwnnw a dyn y da yn angkyfreithyaul o'e 6eddy[an]t ka . . . wn y chware; eissyoes or byd tystyon ar y daplys ny e . . . oli dracheuyn, wrth ryw daplys 6o, ay bwrw mwyaf, ay peth . . . Tebygach yw taplys y . . . noc y *kyfreith*; eissyoes ewyllys y chwareydyon yw ay y chymryt hi [y]n *kyfreithyaul* ae angkyfreithyaul; kanyt angkyfreith y dyn nac amarch hyn a 6y[nn]o e hun. Teir fford y gwahenir a dyn y dda yn angkyfreithyaul o an6od, ac ny wahenir meddyant a dyn eithyr o'r dde6 hynn, sef yw y rei hynny: o ange6, a llwgyr, ac anodde6: hyn a 6o [m]arw, ne6 a lado dyn, ne6 a

llykrer, ny cheffir hwnw byth [y]r hyt yr holer; am hyny y gwnaethpwynt gwerth *kyfreithyaul* . . . y pe[th] a 6o marw o weithret dyn, ac am na chair y [pe]th dracheuyn y telir y werth. Am hwnw y may 6n o tri ffeth [k]yaul: ae gwadu nas lleassawd, ae talu etwyrth y da mal [y] barn *kyfreith*, ae wrth y damdwng ehun y'r *perchennoc*; ae eturyt y [d]a y'r (neb) pieuffo o byd amsser hyny, megys am lwdyn glan y . . . yr amsser y bo gwerth ar y eneit, a gwerth ar y gic. [Tri] ffeth y daw ange6 idaw or a berthyn y dynyawl aruer ymwa . . . ohonaw: anifeil, a ffryf, a goradein. Teir ryw anifeil . . . dyn, a chi, a edyn: a llyma arwyd may anifeil yw edyn . . . dyweit may *tri* anifeil 6n troedauc y syd . . . a hob . . .

[t. 161=f.131r-annarllenadwy] . . . kan dar6u dywedut am ange6, peth . . . y'w berchennoc, ae a llaw, ne6 droet, ne6 a dain[t], ne6 ac awch aryf lifuedic, llyna pa ford y di6wynir, a llaw, ne6 droet . . .

[t. 162=f. 131v] . . . ne6 y wascar6, ne6 dori llestr, ne6 aryf, ne6 beth kyfr . . . a'e gwnel, talet y werth *kyfreithyaul* y'w berchennoc . . . a llyna un o'r *tri* dyn a dyly kymell . . . Tri modd . . . 6n yw os e dyd y gwarch . . . ysgrybyl . . . y llwgyr; os nos y . . . diweddir ysgybyl . . . aryant, sef . . . a daler y dyd. Trydyd . . . godiweder ysgrybyl . . . mwy y tal drostynt, sef rei . . . drost . . . eidyon, . . . march, ne6 g . . . , ne6 . . . ; sef ryw eidyon, eidyon . . . , sef 6yd . . . y sugnaw *kyfreith* y . . . *kyfreith*⁶⁴ - **diwedd**

⁶⁴ Mae'r triwad hwn yn gorffen ar f. 92, camrwywiad.

ATODIAD 2: Tabl1 Tudaleniad a Daleniad Peniarth 164 gyda tudaleniad cyfatebol Peniarth 278 a Llansteffan 121

Tudalennau Peniarth 164	Dalen Peniarth 164	Ail ddaleniad Peniarth 164	Hen ddaleniad Peniarth 164	Tudalennau Peniarth 278	Tudalennau Llansteffan 121
1	52	1		1	97
(2)					
3	53	2		4	104
(4)					
5	54	3		7	109
(6)					
7	55	4		99	315
(8)					
9	56	5		102	320
(10)					
11	57	6		105	325
(12)			x		
13	58	7		108	330
(14)			xi		
15	59			111	335
(16)			xii		
17	60	9		114	341
(18)			xiii		
19	61	10		117	346
(20)			xviii?		
21	62	11		121	352
(22)					
23	63	12		123	358
(24)			xxxiii?		
25	64	13		126	364
(26)			xxxiiii?		
27	65	14		129	369
(28)			? amhosibl eu darllen		
29	66	15		132	375
(30)					
31	67	16		134	381
(32)					
33	68	17		10	115
(34)			liiii		
35	69	18		12	119
(36)			lv		
37	70	19		12c	123
(38)					

Tudalennau Peniarth 164	Dalen Peniarth 164	Ail ddaleniad Peniarth 164	Hen ddaleniad Peniarth 164	Tudalennau Peniarth 278	Tudalennau Llansteffan 121
39	73(wedi ei newid o 77)	20		166	446
(40)			xvii		
41	74(78)	21		169	450
(42)			?		
43	71? (wedi ei newid o 75)	22		161	435
(44)					
45	72(76)	23		163	440
(46)			xv?		
47	75(79)	24		171	455
(48)			xviii		
49	76(80)	25		174	459
(50)			xx		
51	77(81)	26		176	464
(52)			xxi		
53	78(82)	27		178	468
(54)			xxii		
55	79 (83 wedi ei groesi allan)	28		181	474
(56)			xxiii		
57		29 + yn y gornel chwith uchaf		[slip]	
59	80 (84)	[3]0		184	480
(60)			xxiiii		
61	81(85)	31		186	485
(62)			xxv		
63	82(86)	[3]2		188	490
(64)			xxvi		
65	83 (87)	33		190	495
(66)					
67	84 (88)	34		192	500

Tudalennau Peniarth 164	Dalen Peniarth 164	Ail ddaleniad Peniarth 164	Hen ddaleniad Peniarth 164	Tudalennau Peniarth 278	Tudalennau Llansteffan 121
(68)			xxviii		
69	85 (89)	35		194	503
(70)					
71	86(90)	36		196	508
(72)			xxxvii		
73	87(91)	37		198	512
(74)			xxxviii		
75	88	[3]8		200	516
(76)			xxxviii		
77	89	39		202	520
(78)			xxxx		
79	90 7? 3 neu 5	40		204	525
(80)			xxxxi		
81	91(74?)	41		207	530
(82)					
83	92	42		22	150
(84)					
85	93	43		24	155
(86)					
87	94	44		27	160
(88)			??		
89	95	45		30	167
(90)					
91	96	46		44	196
(92)					
93	97	47		47	201
(94)			lxxiii		
95	98	48		49	207
(96)					
97	99	49		52	212
(98)					
99	100	50		55	218
(100)					
101	101	51		57	222
(102)					
103	102	52		59	227
(104)			?vi		
105	103	53		62	233
(106)					
107	104	54		65	240
(108)					
109	105	55		68	247

Tudalennau Peniarth 164	Dalen Peniarth 164	Ail ddaleniad Peniarth 164	Hen ddaleniad Peniarth 164	Tudalennau Peniarth 278	Tudalennau Llansteffan 121
(110)					
111	106, 111	56		72	256
(112)					
113	107, 113	57		74	261
(114)					
115	108	58		33	173
(116)					
117	109	59		36	179
(118)					
119	110	60		39	185
(120)			lxx		
121	111, 121	61		41	190
(122)			lxxi		
123	112, 123	62		76	267
(124)					
125	113	63		79	274
(126)			lviii		
127	114	64		82	279
(128)					
129	115	65		84	285
(130)					
131	116	66		137	386
(132)			xxxxvii		
133	117	67		140	393
(134)					
135	118, 135	68		143	398
(136)					
137	119, 137	[6]9		145	402
(138)			xxviii		
139	120, 139	70		148	408
(140)					
141	121, 141	71		151	415
(142)					
143	122, 143	72		155	421
(144)			li		

Tudalennau Peniarth 164	Dalen Peniarth 164	Ail ddaleniad Peniarth 164	Hen ddaleniad Peniarth 164	Tudalennau Peniarth 278	Tudalennau Llansteffan 121
145	123, 145	73		157	427
(146)			lii		
147	124	74		87	291
(148)					
149	125	75		91	297
(150)			liii		
151	126	76		93	302
(152)					
153	127	77		96	307
(154)					
155	128	78		13	126
(156)			?xv		
157	129	79		14b	132
(158)					
159	130	80		17	139
(160)					
161	131	81		19	144
(162)					

Tabl 2

Nodir rhif tudalennau llsgr. Peniarth 278 yn y golofn gyntaf gan nodi'r tudalennau cyfatebol yn Llanstephan 121 yn yr ail golofn.

Peniarth 278 tt.	Llanstephan 121 tt.
1	97-99
2	99-101
3	101-103
4	103-105
5	105-106
6	106-108
7	108-110
8	110-112
9	112-114
10	114-116
11	116-118
12	118-20
12b	120-122
12c	122-124
13	124-126
13b	126-129
14	129-131
14b	131-134
15	134-136
16	136-139
17	139-141
18	141-143
19	143-145
20	145-147
21	147-149
22	149-151
23	151-154
24	154-156
25	156-158
26	158-160
27	160-162
28	162-164
29	164-166
30	166-168
31	169-171
32	171-173
33	173-174
34	174-177
35	177-179
36	179-181
37	181-183
38	183-185
39	185-187
40	187-189
41	189-191
42	191-193
43	193-195
44	195-197
45	197-200
46	200-201

Peniarth 278 tt.	Llanstephan 121 tt.
47	201-203
48	203-205
49	205-207
50	207-209
51	209-211
52	211-213
53	213-215
54	215-217
55	217-219
56	219-221
57	221-223
58	223-225
59	225-228
60	228-230
61	230-232
62	232-234
63	234-237
64	237-239
65	239-241
66	241-243
67	243-246
68	246-248
69	248-251
70	251-253
71	253-255
72	256-258
73	258-260
74	260-262
75	262-265
76	265-267
77	267-270
78	270-272
79	272-274
80	274-277
81	277-279
82	279-281
83	281-283
84	283-285
85	285-287
86	287-289
87	289-291
88	291-293
89	293-295
90	295-297
91	297-299
92	299-301
93	301-303
94	303-305
95	305-307
96	307-309

Peniarth 278 tt.	Llanstephan 121 tt.
97	309-311
98	311-313
99	313-315
100	315-317
101	317-318
102	318-320
103	320-322
104	322-324
105	324-326
106	326-327
107	327-329
108	329-331
109	331-333
110	333-335
111	335-336
112	336-338
113	338-340
114	340-341
115	342-343
116	343-345
117	345-347
118	347-349
119	349-350
120	350-352
121	352-354
122	354-356
123	356-358
124	358-360
125	360-362
126	362-364
127	364-366
128	366-369
129	369-370
130	370-373
131	373-375
132	375-376
133	376-379
134	379-381
135	381-383
136	383-385
137	385-387
138	387-389
139	389-391
140	391-393
141	393-395
142	395-397
143	397-399
144	399-401
145	401-403
146	403-405
147	405-407
148	407-409
149	409-412
150	412-413

Peniarth 278 tt.	Llanstephan 121 tt.
151	413-415
152	415-417
153	417-419
154	419-421
155	421-423
156	423-426
157	426-428
158	428-430
159	430-433
160	433-434
161	435-437
162	437-438
163	438-440
164	440-442
165	442-444
166	444-446
167	446-448
168	448-449
169	449-452
170	452-454
171	454-455
172	455-457
173	457-459
174	459-461
175	461-463
176	463-465
177	465-467
178	467-470
179	470
180	470-474
181	474-476
182	476-477
183	477-479
184	479-482
185	482-485
186	485-487
187	487-489
188	489-491
189	491-493
190	493-496
191	496-498
192	498-500
193	500-502
194	502-504
195	504-507
196	507-509
197	509-511
198	511-513
199	513-516
200	516-517
201	517-519
202	519-521
203	521-524
204	524-525

Peniarth 278 tt.	Llanstephan 121 tt.
205	525-528
206	528-530
207	530-532
208	532-534
209	534-535

Tabl sydd yn dangos y gyfatebiaeth rhwng cynffon llsgr. Z (Peniarth 259b)
a Pheniarth 278 : cofnodwyd y deunydd sy'n unigryw i Z a Pen 278 mewn *bold*.

Ffolio llsgr. Z	§ Peniarth 278
37vb.14-22	318
40ra.14-rb.2	1153
40rb.6-7	1152
40rb.15-18	1148
43rb.13-16	315
50rb.1-8	53-54, 784
53ra.6-9	931
53rb.11-21	923
55ra.3-13	1035
55vb.20-25	141
57rb.8-9	414
62ra.29-rb.12	1095
64rb.1-4	cf. 958
64rb.27	968
64va.1-2	cf. 967
64va.20-65rb.7	1010
65rb.11-14	1011
65vb.19-66ra.9	892
66ra.10-20	908
66ra.20-27	895
66ra.27-66rb.4	896
66rb.18-20	899
66rb.21-66va.3	910
66va.8-13	901-02
66va.14-23	921
66va.24-66vb.2	903
66vb.9-12	938
66vb.13-19	935
66vb.20-25	925
68ra.18-26	824
68va.17-68vb.9	cf. 576, 699
68vb.9-15	701
69va.8-10	985
69va.11-13	961
69vb.10-12	986
72ra.16-23	782
72ra.23-24	781
72ra.24-25	783
72ra.26-72rb.3	784
72rb.3-12	785

Ffolio llsgr. Z	§ Peniarth 278
72rb.18-20	179
73ra.12-73rb.1	1014
73rb.10-22	cf. 1067, 1074
75va.6-76ra.21	661
76ra.22-76rb.10	662, 833
76rb.11-21	834
76rb.21-76va.1	835
76va.1-77rb.24	837-47
77vb.1-3	924, 730
77vb.16-21	928
78ra.8-10	930
78ra.11-23	932
78rb.20-22	933
78vb.22-79ra.16	684
79ra.17-79rb.3	665
79va.1-8	677
79va.9-13	676
79va.13-19	681
79va.20-79vb.2	303
80vb.5-12	1031
80vb.13-81ra.20	1040
84ra.19-rb.26	504
85ra.1-22	369
85ra.23-85rb.25	370
85rb.26-85va.10	354
85va.11-85vb.3	371
85vb.4-10	376
85vb.11-15	1
85vb.16-24	2
86ra.1-17	237
86ra.18-86va.7	238
86va.8-13	247
86va.14-24	248
86va.25-86vb.17	251
86vb.18-87ra.16	252
87ra.17-87rb.4	253
87rb.5-15	30, 472
87rb.16-87va.6	482
90vb.7-14	1137
93rb.25-94vb.2	cf. 1133

Ffolio llsg. Z	§ Peniarth 278
94vb.3-6	cf. 1134
95rb.18-95va.24	cf. 763, 786
95vb.1-3	792
95vb.3-13	797
95vb.13-27	cf. 800
96ra.1-97ra.15	779
97vb.11-18	cf. 1147
98rb.6-98vb3	185

Allwedd i'r Conspectws

- Peniarth 278 Rhif yr uned yn y golygiad.
- AL.XIV Rhoddir rhif y bennod mewn rhifau Rhufeinig a rhif yr adnod mewn rhifau Arabaidd.
- WML Rhif tudalen yn nhestun *WML*.
- Gwentian C Dull Gwent. Rhoddir rhif y llyfr mewn rhifau Rhufeinig mawr, rhif y bennod mewn rhifau Rhufeinig llai, a rhif yr adnod mewn rhifau Arabaidd.
- LIB Rhif tudalen yn LIB.
- Dim C Dull Dyfed. Rhoddir rhif y llyfr mewn rhifau Rhufeinig mawr, rhif y bennod mewn rhifau Rhufeinig llai, a rhif yr adnod mewn rhifau Arabaidd.
- J Rhif tudalen yng ngolygiad M. Richards, *Cyfreithiau Hywel Dda yn ôl Llawysgrif Coleg yr Iesu LVII Rhydychen*, argraffiad diwygiedig (Caerdydd, 1990).
- Tim Rhif tudalen yn T. Lewis, *The Laws of Howel Dda. A Facsimile Reprint of Llanstephan MS. 116 in the National Library of Wales, Aberystwyth* (London, 1912).
- S Rhif § yn C. James, 'Golygiad'.
- LII Rhif y traethig yn *LII*.
- Venedotian C Cyfeirir at Ddull Gwynedd. Rhoddir rhif y llyfr mewn rhifau Rhufeinig mawr, rhif y bennod mewn rhifau Rhufeinig llai, a rhif yr adnod mewn rhifau Arabaidd.

Col	Rhif y frawddeg yn <i>Col</i> .
DwCol	Rhif y frawddeg yn <i>DwCol</i> .
WMLT	Rhoddir llythyren y llswysgrif a rhif y triawd golygedig yn <i>WMLT</i> .
AL II	Cyfeirir at ail gyfrol <i>AL</i> . Sail llyfr IV yw Peniarth 29 (A); sail llyfr V yw Peniarth 32 (D); sail llyfr VII yw BL Cotton Titus D. ii (B); sail llyfr IX yw Peniarth 175 (Ā); a sail llyfr XI yw BL Add. 22356 (S)

Nodir y cyfatebiaethau rhwng testun H â thestunau eraill. Nid yw hyn yn golygu bod y testunau yn cyfateb yn fanwl, yn aml ceir cryn wahaniaeth rhwng geiriad H a geiriad y testunau eraill. Mewn rhifau bold nodir ffynonellau posibl a allai fod yn sail i ran o destun yn H er bod trefn a ffurf y deunydd yn wahanol, yn ogystal â thestunau sy'n haeddu cymhariaeth â H. Cyfeirir at destun Lladin D yn unig o'r testunau Lladin. Pan fo testun H yn dilyn trefn tebyg i destunau eraill, ond nid o anghenraid yn dilyn yr union drefn, fe'i dangosir mewn coch neu oren.

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
1				355	119	II.viii.75	40	3	1,120					Q120/Z105	XI.v.18
2				355	119	II.viii.77	40	3	1,122					Q122/Z106	XI.v.25
3		138		375	118	II.viii.68	39	3, 80	1,103; 2,089					Q113/Mk88/Lat D136/K55	
4				355	119	II.viii.78	41	3	1,123-25					Q123	
5				355	119	II.viii.76	40	3	1,121					Q121	XI.v.20
6					124	I.xxx.9	22		1,190-96					Q16/Mk112	
7															
8				355	120	II.viii.81	41	3A	1,128					Q126	
9															
10	i.1														
11	i.2			355	120	II.viii.80	41	3A	1,127					Q125	
12	i.3			355	120	II.viii.82	41	3A	1,129					Q127	
13	i.4														
14	i.5-6														
15	i.7														
16	i.8														
17	i.9														
18	i.10														
19	ii.1														
20	ii.2														
21	ii.3														
22	ii.4														X.vii.22
23	ii.5														
24	ii.6			353	44	II.ix.2	50	11	957-60					Q37	
25	ii.7														
26	ii.8														
27	ii.9														
28	ii.10														
29	iii.1			391	84	II.xxiii.57	75	33	396						
30	iii.2													Z113	
31	iii.3														
32	iii.4														
33	iii.5														
34	iii.6			375	118	II.viii.67	40	3	1,102					Q112/Mk80	
35	iii.7	103	II.ii.12	378	50	II.ii.12	145	14	91	118	III.iii.22	423			
36	iii.8														
37	iii.9														
38	iii.10														
39	iii.11														
40	iii.12														
41	iii.13				126	I.xxx.7	21		1,214					Q14/Mk7	
42				393	87	II.iii.19	78	35	582						
43				394	87	II.iii.20	78	35	583						
44				356	121	II.viii.87	42	3A	1,136-39					Q132/Mk110	
45				356	121	II.viii.88	42	4	1,140-43					Q133/Mk111	
46					45	II.ix.8	51	11	967						
47				396	131	III.i.26	89	48	1,296						
48				395	128	III.i.7-8	87	46	1,270-71						
49				395	128	III.i.9	87	46	1,272						
50				395	128	III.i.10	87	46	1,273-74						
51				355	120	II.viii.84	41	3A	1,132					Q129/Mk106	
52				355	121	II.viii.85	41	3A	1,131					Q130	
53	iii.14													Z71	
54								64, 88	1,657					Q188	
55		2	I.ii.1	317	3	I.ii.2	2		15	3, 110	I.ii.2, III.i.24			Q1/Mk1	
56		3	I.iii.1	317	4	I.iii.1	3		22	3, 110	I.iii.1, III.i.25			Q3/Mk2	

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
57	iii.15														
58				370	108	II.viii.9	33		988; 2,014-15					Q64/Mk27/K8	
59	iii.16	131		372	114	II.viii.38	37	1	1,052					Q83/Mk56	
60	iii.17									110	III.ii.35				
61	iii.18						137	96						Q246/Mk98	
62	iii.19			390	83	II.xxiii.52	75	33	391	55	II.iii.1	40			
63	iii.20	93	II.xxix.27	376	119	II.viii.74	40	3	1,119; 1,936; 2,188	51	II.i.39	41	180	Q119/Mk19	
64	iii.21														
65	iii.22	138		375	118	II.viii.68	40	3	1,103; 2,089					Q113/Mk88/Lat D136/K55	
66	iii.23							92					253	Q159	X.vii.10
67	iii.24						142	84	1,642; 2,121-23	87	II.xvi.5	612-13	495-498		V.ii.97, 133-34
68		92	II.xxix.26	343	64	II.xviii.21	63	22	513	45	II.i.10			Q232/Mk18	
69	iii.25	93	II.xxix.30	343	64	II.xviii.22	63	23	514					Q233	
70	iii.26								2,044-46	51	II.i.40	6	177	Q176	
71	iii.27														
72								92					257	Tim159	V.ii.27
73								96					462-68	Q196a	X.vii.40-43
74							99, 144	107							V.ii.140
75	iii.28													Q235	
76										6, 147	I.vii.21, III.xxiii.16				
77															
78	iii.29														
79	iii.30														
80	iii.31														
81	iii.32	31	I.xxxviii.3	331	27	I.xxvii.4	18			39	I.xl.3				
82	iii.33								2,066					Q181	X.vii.29
83	iv.1												221		V.ii.1
84	iv.2							61	1,389					Q243	X.xvii.8
85	iv.3												221		V.ii.1
86	iv.4												219, 222		V.ii.1
87	iv.5														
88	iv.6														
89	iv.7														
90	iv.8														
91	iv.9								2,054					K39	
92															
93		125	II.xxxix.39	336	110	II.viii.16	34							Q22/Mk32	
94	iv.10														
95				394	126	II.xxxvi.5	86							241	
96				394	127	III.i.1-5	86	45	1,259-66					Q242	
97															
98															
99		2	I.i.2	317	2	I.i.2	2		10	2	I.i.4				
100	iv.11-13	4	I.v.5-6	318	4	I.v.2	3			5	I.vi.1				
101	iv.14-15														
102	iv.16														
103	iv.17														
104															
105	iv.18	13	I.xii.14	322	12	I.xi.19	9								
106	iv.19														
107	iv.20														
108	iv.21														
109															
110															
111															
112															

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
113	iv.22														
114															
115	iv.23														
116	iv.24														
117															
118		17	Lxv.1	323	13	Lxiii.2	10			9	Lx.7				
119															
120						II.viii.19			2,015					K17	
121															
122	iv.25														
123		21	Lxiv.6	326	19	Lxv.7	13			11	Lxii.6				
124								89	2,219-22	6	Lvii.18		192	S279	V.i.17
125															
126										10	Lxi.9				
127															
128															
129		32	Lxl.1												
130															V.ii.150
131															
132		22	Lxix.2	328	22	Lxviii.1	15								
133		18	Lxv.12							9	Lx.16				
134															
135															
136															
137															
138															
139															
140															
141														Z85	
142				385	79	II.viii.107	44	6	360-61						
143		54		385	79	II.viii.108	44	6	362					Q223/Mk124	
144		54		385	80	II.viii.109	44	6	363					Q224/Mk125	
145		53		386	74	II.xxii.6	70	28	305-08					Q226/Mk10	
146															
147	v.1														
148	v.2														
149	v.3														
150	v.4														
151	v.5														
152	v.6														
153	v.7														
154	v.8														
155	v.9														
156	v.10														
157	vi.1														
158	vi.2	137	II.xxxix.19	373	115	II.viii.51	38	2	1,072; 2,061-62					Q96/Mk83	
159	vi.3														
160	vi.4														
161	vi.5														
162	vi.6														
163															
164															
165															
166	vi.7	131		372	114	II.viii.38	37	1	1,052					Q83/Mk56	
167	vii.1														
168	vii.2														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
169															
170	vii.3			392	86	II.xxv.8-9, 12	76	34	570-71						
171	vii.4														
172	vii.5														
173	vii.6														
174	vii.7														
175	vii.8														
176	vii.9	83	II.xxviii.11	392	85	II.xxv.5	76	34	568-69						
177	vii.10														
178	viii.1					III.vi.26	94	49	1,302	115	III.ii.55	404			
179	viii.2														IX.xxv.12
180	viii.3														
181	viii.4														
182	viii.5														
183	viii.6														
184	viii.7														
185	ix.1-3													Z118	
186	ix.4-7														
187	ix.8														
188	ix.9														
189	ix.10	131		372	114	II.viii.39	37	1	1,053					Q84/Mk57	
190	ix.11														
191	ix.12	124	II.xxxix.45	370	109	II.viii.13	34		992-1004					Q69/Mk29	
192	ix.13														
193	ix.14														
194	ix.15														
195	ix.16														
196	ix.17														
197	ix.18														
198	ix.19														
199	x.1														
200				376	118	II.viii.69	40	3, 92	1,104					Q114/Tim34, 159	
201	x.2														
202	x.3														
203	x.4														
204															
205															
206	x.5														
207	x.6														
208	x.7														
209	x.8														
210	x.9														
211	x.10														
212															
213															
214															
215	x.11														
216	x.12-14														
217	x.15														
218	x.16														
219	x.17														
220	x.18														IV.ii.12
221	x.19														
222	x.20														
223	x.21														
224	x.22														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
225	x.23														
226	x.24												233		V.ii.10
227	x.25														
228	x.26														
229	x.27														
230	x.28														
231	x.29							79	2,073-75		II.i.41	7, 8		Q183/Mk101	
232	x.30														
233		127		371	111	II.viii.24	35		1,025				243	Q73/Mk39	
234	x.31														
235															
236	x.32														
237	x.33													Z107	
238	x.34														
239	x.35														
240	x.36														
241	x.37														
242															
243															
244															
245															
246															
247	xi.1													Z108	
248	xi.2													Z109	
249	xi.3														
250	xi.4														
251	xi.5			354										Z110; Q258	
252	xi.6													Z111	
253	xi.7													Z112	
254	xi.8														
255	xi.9				43	II.vii.5	32		405						
256															
257		123	II.xxxix.9	337	42	II.vii.1	32	79	972; 2,070					Q55/S37/S247/K47	
258															
259		114		338	43	II.vii.3-4, II.vii.6-7	32		404, 406-07						
260															
261															
262															
263															
264															
265															
266															
267		132	II.xxxix.13	374	116	II.viii.61	38	2A	1,085-91					Q106/Mk66	
268															
269															
270		126		371	111	II.viii.20	35		1,014					Q70/Mk36	
271															
272															
273		2	I.ii.1	371	3	I.ii.3	2		16; 2,012-13					Q2	
274															
275															
276		2	I.ii.1	317	3	I.ii.2	2		15	3	I.ii.2			Q1/Mk1	
277															
278															
279	xii.1														
280	xii.2														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
281	xii.3														
282	xii.4														
283	xii.5														
284	xii.6												409		Vii.40
285	xii.7	35	II.xxiv.5	356	122	II.viii.91	42		1,216					Q33/Z94	
286	xii.8														
287	xii.9														
288	xii.10														
289	xii.11														
290	xii.12			356	122	II.viii.92	42	4	1,217					Q34/Z95	
291	xii.13														
292	xii.14														
293	xii.15			393	87	II.iii.19	78	35	582						
294	xii.16			393	87	II.iii.20	78	35	583						
295	xii.17														
296	xii.18														
297															
298	xiii.1														
299	xiii.2														
300	xiii.3														
301	xiii.4														
302				356	122	II.viii.93	42	4	1,218					Q35	
303						III.vi.1-3	92					445-48		Z101	IX.iii.12
304	xiii.5														
305	xiii.6														
306		132, 134		373	115	II.viii.45	37	2	1,062; 1,485					Q90/Mk67	XI.iii.4
307	xiii.7														
308									1,962-63				286	S214	
309															
310															
311															
312	xiii.8														
313															
314															
315	xiv.1													Z65	
316	xiv.2														
317	xiv.3														
318	xiv.4			389										Z55	
319	xiv.5														
320	xiv.6														
321	xiv.7														
322	xiv.8														
323	xiv.9														
324	xv.1			353	106	II.viii.133	49	10	945					Q207	
325	xv.2														
326	xv.3														
327	xv.4														
328				353	107	II.viii.138-39	49	10	950-52						
329					129	III.i.15	88	47	1,283						
330	xv.5														
331				335	125	I.xxx.4	20		1,208-10					Mk6	
332					126	I.xxx.5	21	61	1,393-95					Q13/Q49/V18	
333															
334	xv.6														
335	xv.7														
336	xv.8														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
337	xv.9														
338	xv.10														
339	xv.11														
340	xv.12														
341	xv.12														
342				395	129	III.i.13	87	47	1,278-82					Q238	
343				394	107	II.xxxvi.1	85	42	1,178					Q237	
344				394	107	II.xxxvi.2	85	42	1,179					Q239	
345				394	107	II.xxxvi.3	85	42	1,180					Q240/Mk78	
346				394	126	II.xxxvi.4	85	42	859						
347															
348															
349				351	102	II.viii.124	47	8	918-21					Q209	
350				352	103	II.viii.125	48	9	922					Q210	
351				352	103	II.viii.126	48	9	923-28						
352				352	104	II.viii.127	48	9	929-34					Q211/Mk137	
353				352	104	II.viii.128	48	9	935-37					Q212	
354				352	104	II.viii.129	48	9	938-41					Q213	
355				382	105	II.viii.130	49	9	942						
356				382	105	II.viii.131	49	10	943						
357				352, 383	105	II.viii.132	49	10	944						
358				395	128	III.i.11	87	47	1,275						X.xi.4
359				395	129	III.i.11	87	47	1,276						X.xi.5
360				316	1	t. 338	1		1,858						
361				325	17	I.xiv.22	12		869-72					Q7	
362				324	15	I.xiv.12	11								
363															
364				324	15	I.xiv.13-15	11								
365					105	I.xxx.8	22		912-16					Q15	
366					125	I.xxx.9	22								
367															
368				332	29	I.xxxi.1-2	23	42	1,236						
369				349	98	II.viii.110	45	6	881; 1,858					Q208/Z102	
370				349	99	II.viii.110	45	6	882-83						
371				349	99	II.viii.111	45	6	884-85						
372				350	99	II.viii.112	45	7	886-88						
373				350	100	II.viii.113	45	7	889-90						
374				350	100	II.viii.114	45	7	891-93						
375				350	100	II.viii.115-16	46	7	894-98						
376	xv.13													Z104	
377				350	100	II.viii.117	46	7	899-901						
378				355	120	II.viii.83	41	3A	1,130					Q128/Mk133	
379				351	101	II.viii.118	46	7	902-05						
380				351	101	II.viii.119	47	8	906-08						
381					102	II.viii.120	47	8	909						
382					102	II.viii.122	47	8	911						
383					102	II.viii.123	47	8	917						
384	xv.14														
385	xv.15														
386	xv.16														
387															
388															
389															
390															
391															
392	xv.17														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
393				357	123	II.viii.100	43	5	1,158-61					Q139/Mk117	
394				357	123	II.viii.101	43	5	1,162-65					Q140/Mk118	
395				357	124	II.viii.102	43	5	1,166-69					Q141/Mk119	
396				357	124	II.viii.103	43	5	1,170-73					Q142/Mk120	
397				357	124	II.viii.104	44	5	1,174-77					Q143/Mk121	
398		53		384	78	II.viii.105	44	5	349-50					Q220/Mk122	
399		53		385	78	II.viii.106	44	5	351-353					Q221	
400				385	79	II.viii.107	44	6	354-361					Q222	
401				353	44	II.ix.1	50	10	953-56						
402				353	45	II.ix.3	50	11	961-62						
403				354	45	II.ix.4	50	11	963						
404				354	45	II.viii.5-6	50	11	964-65						
405				354	45	II.viii.7	51	11	966						
406				349	125	I.xxx.3	20		1,207					Q11/Mk5	
407				348	125	I.xxx.1	20		1,200					Q9/Mk3	
408				349	125	I.xxx.2	20		1,201-06					Q10/Mk4	
409				373	42	II.vi.24	32		176-79					Q51	
410				373	42	II.vi.25	32		180					Q52	
411															
412	xv.18														
413		135												Mk74	
414	xv.19							77	2,029					Z88/K23/Q171	
415															IX.xxxviii.13
416	xv.20														
417	xv.21														
418				366	37	II.iv.4	28		454						
419				375	118	II.viii.67	40	3	1,102					Q112/Mk80	
420				355	120	II.viii.84	41	3A	1,132					Q129/Mk106	
421				355	121	II.viii.86	41	3A	1,133-35					Q131/Mk108	
422				356	121	II.viii.88	42	4	1,144						
423				356	122	II.viii.89	42	4	1,145					Q134/Mk109	
424															
425	xv.22														
426	xv.23														
427															
428															
429															
430	xv.24														
431	xv.25	108	II.xix.4						1,611						
432	xv.26			337	116	II.viii.56	38	2						Q101	
433	xv.27														
434		132, 134	II.xxxix.47	374	117	II.viii.62	39	2A, 78	1,084	66	II.vi.41	118		Q107/Mk68	X.vii.48
435															
436															
437															
438		127			37	II.iv.3	28		451-53					Q38	
439															
440															
441															
442															
443															
444															
445															
446															
447	xv.28														
448	xv.29														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
449	xv.30														
450	xvi.1-3														
451	xvi.4														
452	xvi.5			356	121	II.viii.88	42	4	1,140-44					Q133/Mk111	
453	xvi.6														
454	xvi.7														
455															
456					106	I.xxx.11	22		1,181-89					Q18	
457	xvi.8			356	121	II.viii.87	42	3A	1,136-39					Q42, 132/Mk110	
458	xvi.9														
459	xvi.10														
460	xvi.11														
461	xvi.12														
462	xvi.13														
463		97	II.xxix.28												
464															
465	xvii.1														
466															
467	xvii.2														
468	xvii.3														
469	xvii.4														
470	xvii.5														
471	xvii.6														
472	xvii.7													Z113	
473	xli.37														
474	xli.38														
475	xli.39	143						79	2,072					Q182/W96/K48	X.vii.30
476	xli.40														
477	xviii.1														
478	xviii.2														
479	xviii.3														
480															
481															
482	xviii.4													Z114	
483				376	119	II.viii.74	40	3	1,119					Q119/Mk19	
484										55	II.i.74	53			
485															
486															
487															
488															
489															
490	xviii.5														
491		137	II.xxxix.19	373	115	II.viii.51	38	2	1,072-73					Q96/Mk83	X.vii.28
492		71	II.x.19	358	88	II.xxvi.19	78	35	642-43					Q236/Mk15	
493				372	114	II.vii.39	37	1	1,053					Q84/Mk57	
494	xviii.6												164		V.i.10
495	xviii.7														IX.xxxviii.13
496	xviii.8														
497	xviii.9														
498								83	2,115-17					Q192	X.vii.39
499															
500															
501															
502															
503															
504															IX.xiii.1-4

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
505															
506										158	III.xxv.32-3				
507															
508															
509															
510															
511															
512															
513															
514															
515															
516															
517	xix.1														
518	xix.2														
519	xix.3														
520	xix.4														
521	xix.5														
522	xix.6														
523	xix.7														
524	xix.8														
525	xix.9														
526				360	92	II.xxviii.23	81	38	610						
527	xix.10														
528		66, 67-8	II.ix.13-15	360	91	II.xxviii.16-17	80	37	600						
529															
530															
531															
532		67	II.ix.29	360	92	II.xxviii.22	81	38	609	123	III.iv.13	214			
533		68	II.ix.22												
534		72, 73	II.xi.2	359	90	II.xxvii.18	79	36	672						
535				358-59	87, 89	II.xxv.19, II.xxvii.11-12	77, 79	35, 36	581; 664-45						
536															
537		75, 82	II.xii.5, II.xx.4	361	93	II.xxix.4, II.xxx.4	81, 82	38, 39	681, 684						
538		75	II.xii.6							130	III.ix.6				
539	xx.1	76	II.xiv.5-6												
540	xx.2														
541															
542		130		372	113	II.viii.34	37		1,048					Mk52	
543	xx.3			340	60	II.xvii.55	60	20	255						
544	xx.4														
545	xx.5														
546	xx.6						137	96					457	Q246, 166/Mk98	X.vii.17
547	xx.7														
548	xx.8														
549	xx.9			340	60	II.xvii.54	60	20	254						
550	xx.10														
551				377	47	II.xi.4	52	12	420; 1,807-11						V.ii.154, X.xi.1
552															
553	xx.11														
554		90		342	62	II.xviii.11	62	21	500						
555		90		342	62	II.xviii.11	62	21	501						
556															
557	xx.12														
558	xx.13														
559	xx.14														
560	xx.15														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
561	xx.16														
562				374	116	II.viii.57	38	2	1,077					Q102	
563	xx.17			374	116	II.viii.58	38	2	1,078					Q103	
564															
565	xx.18														
566		137		373	115	II.viii.50	38	2	1,069					Q95/Mk82	
567	xxi.1														
568	xxi.2														
569	xxi.3														
570	xxi.4														
571	xxi.5														
572	xxi.6														
573	xxi.7														
574	xxi.8														
575	xxi.9														
576	xxi.10														IX.xxiv.6
577	xxi.11														
578	xxi.12														
579	xxi.13														
580															
581	xxi.14														
582	xxi.15														
583-4	xxi.16														
585	xxi.17														
586	xxi.17														
587	xxi.18														
588	xxi.19														
589	xxi.20														
590	xxi.21														
591	xxi.22														
592				374	116	II.viii.60	38	2	1,080-83					Q105/Mk104	
593	xxi.23														
594	xxi.24														
595	xxi.25														
596	xxi.26			323	13	I.xii.9	9		1,429-32					Q5	
597															
598															
599															
600															
601															
602															
603															
604															
605															
606															
607															
608															
609															
610	xxii.1														
611															
612															
613															
614	xxii.2														
615	xxii.3														
616	xxii.4														IX.xxxviii.10
617	xxii.5														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LH	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
618	xxii.6						134	69		65	II.vi.30-32	111		Q53	
619															
620															
621	xxii.7														
622	xxii.8-11														
623	xxii.12-13														
624				374	116	II.viii.57	38	2	1,077					Q102	
625	xxii.14														
626	xxiii.1														
627	xxiii.2				126	I.xxx.7	21		1,214					Q14	
628	xxiii.3														
629	xxiii.3														
630	xxiii.4														
631	xxiii.5														
632	xxiii.6														
633	xxiii.7														
634	xxiii.8														
635	xxiv.1-3														
636															
637	xxiv.4														
638															
639	xxiv.5														
640	xxiv.6														
641	xxiv.7														
642															
643															
644															
645		30	I.xxxvi.10-12	353	28, 106	II.viii.133	19, 49	10	945					Q207/Mk135	
646				341	61	II.viii.5	61	33	1,961				182, 411	Q180/K45	
647				354, 372	113	II.viii.32	36		1,044					Q78/Mk50	
648															
649															
650															
651															
652															
653															
654										114	III.ii.40				
655										114	III.ii.40	385			
656										115	III.ii.41	386			
657										115	III.ii.42-4	387			
658										115	III.ii.45	392			
659										115	III.ii.45	393			
660										115	III.ii.46-7	394-5			
661	xxxv.1, xxxv.2														IX.i.18-19
662															IX.i.20
663															
664										114	III.ii.36	383			
665-6														Z100	IX.iii.3
667															IX.iii.4
668															
669															
670															
671															
672										112	III.ii.26	364			
673															
674															

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LH	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
675															
676															IX.iii.10
677															IX.iii.9
678	xxv.1														
679	xxv.2														
680															
681						III.vi.22	93	48	1,298	115	III.ii.51	398			IX.iii.11
682															
683															
684															IX.iii.1-2
685															
686															
687	xxv.3														
688	xxv.4														
689	xxv.5			356	122	II.viii.94	43	81	2,091					Q36	X.vii.35
690	xxv.6														
691	xxv.7														
692															
693	xxv.8				112	II.viii.26	35		1,027				164	Q31/Mk40	V.i.10
694				372	114	II.viii.39	37	1	1,053					Q84/Mk57	
695															
696				361	93	II.xxxi.7	82	39	693						
697															
698				361		II.xxxi.9	82	39	695	115	III.ii.45	392			
699															IX.xxiv.6
700															
701		64, 65	II.xxxix.19	308	53	II.xiv.11	56	16	744	121	III.iv.5	208			IX.xxiv.7-8
702		35	II.xxii.2	308	54	II.xiv.21	56	16	751-52						
703															
704	xxvi.1														
705	xxvi.2														
706	xxvi.3														
707	xxvi.4								2,194				188		V.i.15
708	xxvi.5														
709	xxvi.6														
710	xxvi.7														
711	xxvi.8														
712	xxvi.9														
713	xxvi.10-12														
714															
715															
716	xxvi.13									113	III.ii.33	379			
717															
718															
719															
720	xxvi.14												326-27		V.ii.60, VI.i.5
721	xxvi.15														
722	xxvi.16														
723	xxvi.17														
724	xxvi.18														
725															
726	xxvii.														
727	xxvii.1-8														
728		82	II.xxii.4	379	53	II.xiv.2	55	16	739						
729	xxvii.9														
730	xxvii.10									111	III.ii.15	353			

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LH	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
731	xxvii.11														
732	xxvii.12									111	III.ii.15	353			
733	xxvii.13														
734	xxvii.14														
735	xxvii.15									111	III.ii.14	352			
736	xxvii.16														
737	xxvii.17-8														
738	xxvii.19														
739	xxvii.19														
740	xxvii.20														
741	xxvii.21														
742	xxvii.22														
743		130	II.xxxix.34					112					11	Mk48/Tim165	IV.i.11
744															
745															
746															
747	xxviii.1-3														
748															
749															
750															
751															
752	xxix.1-4														IX.iii.11
753	xxix.5														
754	xxix.6														
755	xxix.7														
756	xxix.8														
757	xxix.9														
758	xxix.10														
759	xxx.1-4	124	II.xxxix.45	370	109	II.viii.13	34		992-1,004					Q69/Mk29	
760															
761															VII.i.42
762															
763															IX.xxxi.1
764	xxxi.1														
765															
766															
767	xxxi.2												267		V.ii.34
768	xxxi.3														
769	xxxi.4														
770				387	75	II.xxiii.4	70	29	316-17						
771	xxxi.5			387	75	II.xxiii.5	70	29	318						
772	xxxi.6														
773	xxxi.7														
774	xxxi.8														
775										82-83	II.xii.4-6	589-90			
776									1,938-45						VII.i.48
777									1,946-47						VII.i.49
778										78	II.xi.35	515-16			
779															IX.xxxiii.1-9
780		50, 53		387	75	II.xxiii.3	70	29	315						
781															IX.xxv.9
782															IX.xxv.9
783															IX.xxv.10
784	xxxi.9							64	1,657					Q188, Z71	IX.xxv.10
785	xxxi.10														IX.xxv.10
786	xxxi.11								2,533-40						IX.xxxi.1-2

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LH	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
787	xxxi.12														IX.xxxi.2
788															VII.i.51
789															
790															
791	xxxii.1														
792	xxxii.2								2,542						IX.xxxii.1
793	xxxii.3							90		83	II.xii.6	590	216		V.ii.29
794	xxxii.4							90	2,236				213		V.i.28
795	xxxii.5							90					214		V.i.29
796	xxxii.6														Vii.52
797	xxxii.7														IX.xxxii.1
798	xxxii.8														
799	xxxii.9														
800	xxxii.10														IX.xxxii.2
801	xxxii.11														
802	xxxiii.1			386	73	II.xxii.3	107	115	302	72	II.xi.6	441			
803	xxxiii.2			386	73, 74, 77	II.xxii.4, II.xxii.8, II.xxiii.18	115	28, 29, 30	303; 310	81	II.xi.54-56	559-61			
804	xxxiii.3														
805	xxxiii.4														
806	xxxiii.5														
807															
808															
809	xxxiii.6														
810	xxxiii.7									81	II.xi.48	549			
811	xxxiii.8			367	38	II.v.1	29		122						
812	xxxiii.9														
813															
814		41		367	39	II.v.11	29		137-38	56	II.iv.6				
815			II.xxviii.21	392	86	II.xxv.16	77	34	578	156	III.xxv.13	200			
816								86	2,156	54	II.i.67	47	121		IV.iv.21-23
817													310		V.ii.56
818										56	II.iv.7				
819															
820															
821		41		367	39	II.v.11	29		136						
822															
823															
824	xxxiv.1	44	II.v.12-13	339	58	II.xvii.25	59	19	221-22						IX.xxiv.1
825	xxxiv.2	44	II.v.21-22	340	58	II.xvii.30	59	19	227						
826-7	xxxiv.3														
828	xxxiv.4	90	II.xxix.16	342	62	II.xviii.9	61	21	497	108	III.i.22				
829	xxxiv.5														
830	xxxiv.6														
831	xxxiv.7														
832	xxxv.1														
833	xxxv.3														IX.i.20
834	xxxv.4														IX.i.20
835	xxxv.5														IX.i.21
836	xxxv.6														
837	xxxv.7														IX.i.22
838	xxxv.8														IX.i.23
839	xxxv.9														IX.i.24
840	xxxv.10-13														IX.i.25
841	xxxv.14														IX.i.26
842	xxxv.15														IX.i.26-27
843	xxxv.16														IX.i.27

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LH	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
844	xxxv.17														IX.i.28
845	xxxv.18														IX.i.29
846	xxxv.19														IX.i.29
847	xxxv.20-22														IX.i.30-32
848	xxxv.23														
849	xxxv.24														
850	xxxvi.														
851	xxxvi.1														
852	xxxvi.2														
853	xxxvi.3														
854	xxxvi.4														
855	xxxvi.5														
856	xxxvi.6														
857	xxxvi.7														
858	xxxvi.8														
859	xxxvi.9														
860	xxxvi.10														
861	xxxvii.1														
862	xxxvii.2														
863	xxxvii.3														
864	xxxvii.4	125		371	110	II.viii.17	35		1,011					Q67/Mk33	
865	xxxvii.5														
866	xxxvii.6														
867	xxxvii.7														
868	xxxvii.8														
869															
870										79	II.xi.37	526			
871															
872															
873															
874															
875										80	II.xi.41	539			
876	xxxvii.9														
877	xxxvii.10														
878	xxxvii.11														
879							114	119	2,512	81	II.xi.46	546			
880															
881															
882						III.ii.1-17	89		1,622						
883															
884		127		366	37	II.iv.3	28		451-53; 2,106-07					Mk42/W39	X.vii.37
885															
886										80	II.xi.43	541-42			
887															
888															
889															
890															
891															
892															IX.xx.1
893															
894															
895	xxxviii.1														IX.xx.4
896	xxxviii.2														IX.xx.5
897	xxxviii.3														
898	xxxviii.4														
899	xxxviii.5														IX.xx.8

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LH	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
900	xxxviii.6														
901															IX.xx.11
902															IX.xx.11
903	xxxviii.7														IX.xx.13-14
904															
905															
906															
907															
908	xxxviii.8														IX.xx.3
909	xxxviii.9														
910	xxxviii.10														
911	xxxviii.11														
912	xxxviii.12														
913	xxxviii.13														
914															
915															
916															
917															
918															
919	xxxviii.14														
920	xxxviii.15														
921															IX.xx.12
922															
923	xxxix.1														
924	xxxix.3									111	III.ii.15	353			IX.ii.2
925															IX.xxi.4
926	xxxix.2	79, 82, 83	II.xxii.3, 9-10	379, 364	53, 54	II.xiv.1, II.xv.1	55, 57	16, 17	737	115	III.ii.58	407			
927	xxxix.4														
928	xxxix.5									111	III.ii.14	352			IX.ii.3
929	xxxix.6														
930	xxxix.7														IX.ii.4
931	xxxix.8	68	II.ix.26	360	91	II.xxviii.19	80	37	605						
932	xxxix.9														IX.ii.5
933	xxxix.10														IX.ii.7
934	xxxix.11														
935	xxxix.12														IX.xxi.3
936	xxxix.13														
937	xxxix.14														
938	xxxix.15														IX.xxi.2
939	xxxix.16														
940	xxxix.17														
941	xxxix.18														
942	xxxix.19														
943															
944															
945										116	III.ii.12	422			
946	xl.1			362	95	II.xxxiv.4	83	40	776	139	III.xxi.1				
947	xl.2														
948	xl.3														
949	xl.4														
950	xl.5														
951	xl.6														
952	xli.1														
953	xli.2														
954	xli.3														
955	xli.4														

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
956	xli.5														
957	xli.6														
958	xli.7														IX.xvii.4
959	xli.8														
960	xli.9														
961	xli.10														IX.xxv.3
962	xli.11														
963	xli.12														
964	xli.13														
965	xli.14														
966	xli.15														
967	xli.16														IX.xvii.3
968	xli.17														IX.xvii.2
969	xli.18														
970	xli.19														
971	xli.20														
972	xli.21														
973	xli.22														
974	xli.23														
975	xli.24														
976	xli.25														
977	xli.26														
978	xli.27														
979	xli.28														
980	xli.29														
981	xli.30														
982	xli.31														
983	xli.32														
984	xli.33	143						79	2,072				162	Q182/W96/K48	X.vii.30
985	xli.34														IX.xxv.2
986	xli.35														IX.xxv.3
987	xli.36														
988	xlii.1-2														
989	xlii.3														
990	xlii.4														
991	xlii.5														
992	xlii.6	130, 142	II.xxxix.34					112						Mk48/Tim 165	
993	xlii.7												11		IV.i.11
994	xliii.1														
995	xliii.2														
996															
997	xliii.3														
998	xliii.4														
999	xliii.5														
1000	xliii.6														
1001-02	xliii.7														
1003	xliii.8														
1004	xliii.9														
1005	xliii.10														
1006						III.iv.1-11	92, 136	76	1,829-30				441		
1007															
1008															
1009															
1010		40			37	II.v.1-9	29		118-39	56	II.iv.1-9				IX.xviii.1-11
1011															IX.xviii.1-3, 11
1012															

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
1013									2,525						IX.i.pr
1014	xliv.1														IX.i.1-2
1015	xliv.2							95					445-48	Z101	
1016	xliv.3-8						94			113	III.ii.31	371-73			
1017	xliv.9														IX.iii.9
1018	xliv.10									111	III.ii.21	358			
1019	xliv.11						115			81	II.xi.53	556			
1020	xliv.12						94			113	III.ii.33	379			
1021	xliv.13														
1022	xliv.14														
1023	xliv.15														
1024	xliv.16-22	127	II.xxxix.32	337	114	II.viii.41	37	1	1,055-58					Q86/Mk62/U42, 46/X49	IX.xx.6-8
1025															
1026										115		402			
1027							101	74	1,792-99						VII.i.43, XI.iv.5
1028							100		1,433	115	III.iii.32	411			
1029															
1030															
1031				338	43	II.vii.9	32		974						IX.v.5
1032															IX.xviii.6
1033															
1034															
1035										48	II.i.32		285		Z77
1036															
1037										55	II.i.80	61			
1038															
1039															
1040															IX.vi.1-2
1041	xliv.23					III.vi.24-25	93	49	1,300-01; 1,483-84; 2,527-28	115	III.ii.53-54	401-02			
1042															
1043							102								VII.i.44
1044							103								VII.i.45
1045							105								VII.i.46
1046							105								VII.i.47
1047		127		366	37	II.iv.3	28, 107	65	451-53; 2,106					Q147/Mk42/W39	VII.i.12, AL.X.vii.3, 37
1048										80	II.xi.41	539			VII.i.11
1049				390	83		107	115	384-87	72	II.xi.9	446-47			
1050							108	115	2,195-99	73	II.xi.10-13	448-52			IV.iv.10
1051							109	115	2,202-12	74	II.xi.14-15	453-63			VII.i.9
1052							109	116	2,213-16	76	II.xi.21	473-77			
1053							110	117		76	II.xi.22	478-79			
1054															
1055															
1056				392			145	73	1,785-87						VI.i.83, XI.iv.2
1057							112			78	II.xi.31	503			
1058	xliv.24														
1059															
1060	xlv.1														
1061	xlv.2														
1062	xlv.3														
1063															VII.i.30
1064															VII.i.31
1065															VII.i.32
1066															
1067															VII.i.33
1068									1,408-09						VII.i.33, XI.i.13

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
1069															
1070															VII.i.34
1071															VII.i.35
1072															
1073															VII.i.36, IX.xvi.11
1074														Z98	VII.i.37
1075															IX.xv.1
1076	xlvi.4														IX.xvi.1-2
1077															
1078	xlvi.5-8												329		IX.xvi.17-20
1079	xlvi.9			326	18	I.xiv.24	13		876-80					Q8/X12	
1080															
1081	xlvi.11														
1082															
1083															
1084															
1085	xlvi.10														
1086	xlvi.12														
1087															
1088															
1089															
1090															
1091	xlvi.13			377	47	II.xi.4	52	12	420; 1,807-11						V.ii.154, X.xi.1
1092															
1093															
1094	xlvi.14														
1095	xlvi.15														IX.xvi.12
1096	xlvi.16														
1097	xlvi.17												10		IV.i.10
1098	xlvi.18														
1099	xlvi.19														
1100	xlvi.20														
1101	xlvi.21														
1102	xlvi.22														
1103	xlvi.23														
1104	xlvi.24														IX.xvi.24
1105	xlvi.25												472		
1106	xlvi.26														VII.i.39
1107	xlvi.27														
1108	xlvi.28														
1109	xlvi.29														
1110	xlvi.30														IX.xvi.25
1111	xlvi.31														
1112	xlvi.32														
1113	xlvi.33														
1114													369		VII.i.1
1115															VII.i.2
1116															VII.i.5
1117															VII.i.6
1118															VII.i.7
1119															VII.i.8
1120															VII.i.9
1121		51	II.xxx.23	388	76	II.xxiii.15	71	63	1,874						
1122		54	II.xxxi.7	375	118	II.viii.66	39	2A	1,098-1,101					Q111/Mk12/X73	
1123															
1124															

§ 278	AL.XIV	WML	Gwentian C	Lladin D	LIB	Dim C	J	TIM	§S	§ LII	Venedotian C	§ Col	§ DwCol	WMLT	AL.II.
1125															
1126															VII.i.10
1127															VII.i.21
1128															VII.i.22
1129															VII.i.23
1130															VII.i.24
1131															
1132															VII.i.25
1133	xlvi.1-7								1,792						IX.xxx.13-16; XI.iv.5
1134	xlvi.8-10														IX.xxx.17
1135	xlvi.11														
1136															
1137		48	II.xxx.1				116	78, 120	2,036	84	II.xiii.1	566		Q229/S232/Z115	VII.i.26, IX.xxviii.1
1138	xlvi.1-12														VII.i.27
1139									o						VII.i.28
1140															VII.i.29
1141															
1142		49	II.xxx.6-7												
1143	xlvi.13-15														
1144															
1145	xlvi.16														
1146															
1147	xlvi.1-3														VII.i.41
1148	xlvi.4	47	II.xxxi.11												
1149	xlvi.5														
1150	xlvi.6														
1151	xlvi.7														
1152		54	II.xxxiii.3												
1153		47		384	70	II.xx.2-3	67	26	271-74						
1154															VII.i.42